

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI**

**MARDİN İLİNİN İKTİSADİ VE SOSYAL
AÇIDAN GELİŞİMİ
(1950-2000)**

DOKTORA TEZİ

Abdür-rauf AYDIN

İSTANBUL, 2007

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI**

**MARDİN İLİNİN İKTİSADİ VE SOSYAL
AÇIDAN GELİŞİMİ
(1950-2000)**

DOKTORA TEZİ

Abdür-rauf AYDIN

Danışman: Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU

İSTANBUL, 2007

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TARİHİ Bilim Dalı Doktora öğrencisi
ABDURRAUF AYDIN ın MARDİN İLİNİN İKTİSADİ VE SOSYAL AÇIDAN GELİŞİMİ
(1950-2000) adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 14.06.2007 tarih ve
2007-7/35 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Doktora Tezi
olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 20.06.2007

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. TİĞİNÇE OKTAR
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. MEHMET EMİN ARAT
4) Jüri Üyesi : PROF.DR.GÜLDEN ÜLGİN
5) Jüri Üyesi : DOÇ.DR.MEHTAP ÖZDEĞER

.....
.....
.....
.....
.....

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZET	iv
TABLO LİSTESİ	v
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
MARDİN İLİNİN İKTİSADİ VE SOSYAL AÇIDAN GELİŞİMİ (1950-2000)	3
I. GENEL BİLGİLER	3
1.1 Mardin'in Coğrafi Konumu	3
1.2 Mardin'in Jeolojik Yapısı	3
1.3 Ulaşım	4
1.4 Yerleşim Alanları	6
1.4.1. Mardin (Merkez İlçe).....	6
1.4.2.Dargeçit	11
1.4.3.Derik.....	12
1.4.4 Kızıltepe.....	13
1.4.5 Mazıdağı.....	15
1.4.6 Midyat.....	16
1.4.7 Nusaybin.....	18
1.4.8 Ömerli.....	21
1.4.9 Savur	23
1.4.10 Yeşilli.....	24
II. BAŞLANGIÇTAN CUMHURİYET TÜRKİYESİNE GELENE KADAR MARDİN'İN SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİ	25
2.1 Mardin Adının Kaynağı.....	25
2.2 Yazılı Tarih öncesi Dönem.....	25
2.3 İlk Çağlardan Osmanlı Fethine Kadarki Dönem.....	27
2.4 Osmanlı Hakimiyetinde Mardin.....	29
2.5 Milli Mücadele Yıllarında Mardin.....	35
2.6 Cumhuriyetin Kuruluşundan 1950 Yılına Kadar Mardin.....	39
III. MARDİN'İN İKTİSADİ ve SOSYAL AÇIDAN GELİŞİMİ (1950-2000)	44
3.1 Sosyal Yapı.....	44
3.1.1 Nüfus.....	44
a-Nüfus Artış Hızı, Yoğunluk ve Yüzölçümü İtibariyle	
Nüfus.....	45
b-Okuryazarlık Durumu İtibariyle Nüfus.....	47
c-İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Nüfus.....	50
d-Son Haftadaki Ana Meslek Gruplarına Göre Nüfus.....	53
3.1.2 Adalet.....	56
3.1.3 Eğitim.....	57
3.1.4 Kültür.....	63
3.1.5 Sağlık ve Çevre.....	66
3.2 Ekonomik Yapı	70

3.2.1 Gelir Seviyesi ve Milli Gelir Yapısı	74
3.2.2 Tarım.....	82
3.2.2.1 Bitkisel üretim.....	85
3.2.2.1.1 Seçilmiş Tarla Ürünlerinin Ekiliş Alanlarının Karşılaştırılması.....	86
3.2.2.1.2 Seçilmiş Tarla Ürünlerinin Üretim Miktarlarının Karşılaştırılması.....	87
3.2.2.1.3 Seçilmiş Meyve Ürünlerinin Üretim Miktarları ve Ekiliş Alanlarının Karşılaştırılması	90
3.2.2.1.4 Seçilmiş Sebze Ürünlerinin Üretim Miktarları ve Ekiliş Alanlarının Karşılaştırılması	94
3.2.2.2 Hayvansal Üretim	97
3.2.2.3 Ormancılık	100
3.2.2.4 Sanayi.....	101
3.2.3.1.2000 Yılı İtibariyle Mardin'in Sanayi Altyapısı ve Mevcut Sanayi Yatırımları	107
3.2.3.1.1 Küçük Sanayi Siteleri(KSS)	107
3.2.3.1.2 Organize Sanayi Bölgesi(OSB)	108
3.2.3.1.3 Sanayi Yatırımları.....	109
3.2.3.1.4 İldeki Başlıca Küçük Sanayiler.....	114
3.2.3.1.4.1 Baharat ve Kuruyemişçilik.....	114
3.2.3.1.4.2 Şekerleme ve Helva İmalatı	115
3.2.3.1.4.3 Gümüş İşlemeciliği	115
3.2.4 Madencilik	116
3.2.5 Enerji.....	119
3.2.5.1 Elektrik Enerjisi	119
3.2.5.2 Petrol ve Doğalgaz.....	122
3.2.5.3 Güneş Enerjisi.....	122
3.2.5.4 Rüzgar Enerjisi	123
3.2.6 İnşaat.....	123
3.2.7 Ticaret	129
3.2.7.1 İç Ticaret.....	130
3.2.7.2 Dış Ticaret.....	133
3.2.7.3 Sınır Ticareti	134
3.2.7.4 Mardin Serbest Bölgesi(MASBAŞ).....	137
3.2.8 Turizm.....	140
3.2.8.1 Mardin İlindeki Sit Alanları, Tarihi ve Kültürel Değerler	141
3.2.9 Ulaşım ve Haberleşme	146
3.2.9.1 Karayolları	148
3.2.9.2 Demiryolu	151
3.2.9.3 Havaalanı	152
3.2.9.4 Haberleşme	152
3.2.9.5 Basın-Yayın	153

3.2.10 Kamu Yatırım Harcamaları	153
3.2.10.1 Teşvik Durumu	156
3.2.11 Sosyal Güvenlik	157
3.2.12 Para ve Banka	160
3.2.13 GAP ve Mardin	164
3.2.13.1 Güneydoğu Anadolu Projesi’nin Tarihçesi ve Gelişimi	164
3.2.13.2 GAP’ta Temel Büyüklükler	165
3.2.13.3 GAP’ın Yönetimi	167
3.2.13.4 GAP’ta Ulaşılan Son Nokta	168
3.2.13.5 GAP Kapsamında Başlangıçtan Günümüze Mardin İlinde Gerçekleştirilen Alt Proje, Faaliyetler ve Ulaşılan Son Nokta	170
ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	176
A. Araştırmanın Amacı	176
B. Araştırmanın Yöntemi	176
C. Araştırmada Veri Toplama Türleri	176
BULGULAR	176
YORUMLAR	178
SONUÇ ve ÖNERİLER	179
KAYNAKLAR	184
KİTAPLAR	184
MAKALELER	189
TEBLİĞ VE BİLDİRİLER	190
DİĞER KAYNAKLAR	191

ÖZET

Cumhuriyet dönemi Mardin ilinin iktisadi ve sosyal gelişimine ilişkin istatistikî bilgiler mevcut olmasına rağmen, bilimsel araştırmalar sonucu analiz edilerek yorumlanmış çalışmalar sınırlıdır. Bu çalışmamızda Mardin'in 1950-2000 yılları arasındaki iktisadi ve sosyal açıdan gelişimini ortaya konularak, ulaştığı nokta bakımından durum tespiti yapılması amaçlanmıştır.

Gelişme, iktisadi ve sosyal açıdan bir bütün olduğuna göre, toplumun ve iktisadın zaman ve mekan içerisinde devamlılığı/sürekliliği bulunmaktadır. Bundan dolayı geçmiş dönemlerin iktisadi ve sosyal yapıları, günümüzdeki yapıları belirlemede büyük bir etken olmaktadır. Bu gerekçelerden yola çıkılarak; başlangıçtan Cumhuriyet Türkiye'sine kadar Mardin'in iktisadi ve sosyal gelişimi ana hatları ile özetlenmeye çalışılmış, ele alınan dönemde ise (1950-2000) konu üzerinde daha da yoğunlaşmıştır. Durum tespitini rakamlara dayalı, objektif bir şekilde ortaya konulmasını sağlamak amacıyla da karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılmıştır.

Ele alınan dönemde tarım sektörü ekonomik yapıyı belirleyen en önemli sektör olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte, İlin tarihi süreç ve coğrafi yapısı gereği kendine özgü (sui generis) özellikleri bulunmaktadır. Sınır kenti olmasından ötürü sınır ticareti, kültür / İnanç, mağara turizmi ile ilgili fiziksel kaynakları bakımından oldukça zengin bir yapıya sahip olmasından dolayı, turizm potansiyeli ve ayrıca başta telkari(gümüş işlemeciliği) olmak üzere birçok geleneksel el sanatları bunların başlıcalarıdır.

Çalışmada, Mardin İlinin “Gelişme” sürecini henüz tamamlayamadığı, bu süreci tamamlayabilmesi büyük ölçüde GAP projesinin ildeki enerji ve sulama alanlarındaki yatırımlarını tamamlamasına bağlı olduğu öngörülse de, GAP'ın yöredeki hedeflerini gerçekleştirebile ilin gelişme sürecini sağlayacak ve milli ekonomiye katkıda bulunacak potansiyeli bulunduğu söylenebilir. Bu potansiyel ele alınan süreç içerisinde nispi olarak gelişim gösteren tarım ve hayvancılık, sanayi, madencilik, turizm, ticaret, ulaştırma ve haberleşme gibi alanlardır.

TABLÖLAR

		Sayfa No.
Tablo 1	Toplam Nüfus Yoğunluğu ve Nüfus Artış Hızı Bakımından Türkiye ve Mardin İlinin Karşılaştırılması	45
Tablo 2	2000 Yılı Genel Nüfus Sayımına Göre Mardin İlçelerinin Şehir ve Köy Nüfusu	47
Tablo 3	Okur-Yazarlık ve Cinsiyete Göre Nüfus 1950-2000 Türkiye.....	48
Tablo 4	Okur-Yazarlık ve Cinsiyete Göre Nüfus 1950-2000 Mardin.....	49
Tablo 5	İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Nüfus Türkiye (1950-2000)	51
Tablo 6	İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Nüfus Mardin (1950-2000)	52
Tablo 7	Son Haftadaki Ana Meslek Gruplarına Göre Nüfus Türkiye (1950-2000).....	54
Tablo 8	Son Haftadaki Ana Meslek Gruplarına Göre Nüfus Mardin (1950-2000).....	55
Tablo 9	Cezaevine Giren Hükümlü Sayısı İtibariyle Türkiye ve Mardin İlinin Karşılaştırılması (1964-2000).....	57
Tablo 10	Okul ve Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı Türkiye (1965-2000)	58
Tablo 11	Okul ve Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı Mardin (1965-2000)	59
Tablo 12	Eğitim Kademelerinden Diploma Alanlar Mardin (1965-2000)	61
Tablo 13	Eğitim Kademelerini Bitiren 25 ve Daha Yukarı Yaştaki Nüfus Mardin.....	61
Tablo 14	Eğitim Kademelerinde Okullaşma Oranının	

	Karşılaştırılması Mardin-Türkiye	62
Tablo 15	Kütüphane Kitap ve Okuyucu Sayılarının Karşılaştırılması Türkiye-Mardin (1983-2000).....	64
Tablo 16	Hastahane ve Yatak Sayılarının Karşılaştırılması Türkiye-Mardin (1975-2000).....	66
Tablo 17	Yüz Bin Kişi Başına Düşen Sağlık Personeli Sayısı Türkiye ve Mardin ilinin Karşılaştırılması	67
Tablo 18	Sağlık Personeli Sayısı Bakımından Türkiye ve Mardin ilinin Karşılaştırılması.....	67
Tablo 19	2000 Yılı İtibariyle Mardin İli Sağlık Kurumları ve Personeline Ait Mevcut Durum	68
Tablo 20	Mardin İlinin Gelir Yapısının Türkiye Ortalaması İle Karşılaştırılması	75
Tablo 21	Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın (Üretim Yöntemiyle) Gelişimi Türkiye\Mardin (1987-2000)	76
Tablo 22	Mardin ili GSYİH'nin Sektörlere Göre Dağılımı (Cari Fiyatlarla).....	78
Tablo 23	Mardin ili GSYİH'nin Sektörlere Göre Dağılımı (1987 Yılı Fiyatlarıyla) (Milyon TL)	79
Tablo 24	İlin GSYİH'nin Sektörlere Göre Dağılımı (1987 Yılı Üretici Fiyatlarıyla) (%).....	80
Tablo 25	Mardin İli Alt Bölgelerinde Arazi Dağılımı(Ha).....	82
Tablo 26	Mardin İli İlçelere Göre Sulanan Tarım Alanları (Ha.) (1999).....	83
Tablo 27	Seçilmiş Tarla Ürünlerinin Ekiliş Alanlarının Karşılaştırılması(hektar)	85
Tablo 28	Seçilmiş Tarla Ürünlerinin Üretim Miktarları Yönünden Karşılaştırılması (Ton)	87
Tablo 29	Meyve Ağaç Sayılarının Karşılaştırılması Türkiye-Mardin (1980-2000)	90
Tablo 30	Üzüm Meyvesinin Ağaç Sayısı ve Üretim(ton) Bakımından Karşılaştırılması Türkiye-Mardin	

	(1980-2000)	91
Tablo 31	Meyve Üretiminin(ton) Karşılaştırılması Türkiye-Mardin 1980-2000).....	92
Tablo 32	Sebze ürünleri üretim Miktarı Mardin (1994-2000)	93
Tablo 33	Meyve Ürünleri Üretim Miktarının Mardin-Türkiye Karşılaştırılması(1994-2000)	94
Tablo 34	Tarım Alet ve Makinelerinin Gelişimi Bakımından Türkiye ve Mardin İlinin Karşılaştırılması 1990-2001	95
Tablo 35	Mardin ilinin Tarım Alet ve Makineleri Bakımından Gelişimi (1990-2000).....	96
Tablo 36	Sağılan, Kesilen ve Hayvan Sayıları Bakımından Türkiye Ve Mardin İlinin Karşılaştırılması	97
Tablo 37	Kümes Hayvanları Sayısı ve Arıcılık Faaliyetine ilişkin Kovan Sayıları Bakımından Türkiye ve Mardin İlinin Karşılaştırılması (1965-2000).....	98
Tablo 38	Mardin İli Orman alanları Alt Bölgeler İtibariyle Dağılımı	100
Tablo 39	İşyeri Büyüklükleri(Çalışan Kişi Sayısı Bakımından) ve Kuruluş Yıllarına Göre İşyeri Sayısı Mardin)	103
Tablo 40	İmalat Sanayinde İşyeri Sayıları Özel Sektör(10+) Kamu Sektörü(10) 1983-2000	104
Tablo 41	Mardin İmalat Sanayinde İşyeri Sayısı, Stok Değişimleri, Sabit Sermayeye Yapılan ilaveler ve Katma Değer (2000) .	105
Tablo 42	Mardin İlindeki Küçük Sanayi Siteleri	106
Tablo 43	Mardin İlinde üretimde Bulunan Sanayi Tesislerinin Üretim Konularına Göre Dağılımı(1999)	108
Tablo 43	Mardin İlinde üretimde Bulunan Sanayi Tesislerinin Üretim Konularına Göre Dağılımı(1999) (Devamı).....	109
Tablo 44	Yöresel El Sanatları	110
Tablo 45	Faaliyet Türlerine Göre El Sanatları	111
Tablo 45	Faaliyet Türlerine Göre El Sanatları (Devamı).....	112

Tablo 46	Mardin İli Maden Dağılımı.....	115
Tablo 47	Mardin İlinin Maden Sektörüne ilişkin Diğer Sanayi Tesisleri.....	116
Tablo 48	Elektrik Tüketim Abone Gruplarına Göre Dağılımı.....	119
Tablo 49	Mardin İli Kent Merkezi'ndeki Mahallelere Göre Nüfus, Konut Sayısı ve Hane Büyüklüğü	125
Tablo 50	Kullanım Amacına Göre Yapılar(Yapı Kullanma izinlerine Göre-Ruhsatnameler) Türkiye ve Mardin İline Ait Değerlerin Karşılaştırılması (1970-2000).....	126
Tablo 51	Mardin İlinin GSYİH'nın Ticaret Sektörünün Yıllara Göre Gelişimi	128
Tablo 52	Mardin İli Nusaybin Ticaret Borsasının Kuruluşundan 2000 Yılına Kadar İşlem Hacmi (TL).....	129
Tablo 53	Mardin İli Kızıltepe Ticaret Borsasının Kuruluşundan 2000 Yılına Kadar İşlem Hacmi(TL).....	130
Tablo 54	1994-1999Yılları Arasındaki Mardin İli Dış Ticaret Rakamları(%).....	131
Tablo 55	Mardin İli Dış Ticaret Değerleri (1997-2000)	134
Tablo 56	Serbest Bölgede Faaliyet Gösteren Firmalar	136
Tablo 56	Serbest Bölgede Faaliyet Gösteren Firmalar(Devamı).....	137
Tablo 57	Mardin İlindeki Turizm İşletme ve Belediye Belgeli Tesisler (1999)	143
Tablo 58	Gelen Yabancılar Bakımından Türkiye ve Mardin İlinin Karşılaştırılması (1977-2000)	144
Tablo 59	Mardin İl Merkezinin Bölge İllerine ve Önemli Merkezlere Olan Uzaklığı.....	145
Tablo 60	Mardin İl Merkezinin Önemli Merkezlere Olan Uzaklığı ...	146
Tablo 61	Motorlu Kara Taşıtlarının Karşılaştırılması Türkiye-Mardin (1966-2000).....	148
Tablo 62	Mardin İli ve İlçelerinin Telefon Hattı Kapasitesi (2000	

	Yılı Sonu İtibariyle)	151
Tablo 63	Kamu Yatırım Harcamalarının Gelişimi 1990-2000 (Cari Fiyatlarla)	152
Tablo 64	Kamu Yatırım Harcamaları Sektörsel Dağılımı (Cari Fiyatlarla 2000 Yılı((Milyar TL)	153
Tablo 65	1991-2000 Yılları İtibariyle Türkiye, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Mardin İline Verilen Teşvik Belgelerinin Dağılımı	155
Tablo 66	İş ve İşçi Bulma Kurumuna Başvuranlar ve İşe Yerleşenler Türkiye-Mardin(1996-1998)	156
Tablo 67	Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Nüfusun Dağılımı Mardin Ve Türkiye (1996-1998)	157
Tablo 68	Mardin İli Toplam Banka Mevduatının Dağılımı(Milyar TL)	158
Tablo 69	Banka Mevduatı Açısından ilin Bölge illeri ve Türkiye ile Karşılaştırılması (2000)	159
Tablo 70	Mardin İli Toplam Banka Kredilerinin Dağılımı ve Türkiye Ortalaması ile Karşılaştırılması 1995-2000 (Milyar TL)	160
Tablo 71	Mardin İli Toplam Banka Kredileri İçindeki Payı ve Kredilerin Dağılımı ve Türkiye Ortalaması İle Karşılaştırılması	160
Tablo 72	Mardin İlinin Kredi\Mevduat Oranı Açısından Türkiye İle Karşılaştırılması 1995-1999 (%)	161

KISALTMALAR

DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
BKİ	: Bölge Kalkınma İdaresi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TMMOB	: Türkiye Mimar ve Mühendis Odaları Birliği
HES	: Hidro Elektrik Santrali
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
OSB	: Organize Sanayi Bölgeleri
KSS	: Küçük Sanayi Siteleri
TKB	: Türkiye kalkınma Bankası A.Ş
OSB	: Organize Sanayi Bölgesi
ÇATOM	: Çok Amaçlı Toplum Merkezi
SEGE	:Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi
MASBAŞ	: Mardin Serbest Bölgesi)
TOBB	:Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
UNİCEF	: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
GAP-GİDEM	: GAP Girişimci Destekleme Yönlendirme Merkezleri
KOSGEB	:Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KOBİ	:Küçük ve Orta Büyüklükteki işletmeler
SAG	: Sanayi Araştırma ve Geliştirme Müdürlüğü
DESİYAB	: Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası A.Ş
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

MTA : Maden Tetkik Arama Enstitüsü
UNDP : Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

GİRİŞ

Mardin ilinin iktisadi ve sosyal açıdan gelişiminin analizi yapılırken, konu bütün şeklinde ele alınmıştır. Yani hem ülke hem de yöre ile birlikte değerlendirme yapılmış, ancak yörenin hangi durumundan dolayı önem kazanmaya başladığı üzerinde yoğunlaşmaya çalışılmıştır. Türkiye kıt üretim kaynakları ve dağılımındaki dengesizlikler nedeniyle ekonomik ve sosyal sorunları olan ve sorunları kıt kaynakları verimli bir şekilde kullanarak çözmeye çalışan bir ülkedir. Ülkenin bu sorunları doğal olarak coğrafi bölgelere ve yörelere yansımaktadır.

Mardin ekonomisi verimli yukarı Mezopotamya ovasının varlığı nedeniyle tarihi boyunca tarım ağırlıklı bir ekonomik yapıya sahip olmuştur. Ele alınan dönemde de (1950-2000) bu yapı henüz değişmemiştir. 1950’li yıllardan itibaren, traktör ve diğer tarımsal mekanizasyondaki gelişmelerle beraber tarım göreceli olarak gelişme göstermiştir..

Dünyanın sayılı ve Türkiye’nin de Cumhuriyet Dönemde en büyük projesi olan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) 1980’li yıllardan sonra GAP Bölgesinde (GAP kapsamına giren iller) büyük bir ümit kaynağı olmuştur. GAP’nin Mardin ili ile ilgili genel bir değerlendirmesi yapılacak olursa; küçük çaplı denebilecek alt projeler (GAP –GİDEM ve ÇATOM vb.) dışında ve yöre için; istihdam, sulu tarım ve enerji gibi konularda büyük umut olmasına rağmen, 2000’li yılların başları itibariyle ne direk ne de dışsalılık etkisi görülmemiştir. Bunun asıl nedeni GAP kapsamındaki sulama hedeflerinin gerçekleştirilememesi/gerçekleşmemesi özel nedeni ise Mardin Ceylanpınar Sulaması, Cizre Sulaması Ilısu Barajı projelerinin hiçbirinin tamamlanmamış olmasıdır.

Tarım sektöründe değerlendirilmeyi bekleyen bu potansiyel yanında; İlin tarihi süreç ve coğrafi yapısı gereği kendine özgü (sui generis) özellikleri bulunmaktadır. Sınır kenti olmasından ötürü sınır ticareti, kültür/ İnanç, mağara turizmi ile ilgili fiziksel kaynakları bakımından oldukça zengin bir yapıya sahip olmasından dolayı turizm potansiyeli ve ayrıca başta telkari(gümüş işlemeciliği) olmak üzere birçok geleneksel el sanatları bunların başlıcalarıdır.

Bu çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Mardin ilinin coğrafi konumu ve jeolojik yapısı hakkında bilgi verildikten sonra, araştırma sınırları içerisinde kalan Mardin'in, günümüzdeki idari sınırında bulunan yerleşim alanları, doğal zenginlikler, tarihi ve kültürel envanteri hakkında genel bilgiler verilerek, ilin tanıtılmasına çalışılmıştır.

İkinci bölüm, ele alınan dönemden önceki, Mardin'in iktisadi ve sosyal gelişimine ilişkin dönemlerden oluşmaktadır. Başlangıcını tarih öncesi dönemin oluşturduğu bu kısımda daha sonra sırasıyla; ilkçağlardan Osmanlı'nın fethine kadar olan dönem, Milli Mücadele Yılları ve nihayetinde Cumhuriyetin kuruluşundan 1950 yılına kadarki dönem bölümün ana konularıdır.

Araştırmanın üçüncü bölümünde, ele alınan döneme ilişkin (1950-2000) iktisadi ve sosyal gelişmeler incelenmektedir. Gelişme, iktisadi ve sosyal açıdan bir bütün olduğu göz önüne alınarak; süreç içerisindeki ekonomik ve sosyal göstergelerle 5'er yıllık zaman periyotları kapsayan Tablolar oluşturulmuş ve bu Tablolardaki veriler esas alınarak karşılaştırılmalı analiz yöntemi kullanılarak durum tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Veriler ağırlıklı olarak başta DİE olmak üzere DPT gibi ilgili resmi kuruluşlardan alınmıştır. Ayrıca resmi kurumların brifing dosyaları ve çalışma raporlarından da yararlanılmıştır.

Sonuç bölümünde araştırmanın kısa bir özeti ve öneriler yer almaktadır. Araştırmanın daha iyi anlaşılabilmesi için; bulgular ve yorumlar ayrı başlık altında incelenmiştir. Araştırma ilin elli yıllık periyodunu kapsamakta olup literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

MARDİN İLİNİN İKTİSADİ VE SOSYAL AÇIDAN GELİŞİMİ (1950-2000)

I GENEL BİLGİLER

Bu kısımda Mardin ilinin coğrafi konumu ve jeolojik yapısı hakkında bilgi verildikten sonra, araştırma sınırları içerisinde kalan Mardin'in günümüzdeki idari sınırında bulunan yerleşim alanları, doğal zenginlikler, tarihi ve kültürel envanteri hakkında bilgiler genel verilerek, ilin tanıtılmasına çalışılmıştır.

1.1.Mardin' in Coğrafi Konumu

Araştırma alanını oluşturan Mardin ili, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Dicle ve Fırat Havzalarında yer almakta olup, 8806 km² yüzölçümüne sahip Doğuda Şırnak ve Siirt, Batıda Şanlıurfa, Kuzeyde Diyarbakır ve Batman, Güneyde Suriye Arap Cumhuriyeti topraklarıyla çevrilidir. Coğrafi konumu itibariyle Güneydoğu Anadolu Bölgesi 36° 55' - 37° 44' Kuzey enlemleri ile 39° 55'- 41° 54' Doğu boylamları arasında yer almaktadır. Merkez ilçe, Dargeçit, Derik, Kızıltepe, Mazıdağı, Midyat, Nusaybin, Ömerli, Savur, Yeşilli olmak üzere 10 ilçe, 572 köy Mardin iline bağlıdır.

1.2.Mardin İlının Jeolojik Yapısı

İlin yüzey şekilleri Toros kıvrımlarının olduğu III. Zaman'da (Orta Eosen) ortaya çıkmıştır. Oluşum sırasında Hakkari yöresi çok geniş bir kütle halinde yükselmiştir.¹ Mardin Merkez İlçenin kuzey ve doğu kısmı, Midyat ve Savur İlçelerinin tamamı, Nusaybin ovasının kuzeyi ve kuzey doğusu III.zaman yaşlı (Orta Eosen) araziden oluşmuştur.²

---

¹ E.Fusun Alioğlu, **Mardin Şehir Dokusu ve Evler**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2000, s.7.

² Selçuk Biricik, “*Mardin ve Mücavir Mıntıkasının Strüktür ve Jeomorfolojisi*” Türk Coğrafya Dergisi, Sayı 26, Yıl: 22, (1974), İstanbul, s.121-130.

Yeryüzünde tarımın doğduğu, neolitik ve kalkolitik kültürlerin geliştiği “bereketli hilal” içerisinde en önemli yörelerden birisi olan Mardin,³ bölgedeki “Mardin-Midyat Eşiği” olarak adlandırılan ve üzerinde birçok tepeler bulunan yüksek plato, batıda Diyarbakır’ın güneybatısındaki Karacadağ’dan, Güneydoğuda Dicle nehri kenarında Cizre’ye kadar devam eder.⁴ Mardin ilini Kuzeyde dağlık (Dargeçit, Midyat, Ömerli), Güneyde ovalık (Nusaybin–Kızıltepe) olmak üzere iki kısma ayıran bu eşik, orta ve batı kısmında ise Savur, Yeşilli, Derik ve Mazıdağı yerleşim birimleri yer alır. Platonun, Mardin’in doğuda kalan kısmı ise “Cebel-i Tur” yada “Tur Abdin” (Tanrı Dağı/İbadet edenlerin dağı) olarak adlandırılır.⁵ İl alanının %52.6’sı dağlarla kaplıdır. Bu dağlar Alem Dağı (1041 m.), Karıncatepe (1134 m.), Ziyaret Tepe (1160 m.), Dibek Dağı (1231m.), Mazıdağı (1252 m.) ve Karakaş (1480 m.) Dağlarıdır. Diğer dağlar ise Abdülaziz Dağları ve Midyat Dağlarıdır. Dağlardan sonra en ağırlıklı yeryüzü şeklini %24.6 ile ovalık alanlar almaktadır. Mardin-Kızıltepe-Nusaybin Ovaları ismiyle anılan ve birbirinin devamı olan bu ovalar Ceylanpınar Ovasının doğu uzantısı olup, Cizre-Silopi ovaları ile birleşmektedir. Bu ovaların içinde Kızıltepe ovası en Uzunluğu 35 km. genişliği 20 km. ile en geniş olanıdır.⁶ Arazinin geri kalan %22.8’ini ise platolar oluşturmaktadır. Mardin dağlarının kalkerli kesimleri akarsular tarafından aşınarak platolara dönüşmüş olup yüzeyleri yer yer lavlarla kaplıdır. Çağ-Çağ Suyu, Buğur Çayı ve Zerkan Suyu ile Dicle’nin bir kolu Savur Çayı ilin önemli akarsularıdır.

1.3.Ulaşım

Dicle vadisine doğru hafif, Mezopotamya ovasına doğru daha dik bir eğimle inen Mardin eşiğinin, habur çayı kaynaklarına doğru elverişli bir geçit noktasında bulunduğundan,⁷ Mardin çevresi, ilkçağlarda Mezopotamya’nın en önemli karayolu şebekesini kontrol eden bir mevkide bulunmaktaydı. İran, Anadolu, Suriye ile Mezopotamya’yı birbirine bağlayan en önemli karayolu şebekesi buradan geçiyordu. Bu yol Türkistan ve Hindistan’dan gelip, İran’ı güneybatı yönünde geçtikten sonra

³ Salim Cöğce , “*Türk Hakimiyetine Geçiş Döneminde Mardin ve Çevresi*”, I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006, s.1.

⁴ Nejat Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, Ankara, TTK Basımevi, 1991, s.1

⁵ Latif Öztürkatalay, **Mardin ve Mardinliler**, İstanbul, 1995, s.79.

⁶ Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, **Güneydoğu Anadolu Projesi(GAP)**, Ankara, 1980, s..3.

⁷.Alioğlu, s.8.

Nusaybin’de Basra’dan gelen güzergah ile birleşip, batıya yönelen ve Mardin çevresinde ikiye ayrılıp bir yandan Diyarbakır üzerinden Anadolu içlerine açılırken, diğer yandan Harran Kargamış üzerinden Doğu Akdeniz kıyılarına ulaşan bir sisteme sahipti. Dolayısıyla askeri, siyasi iktisadi açıdan olduğu kadar bağıcılık ve tahıl üretimi açısından da önemli bir konumda bulunmaktaydı.⁸

Selçuklu Türkiye’sinde uluslararası iktisadi faaliyetlerden en çok gelir getiren transit ticarettir. Bu ticaret kervanlarla yapılmıyordu. Mardin başlıca 5 kervan yollarından, Sivas’tan Güneydoğuya ayrılan bir olan bir kolu Malatya-Diyarbakır-Mardin- Musul-Bağdat ve Basra ⁹ güzergahı içerisinde bulunmaktadır.Uluslararası ticaret ve mübadele bu dönemde gelişmiş, Anadolu’nun bir çok yerinde olduğu gibi Mardin’in güneyindeki Koçhisar (Kızıltepe) da da bu amaçla milletlerarası fuarlar açılmaktaydı.¹⁰

Osmanlı döneminde Diyarbakır-Musul ve Halep-Musul ipek yolu üzerinde olan Mardin, sanayi ticaret ve tarım bakımından canlı bir merkezdi. 1914 yılında yapılan ve sekiz ilin ihraç kapısı yapan demiryolu, 1933’te ulaştırma ağında yapılan değişiklik ile Fevzi paşa- Diyarbakır Demiryolu’nun inşası sonucu “Bölgesel Merkez” konumunda bulunan Mardin “Alt Bölgesel Merkez” konumuna düşmüştür. ¹¹

Günümüzde Mardin, kara, hava ve demiryolu ile çevresine bağlanmaktadır. İlin karayolları uluslararası ulaşım bağlantıları üzerindedir. İlde karayolu bakımından üç ana eksen bulunmaktadır.¹²

a) Mardin’i Şanlıurfa Gaziantep üzerinden Adana ve Akdeniz bölgesine ve buradan Ankara ve İstanbul’a bağlayan E-90 karayoludur.Bu yol Avrupa’dan Ortadoğu ülkelerine TIR taşımacılığının yapıldığı ana eksendir.

b) Mardin’i Diyarbakır, Elazığ, Malatya üzerinden Kayseri, Ankara ve İstanbul’a bağlayan yol.

---

⁸ Cöhce, s.4-5.

⁹ Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, 4. basım, İstanbul, Dergah Kitabevi, 1998, s.114-115.

¹⁰ Tabakoğlu, s.121.

¹¹Kenan Mortan, Osman S.Arolat, “Ekonomisiyle Mardin” Filiz Özdem(ed.), **Taşın Belleği Mardin** içinde (467-489),İstanbul, Yapı Kredi Yayınları 2274, 2005, s.472.

¹² Mardin Valiliği, **Türkiye Kültür ve Turizm Envanteri MARDİN**, tarihsiz, s.109.

c) Mardin'i Suriye ve Irak'a bağlayan yoldur.

İl içinde 142 km. demiryolu mevcut olup, il sınırlarına Şanlıurfa-Ceylanpınar'dan giren demiryolu sınır boyunu izleyerek Suriye ve Irak'a ulaşır.

Mardin'e en yakın liman İskenderun Limanıdır.(600 km.). İlde merkez ilçe ile Kızıltepe arasındaki bulunan havaalanı faal durumdadır. Halen Mardin-Ankara-İstanbul arasında tarifeli uçak seferleri yapılmaktadır. Ayrıca İlde komşu bulunan Diyarbakır, Batman ve Şanlıurfa'da da havaalanı bulunmaktadır.

1.4. Yerleşim Alanları, tarihi ve kültürel değerler, doğal zenginlikler

Bu kısımda, Mardin'in günümüzdeki idari sınırında bulunan yerleşim alanları, doğal zenginlikler, tarihi ve kültürel envanteri hakkında bilgiler verilerek, ilin tanıtılmasına çalışılmıştır.

1.4.1. Mardin (Merkez İlçe)

Mardin'in ne zaman ve nasıl kurulduğuna dair kesin bilgiler bulunmamaktadır.¹³ Mezopotamya'nın Anadolu ile kesiştiği bir bölgede önemli ticaret yolları üzerinde yer almasından dolayı tarih öncesinden beri çeşitli kültürel, siyasal ve ekonomik ilişkilerin geçiş ve konaklama alanı olmuş bu bakımdan bölgedeki ağırlığını hep korumuştur. Antik dönem tarihi, şehir ile ilgili doğrudan bir bilgi vermemekle birlikte, bulunduğu bölgenin yönetimi söz konusu olduğunda şehrin, kuzey Anadolu'daki değil, güneydeki oluşumlara arasında yer aldığı görülür.¹⁴ Neolitik dönemden itibaren yerleşime sahne olan Mardin ve çevresi, M.Ö. 3000 yılının ortalarından itibaren Asya kökenli Hurriler'in önemli merkezlerinden biri haline gelmiş olup, M.Ö.1500'lerde bölgeye yeni göç eden Mittani'lerin egemenliği altına girmiştir. Hatta bazı bilim adamlarına göre Mittani Devletinin başkenti olan Vaşşakani şehri

---

¹³ Adnan Çevik , “Üçyüz Yıllık Bir Başkent Mardin”, I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006, s.66.

¹⁴.Alioğlu, s.9.

Mardin ili sınırları içerisinde yer almaktadır. Mardin ve çevresi M.Ö. 12, 11 ve 10. yüzyılda yapılan göç hareketlerinden oldukça etkilenmiştir.¹⁵

Parth, Sasani –Seleukos, Roma çekişmelerine sahne olan Mardin ve çevresinin antik tarihi ayrıntılarda karanlıktadır.¹⁶ Bu bakımdan ancak genel değerlendirmelerle yöre hakkında değerlendirmeler yapılabilmektedir. Yerleşmenin ilk dokusu V. yüzyılda kale dışına taşmıştır. Kentsel anlamda ise M.S. X-XI. Yüzyıllardan itibaren kale eteğinde oluşmaya başlamıştır. Kalenin X. yüzyılda Hamdaniler tarafından yapıldığı bir çok kaynakta geçmektedir.

İslam'ın bölgede yayılmaya başlaması ile yeni bir döneme giren Mardin şehri, özellikle X. yüzyıldan itibaren tedricen yörenin ekonomik sosyal ve kültürel merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu fonksiyonu ile XII. Yüzyılda Artuklu hakimiyetine giren şehrin bu özelliği XIV. Yüzyıla kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Artuklu döneminde sulama kanalları ile tarım geliştirilmiş, bağcılık ve bahçecilik yapılmış, hububat ve pamuk üretilmiş, madencilikte ileri gidilmiştir.¹⁷ Mardin'nin en parlak dönemi olan Artuklu döneminde inşa edilmiş bir çok maddi kültür yapıları bulunmaktadır. . Bu dönemde yapılan maddi kültür unsurlar şunlardır:¹⁸

a) Külliyele: 1-Emineddin Külliyesi 2-Cami El-Asfar(Necmeddin) Külliyesi

b) Camiler: 1-Mardin Ulu Camii, 2-Kızıltepe Ulu Camii, 3-Hızır Cami (Kale Cami), 4)-Latifiye Camii, 5)Melik Mahmut Camii, 6)Şeyh Çubuk Camii, 7)Molla Hayri (Süleyman Paşa Cami).

---

¹⁵ Ekrem Memiş , “*Akadlar Çağından Asur İmparatorluğunun Yıkılışına Kadar Mardin ve Çevresi*”, I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006, s.117-122.

¹⁶ Metin Ahunbay, “*Tarihçe*” Filiz Özdem(ed.), **Taşın Belleği Mardin** içinde (23-117), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları 2274, 2005, s.41.

¹⁷ Ahmet Tabakoğlu, “*Bir Üniversite Kenti Olarak Mardin*”, I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını No.6, 26-28 Mayıs 2006, s.411.

¹⁸ Abdulkadir Yuvalı , “*Artukoğulları Döneminde Mardin'deki Maddi Kültür Unsurları*”, I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006, s.29-37.

c) Medreseler: 1)Hatuniyye Medresesi, 2)Marufiye Medresesi, 3)-Şehidiye Medresesi, 4)-Harzem Tacettin Mesud Medresesi, 5)Melik Mansur Medresesi, Altunboğa Medresesi, 7) Sultan İsa (Zinciriyiye) Medresesi.

d) Tekke ve Zaviyeler: Günümüze ulaşmamışlardır.(Yıkılma v.s.)

e) Kervansaraylar: XII-XIII. Yüzyılda Kızıltepe’de, Kayseri yakınlarındaki Pazarören benzeri uluslar arası Pazar yeri olarak önemli ticari bir merkez konumunda olmuştur. Buradaki Pazar yerleri, hanlar ve Venedikli tüccarlara ait fonduklar bulunuyordu. Moğolların hadisesine rağmen Mardin şehrinin Moğollara vermiş olduğu yıllık vergi miktarı 236.200. dinardır. Bu da bize Mardin çevresinin o dönemdeki ticaret hacminin boyutunu gösterir.

f) Köprüler : Kızıltepe’de Zergan çayı üzerinde bulunan beş gözlü köprü.(1204 Artukaslan dönemi)

g) Kaleler: Artuklular döneminden mevcut olup, onarılan kaleler şunlardır: Mardin Kalesi, Kızıltepe /Dunaysır/Koçhisar Kalesi, Dara Kalesi, Harezm kalesi.

Mardin şehri, XVI-XVII. Yüzyıllarda zirvesinde yer alan kalenin en önemli bölümlerinden olan surlar tarafından kuşatılmış olup, bu surlar aracılığıyla koruma sağlanmaktadır.XV. yüzyılda Mardin surlarının dışarıya açılan dört kapısı bulunurken iki kapı ise mahalle içinde kalmıştır.Şehrin güneybatı kısmında Diyarbakır kapısı ve Zeytunkapı(Bab-ı Zeytun), güneyde Yeni kapı (Bab-ı Cedid) ve doğuda Savur kapı (Bab-ı Savur) ile surlardan dışarı açılmaktadır. Sur duvarları içinde Osmanlı fethi öncesinde varlıkları bilinen ve klasik dönemde de sürekliliklerini korudukları anlaşılan, Bab-ı Cedid, Zerrekâ, Kıssıs, Babü’l Hammara, Kölasiyya, Şemsiye, Zeytun, Yahudiyan ve bir arada kaydedilen Kamil-Bimarsan isimleri taşıyan dokuz mahallesi bulunmaktadır.¹⁹ 1517 yılında Mardin ve yöresi Osmanlı yönetimine katılmış ve bir sancak durumuna getirilerek Diyarbakır eyaletine bağlanmıştır. Bu tarihlerden sonra ekonomik canlılığı ve ticaret merkezi olma işlevi devam etmiştir.

---

¹⁹ Adnan Gürbüz , “16-17.Yüzyıllarda Mardin Kalesi”, I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006, s.306-307.

16. Yüzyılın ortalarından itibaren Sündik ya da sevindik adını taşıyan bir mahalle ortaya çıkmıştır. XII yüzyılın başlarında ise surlardan dışarıya açılan doğu kapısının adı olan Bab-ı Savur mahalle olarak Şer-iye Sicili kayıtlarında yer almaktadır. Kalenin güney, güneybatı ve güneydoğusu boyunca uzanan surlar içinde sağlanan yerleşme bu mahalleler aracılığıyla Mardin şehrinin temel yapısını oluşturmuştur. Şehrin iktisadi ve ticari potansiyeli de bu mahalleler arasında kendisine yer bulmuş ve hayatı canlandırmıştır. Bugün varlıkları tamamen ortadan kalkan surlar dışında eski dönemden kalma Mardin, bu potansiyeli devam ettirmektedir. Şehir surlarının Osmanlı döneminde değişik zamanlarda tamirat gördüğü,²⁰ bilhassa Celali isyanı sırasında tahribata uğradığı, 17. yüzyıldan itibaren uzun müddet bakımsız kalarak yer yer yıkıldığı 18-19. yüzyıllarda ise çevredeki aşiretleri şehre yönelik saldırı ve yağmaları sonucu bu tahribatın arttığı, 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde de tamamen yıkılıp ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı döneminde şehrin fiziki yapısı üzerinde oldukça belirleyici bir rol oynayan şehir surları ile kale arasında sıkışan yerleşme alanları, aynı zamanda sosyal hayatın geçtiği yerler olarak görünürken, ticari, iktisadi ve dini hayatın da canlı olarak devam ettiği alanlar olarak öne çıkmaktadır. Kalenin güney, güneybatı ve güneydoğusu boyunca uzanan surların içinde kalan yerleşim alanı, bugün de ayakta olmayan surlar dışında eski tarihi yapıyı koruyan ve devam ettiren eski Mardin'in esasını oluşturmaktadır.²¹ XIX yüzyılın sonlarına doğru kentin daha batı tarafında Amerikalılar sağlık ve eğitim tesislerini kurduklarından bu kesimde gelişme olmuştur. Cumhuriyet döneminde, kuruluş yıllarından itibaren imar ve altyapı faaliyetlerine başlanmış, ilk imar planı 1952, ikincisi 1973 yapılmıştır. Cumhuriyetle ilk dönemlerinde Mardin il merkezi olmasından sonra çeşitli resmi binalar kurulmuş, Savurkapı Mahallesi civarında, doğu yönüne doğru gelişme göstermiş, resmi binaların çevresinde mesken ağırlıklı yapılaşma olmuştur. 1950-1970 yılları arasında bu civarda yapılaşma devam

---

²⁰ 1549 yılında kente başlatılan imar faaliyetlerin kapsamında; sadece kalenin tamiratında 1065 işçi, 190 ırgat, 50 marangoz, 24 bıçakçı, 12 taşçı, 9 demirci, 39 zembilci, 12 kanalizasyon işçisi, 15 mahzenci, 205 saka olmak üzere toplam 1621 kişi çalıştırılmış ve 800 bin akçe harcanmıştır. Bu miktar Osmanlı Devlet Bütçesi'nin binde 4 dördüne takabül etmektedir (1547-1548) Bu meblağ 2000 yılı değerleri ile 900 milyar ile 1,5 trilyona denk gelen bir tutara karşılık gelmektedir. - 1547 yılı ekmek narhı ve 1550 yılı işçi ücretleri baz alarak yapılan hesaplama- (Bkz. Mardin Katılımcı Kentsel Rehabilitasyon Projesi Yaşam Biçimleri Arş. UNDP-GAP Kal.İd.- İTÜ, 2001 Ankara, s.191-192.)

²¹ Gürbüz , s.306-307.

etmiş, Sağlık Okulu Kız Sanat Okulu, İmam Hatip Lisesi, Ticaret Lisesi, İstasyon civarında ise askeri tesisler kurulmuştur. 1970’li yıllardan sonra istasyon civarında gelişmeler eğitim kurumları konutlar ve ayrıca Küçük Sanayi Sitesi inşa edilmiştir. 1980 yılından sonra kentin güney kısmında Saraçoğlu ve Cumhuriyet adıyla iki mahalle kurulmuştur. 1990’lı yıllardan sonra Diyarbakır yolu yönünde gelişmeye başlamıştır. Kentsel alanın bu yöne doğru gelişmesi artık topografik sınırların zorlandığını göstermektedir. Nitekim doğuda eğim oldukça fazla, güneyde tarım alanları ve kent merkezine uzaklık gibi dezavantajlar vardır. Bu yönüne doğru olan gelişmede, Diyarbakır kentiyle olan yoğun ilişkilerin de payı vardır.²² Milli Mücadele yıllarında Mardin’i İngiliz ve Fransızlar işgal etmek istemişlerse de; Mardin halkı düşmanı caydırmak amacıyla önlemler almış, dolayısıyla kan dökülmeden işgal önlenmiştir. Mardin 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devletinin bir sınır ili olmuştur.

İl merkezinin güney sınırı, 7 Haziran 1926 tarih ve 910 ve 911 sayılı kanunlarla Türkiye, Fransa Suriye ile yine Türkiye İngiltere ve Irak hükümetleri imzalanan anlaşmalarla çizilmiştir. 1926 yılında Mardin’e bağlı olan Ceylanpınar ilçesi Şanlıurfa iline, Diyarbakır’a bağlı olan Derik İlçesi de Mardin’e bağlanmıştır. Daha önceleri Bucak Merkezleri olan Kızıltepe, Gercüş ve Mazıdağı 1937 yılında ilçe haline getirilmiş ve ilçe sayısı 8’e çıkartılmıştır. 1937’de İdil, 1953 te Ömerli ve 1960’ta Silopi ilçeleriyle sayı 11’e, 1986 yılında kurulan Dargeçit, 1988 yılında kurulan Yeşilli ilçesiyle sayı 13’e çıkmıştır.²³

16.05.1990 tarih ve 3647 sayılı Kanunla Türkiye’ye yeni illerin katılması sebebiyle Mardin ilinden Cizre, Gercüş, İdil ve Silopi ayrılarak İlçe sayısı; Merkez İlçe, Dargeçit, Derik, Kızıltepe, Mazıdağı, Midyat, Nusaybin, Ömerli, Savur ve Yeşilli ilçeleri olmak üzere 10’a düşmüştür. 2000 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre Mardin ili, idari yönden 10 ilçe (Merkez ilçe dahil), 6 bucak ve 572 köye ayrılmıştır. İl merkezi, ilçeler ve kasabalar dahil toplam belediye sayısı 31’dir. Bu 31 belediyenin biri il, dokuzu ilçe merkezi, geriye kalan 21’i ise kasaba belediyesidir. İl sınırları içinde toplam mahalle sayısı ise 133’tür. Mardin, bir çok uygarlık kalıntısıyla ve sahip olduğu

---

²² Handan Aslan, Sabri Karadoğan, Makalelerle Mardin II. Ekonomi-Nüfus-Kentsel Yapı, Mardin Ta.İh.Küt. Yayını, No.8, İstanbul, 2007, s.224-228.

²³ Mardin Valiliği, **Yaşayan Tarih Mardin Türkiye Cumhuriyetinin Yetmişbeş Yılı**, tarihsiz, s.257

taşınmaz kültür varlıkları ile UNESCO'nun "Dünya Mirası Listesi" ne girmeye yönelmiştir. Tarihi derinliği ile bir çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Farklı dinlere, kültürlerle mensup insanları huzur içerisinde yaşamış dünyadaki ender kentlerden biridir. Mardin Merkezde 353 adet, ilçe ve köylerde 293 adet taşınmaz kültür varlığı tescil edilmiştir.²⁴Mardin bu yönüyle ziyaretçilerinin ifadesi ile "Açık Hava Müzesi"dir.

1.4.2. Dargeçit

Eski adı Kerburan olan Dargeçit İlçesi Mardin 110 km. Midyat İlçesine ise 40 km. mesafededir. Doğusunda Güçlükönak İlçesi, batısında Midyat kuzeyinde Gerçüş güneyinde İdil ilçeleri bulunmaktadır.²⁵ M.Ö. 500-1000 yılları arasında birçok kavmin istilasına uğramıştır.Mekedonyalılar, Persler, Romalılar devrinden sonra ilçe Seleokuslar döneminde kurulmaya başlar.²⁶ Geçmişte çok dinli bir yerleşim yeri olan Dargeçit bu özelliği ile Mardin'e benzemektedir. İnsanlar uzun yıllar bir arada ve barış içinde yaşamışlardır. Yörede bir çok tarihi ve kültürel yapı (camii, kilise) ayrıca bir çok höyük bulunmaktadır.

Milattan sonra X.yy'da Büyük Selçuklu devletinin yıkılışı ile birlikte bölgeye Artuk'lular hakim olur. Melik Sökmen devrinde (XI.yy) Artuklu devleti gelişerek batıda Halep, doğuda Musul ve Bitlis, kuzeyde Harput (Elazığ), güneyde Darzoru'ya kadar hakim olur.1401 yılında Timur'un Mardin'i istila edip Artuklu hükümdarı Sultan İsa'yı esir alıp Semarkant' a götürmesinden sonra Artuklu devletinin bölgedeki hakimiyeti sona erer. Timur, Sultan İsa'yı vergi ödemek şartıyla bırakmıştır. Dargeçit ilçesi 1986 yılına kadar Mardin ilinin Midyat ilçesine bağlı bir nahiye iken 1987 yılında çıkarılan 3392 sayılı kanunla Midyat ilçesinden ayrılarak ilçe statüsünü kazanmıştır.Dargeçit, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin güneyindeki Mardin iline bağlı şirin bir ilçe merkezidir. Yüzölçümü yaklaşık olarak 550 km²'dir. Ortalama rakım 900m civarındadır.Doğusunda Şırnak ilinin Güçlükönak ilçesi, batısında Midyat, Kuzeyinde Batman iline bağlı Gerçüş, güneyinde ise Şırnak iline bağlı İdil ilçesi bulunmaktadır.

---

²⁴ Türkiye Kültür ve Turizm Envanteri Mardin, s.11.

²⁵Türkiye Kültür ve Turizm Envanteri Mardin, s.14.

²⁶ F.Meral Halifeoğlu, Neslihan Kılıç, "Kent Dokusuyla Mardin" Filiz Özdem (ed.), **Taşın Belleği Mardin** içinde (283-301),İstanbul, Yapı Kredi Yayınları 2274, 2005, s.301.

2000 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre Dargeçit ilçesi genel nüfusu 26.240 'dır. 1990 yılından sonra göç eden köylerin ilçe merkezine yerleşmesiyle ilçe merkezinin nüfusu artmıştır.²⁷1986 yılında çıkarılan 3392 sayılı Kanunla ilçe olan Dargeçit'te, İlçe halkının geçim kaynağı genel olarak tarım ve hayvancılıktır. Tahıl, bağcılık ve antepfıstığı başlıca ürünler olarak görülmektedir. Dicle nehri kenarındaki kaplıcası ile de ünlüdür. Kaplıca, kükürtlü ve bol sulu olup, su sıcaklığı 40° debisi 1lt/sl.PH.7.40 ve radyoaktivitesi 3.5 tir.2000 yılı nüfus sayımına göre ilçeye bağlı 2 belde, 35 köy ve 27 mezra mevcut olup, şehir 16.541 Köy 11.070 olmak üzere toplam nüfus 27.611dur.²⁸

1.4.3. Derik

Derik ilçesi Doğuda Mazıdağı ilçesi, batıda Şanlıurfa ili, Güneyde Kızıltepe İlçesi, kuzeyde Diyarbakır ili ile çevrili olup Karacadağ eteklerinde bulunmaktadır. Alanı 1.367 km. olup, Turabidin bölgesinin güneybatısında yer alır. 19 km lik bir yolla güneyden E-24 karayoluna bağlanan ilçenin doğu, batı ve kuzeyden dağlarla kaplıdır. Güneydeki düzlük kesimlerde ağırlıklı olarak üzüm bağları ve zeytinlikler mevcuttur.

İlçenin güneyinde, Kral Yolu'na bağlanan asfalt yolun doğu kenarındaki Tell Bısum Höyüğü ve batı kenarındaki Gre Çala Höyüğü ilçenin tarihi konusunda bilgiler vermektedir.Bu höyüklerin yanı sıra Derik çevresinde yapılan yüzey araştırmalarından da bu alanda Kalkolitik Çağ'dan itibaren sürekli bir yerleşimin olduğu tespit edilmiştir.Prehistorik Çağ'dan itibaren sürekli bir yerleşime sahne olan bölgede Huri, Mitanni, Asur , Med, Pers, Abgar Krallığı, Roma ve Bizanslıların egemenliği görülür.²⁹Halife Hz.Ömer döneminden itibaren (634-644) İslam uygarlıkları hakimiyetine giren yöre daha sonra, sırasıyla Selçuklular, Artuklular, Eyyubiler, Moğollar, Karakoyunlular, Safeviler ve Osmanlıların hakimiyetine girmiştir. Artuklular Dönemi'nde Mardin, başkentlik yapmış ve bu dönemde Derik çevresinde önemli eserler inşa edilmiştir.Derik'in 15 km batısında Hisaraltı köyü sınırlarında yer alan Artuklu Dönemi'nin en büyük yapıtlarından biri olan Rabbat Kalesi bunlardan biri olarak bilinir.

---

²⁷ Dargeçit, <http://www.mardin.gov.tr/turkce/ilceler/dargecit.asp> (09/01/2007)

²⁸ DİE, 2000 s.61.

²⁹ F.Meral Halifeoğlu, s.299.

Kale Artuklu Dönemi'nde onarımdan geçmiş ve birtakım eklemelere maruz kalmıştır.15 burcu ile 4 köşesinde 4 gözetleme kulesi bulunmaktadır.Burçların yüksekliği yaklaşık 15 m olup, kalenin doğu ve batısında iki kapısı bulunmaktadır.26 ilçenin 1 km güneyinde ve Mardin-Derik yolu üzerinde yer alan Tell Bısum Höyüğü'nün üzerinde de kale kalıntıları izlenebilmektedir.

Roma Dönemi'nde inşa edilmiş kalenin 2 km uzunluğundaki dış kale surları eski Tell Bısum köyünü çevrelemektedir.Farklı kültürlerin uzun yıllar boyunca bir arada yaşadığı ilçede, günümüze kadar ulaşan az sayıda tarihi yapı vardır.Bunlar içinde Surp Kevork Ermeni Kilisesi, eski Hükümet Konağı ve geleneksel evler özel bir yer tutmaktadır.Surp Kevork Kilisesi,14. yüzyılda inşa edilmiş,tek nefli dörtgen bir yapıdır.³⁰2000 yılı nüfus sayımına göre ilçenin şehir nüfusu 19.806, şehir nüfusu 15.472 olmak üzere 55.278'dir.

1.4.4. Kızıltepe

Kızıltepe ilçesi, coğrafi konum olarak Mardin'in güneybatısında olup, Doğusunda Mardin ve Nusaybin, batısında Derik ve Ceylanpınar ilçeleri, kuzeyde Mazıdağı İlçesi güneyde ise Suriye ile komşudur. Mardin'den güneye doğru uzanan ovanın batı ucundadır. Kızıltepe'nin denizden yüksekliği 500 m, alanı da 1403 km²'dir. İlçe eski ipek yolu ve bu günkü E-24 karayolu üzerindedir.³¹ Mardin'e olarak 25 km mesafededir.

Eski çağlardan beri Mardin'e partner oluşturan yerleşim birimleri bu günkü Kızıltepe ilçesi ve çevresinde konuşlandığı anlaşılmaktadır.Bu yerleşim merkezlerinden biri Mardin'in şehir merkezinin güneyinde 11 km. uzaklıktaki Tur Abdin eteklerinde yer alan Gulharin, diğeri ise bu günkü Kızıltepe ilçe merkezinin sınırları içinde bulunan Tell-Ermendir. Bu her iki merkez de M.Ö.III. yılından itibaren yereşime sahne olmuştur.³² Klasik Çağ'a kadar iskan edilen bu merkez, ilçe merkezi içinde olması

---

³⁰ F.Meral Halifeoğlu, s.299.

³¹ Mardin Valiliği, **Yaşayan Tarih Mardin Türkiye Cumhuriyetinin Yetmişbeş Yılı**, s.277.

³² Mustafa Sarıbiyık , “*XII.Yüzyılda Bir Ticaret ve Kültür Şehri Olarak Kızıltepe/Koçhisar/Düneysir*”, I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006, s.599.

nedeniyle büyük ölçüde tahrip olmuştur.³³ Artuklular döneminde önemli ticaret ve konaklama merkezi olan Kızıltepe/Dünaysır, Diyarbakır-Musul ve Urfa-Musul yolu üzerinde önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Bu önemli ticari kavşakta bulunmasından ötürü uluslar arası fuarlar,³⁴ ve pazarlar³⁵ kurularak şehrin uzun dönem ekonomik canlılığını koruduğu anlaşılmaktadır. Düneysir/Kızıltepe, ilk darbeyi 1230-1231 Moğol saldırısı ile almıştır. Sonraları Eyyübi Meliki Kamil'in bölgedeki nüfuz mücadelesi çerçevesinde (1248-1249) şehir tahribata uğramış³⁶ ekonomik canlılığını kaybolmaya başlamıştır.

Bazı kaynaklarda Dünaysır, Tell Ermen, daha sonraları ise Koçhisar adıyla anılan Kızıltepe, İran egemenliğinde iken, 1515 Mayıs'ında Yavuz Sultan Selim'in İran üzerine düzenlemiş olduğu Doğu Seferi sırasında Bıyıklı Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu tarafından ele geçirilmiştir. Artuklular döneminde ekonomik ve kültürel ve zengin bir yerleşim birimi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak sürekli, savaşlar ve yağmalar nedeniyle Osmanlı Devletine yıkıntı bir durumunda geçmiştir. Osmanlı döneminde imar edilerek ve eski canlılığını kazanmaya başlamıştır. Koçhisar'ın 16. yüzyılda büyük bir kasaba olduğu anlaşılmaktadır. Bundan sonra Cumhuriyet dönemine kadar Osmanlı Devleti yönetiminde kalmıştır. 1931 yılında Kızıltepe adıyla anılan ilçe merkezi olmuştur. 1950'li yıllara kadar ilçe iki mahalleden (Tepebaşı ve Koçhisar) oluşmaktaydı. Daha önceleri, ilçenin orta bölümünde yer alan tepenin çevresinde, birbirine bitişik kerpiçten yapılmış evlerden oluşan küçük bir yerleşim yeri idi.³⁷

Kızıltepe Türkiye'nin 44 il merkezinden büyük ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde nüfusu en kalabalık ilçesidir. Kızıltepe'nin nüfusu 1980-2000 döneminde ekonomik terimlerle yorumlanmayacak boyutlarda 4 kat arttı. 1990'da 130.000 olan nüfus, 2000'de 185.000'e yükselirken ilçe merkezinde yıllık artış %6,3 oldu. Bu Türkiye'nin 3 katı fazla bir artış anlamı taşıyor. Kızıltepe kırsalında ise nüfus azalmaya başlıyor.

---

³³ F.Meral Halifeoğlu, s.299

³⁴ Tabakoğlu, s.121,

³⁵ Sarıbıyık, s.600.

³⁶ Sarıbıyık, s.600.

³⁷ F.Meral Halifeoğlu, s.293.

Topraklarının %94'ü tarıma elverişli olan Kızıltepe ilçesinin başlıca geçim kaynağı tarım ve ticarettir. Özellikle son yıllarda pamuk tarımı önemli bir sıçrama göstermiştir. Tarıma dayalı sanayinin beklenen gelişmeyi GAP'ın ilçeye ulaşması ile sağlayacağı tahmin edilmektedir. İlçenin E-24 Karayolu güzergahında olması nedeni ile ticaret sektörü günden güne büyümektedir. İl genelinde bulunan tarıma dayalı sanayi işletmeleri ile diğer fabrikalar Merkez ilçe ile Kızıltepe arasında bulunmaktadır. İlçe yolu güzergâhında havaalanının faaliyete geçmesi ile ekonomik yaşam biraz daha ivme kazanmıştır. Kızıltepe, merkez ilçe dahil olmak üzere bütün ilçeler içerisinde gelişme potansiyeline sahip en büyük ilçedir. İç göçleri kendine çeken özelliği ile bugün merkez ilçe nüfusunu ikiye katlamıştır³⁸Şehir merkezinde çok sayıda tamamlanmış ve inşa halinde 7-8 katlı bina,iş hanı, pasaj, dükkan, süper market, otel vb. yapılar görülmektedir.İlçe merkezindeki konutlar gelişen kentleşme düzeyine paralel olarak çok katlı betonarme yapılar olarak yükselmektedir.Köylerdeki evler ise çoğunlukla tek katlı,kerpiç veya briketten yapılmıştır.

Kızıltepe'de az sayıda tarihi eser bulunmaktadır.Artuklular Dönemi'nden kalan Ulu Cami,Taş Köprü,Tarassut Kulesi,Şahkulubey Kümbeti, Hazren Taceddin Mesur Medresesi ve Harzem Harabeleri Kızıltepe'nin günümüze kadar ayakta kalmış başlıca eserleridir.2000 yılı nüfus sayımına göre ilçenin şehir nüfusu 113.143, köy nüfusu 70332 olmak üzere toplam nüfusu 183.475 tir.

1.4.5.Mazıdağı

Mazıdağı İlçesinin coğrafi konumu itibariyle doğusunda Savur İlçesi, batısında Derik ilçesi, güneyinde Kızıltepe İlçesi Kuzeyinde Çınar ilçesi bulunmakta olup, İlçenin ismini aldığı Mazıdağı'nın Diyarbakır havzasına doğru alçalmaya başladığı kuzey bölümünde bir vadi içinde kurulmuştur.Mazıdağı ilçesi, bir kesimi mazı (masius) ağaçları ile örtülü olduğundan Mazıdağı diye anılır ve burası ilk ve ortaçağ kaynaklarında “İzala” olarak geçer adını Masius (Mazı) bitkisinden almıştır. Diyarbakır'dan Şam'a giden kervanların buradan geçmesi nedeniyle “ Şamrah” olarak da adlandırılmıştır.³⁹

³⁸ Kızıltepe, <http://www.mardin.gov.tr/turkce/ilceler/kiziltepe.asp>, Erişim, 10/01/2007.

³⁹ Türkiye Kültür ve Turizm Envanteri Mardin, s.16-17.

Halen ilçede Zambırhan ve Aşrihan isimli iki mağaranın taş devrinde kalma olduğu ve ayrıca Sümerler döneminden beri mesken olduğu tahmin edilmektedir. Gümüşsuyu köyünde bulunan gümüş madenlerinin Bizans döneminden Osmanlı dönemine kadar işletildiği bilinmektedir. 150 metre yükseklikteki bir tepenin üzerinde bulunan Dermetinan Kalesi, Sultan Şehmus Türbesi ve Pir Hattap Türbesi önemli ziyaret merkezlerindendir.

Günümüzde harabe durumunda bulunan Derametinan kalesi Bizans döneminden kalmadır.Timurlenk tarafından Mardin ve Diyarbakır'ın alınışı sırasında bölgeye yaptığı keşifte ve kendisine geçit vermeyen Derametinan kalesinin fethini istemişti. Kale 150 Metre yüksekliğinde bir tepenin üzerinde kartal yuvası gibi kurulmuş güneyden kuzeye doğru uzanan vadiye ve kervan yoluna hakim durumda idi. Timur'un orduları kaleyi ancak 20 günde zaptederek geçit sağlayabilmişlerdir.Kalede 150 kişilik bir kuvvet bulunmakta ve saldırılara karşı koyabilecek bir tarzda inşaa edilmiştir.⁴⁰

İlçenin batısındaki Karataş köyünde zengin fosfat madeni bulunmaktadır. 1975 yılında Etibank tarafından kurulan fosfat işletmeleri ilçe ekonomisine büyük katkı sağlarken 1994 yılında kapatılması ile ilçe ekonomisi büyük yara almıştır. Tarım ve hayvancılık başlıca gelir kaynağını oluşturmaktadır.Bağıcılığın yaygın olduğu ilçe pekmezi ile ünlüdür.⁴¹2000 yılı nüfus sayımına göre ilçenin şehir nüfusu 11.194, köy nüfusu 16.240 olmak üzere toplam nüfusu 27.434 tür.

1.4.6.Midyat

Mardin'in kuzeydoğusunda yer alan Midyat, tarihte bilinen en eski uygarlık merkezlerini barındıran Mezopotamya bölgesinin kuzeyinde, çok önemli kültürlerin, dinlerin ve dillerin kesiştiği bir coğrafyada kurulmuştur. Yukarı Mezopotamya'nın bir parçası olan ilçe, Tur Abdin bölgesinde yer almaktadır.Tur Abdin; batıda Mardin, kuzeyde Hasankeyf, doğuda Cizre ve güneyde Nusaybin sınırları içinde kalan bölgenin adıdır.

---

⁴⁰ Mazıdağı, Kuruluş ve Gelişmesi, <http://www.mazidagi.gov.tr/tarih.htm>, 10/01/2007.

⁴¹ Nevin Soyukaya, “*Kent Dokusuyla Mardin*” Filiz Özdem(ed.), **Taşın Belleği Mardin** içinde (265-281), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları 2274, 2005, s.276.

1478'den beri metropolitlik olan Midyat, Tur Abdin'in merkezidir. Midyat'ın ne zaman ve kim tarafında kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir.⁴² Midyat ilçesi, Hurriler, Mittaniler, Sümerler, Asurlular, Makedonlar, Persler, Romalılar, Abbasiler, Selçuklular, Artuklular, dönemlerinden sonra 1517 yılında Osmanlı yönetimine katıldı.⁴³

Midyat Gırnavaz höyüğünde yapılan kazılarda Asur hükümdarlarından I. Tıglatpileser dönemine ait (M.Ö. 1117-1077) olduğu belirtilen bir tablette, mağara kenti anlamında "Matiatu" olarak geçer⁴⁴ Resmi kayıtlarda, 16. yüzyılda bir köy olduğu, bu durumun 19. yüzyılın başlarına kadar devam ettiği ve 1810'larda kaza olduğu bilinmektedir. 1839 yılındaki resmi belgelerde, 19 nahiyesi olan bir kaza olarak geçmektedir. 1890 yılında ise belediye teşkilatı kurulmuştur. Midyat 1927 yılında Mardin'e bağlanmıştır. 1930 yılında Midyat ve Estel belediyeleri, Midyat adı altında birleşmiştir.⁴⁵

Midyat ilçesi, bünyesinde barındırdığı farklı inançlara ait ibadet mekanları (manastır, kilise, cami) ile han, arasta ve birçok geleneksel evden oluşan yoğun tarihi dokusuyla özgün niteliklerini büyük ölçüde koruyan bir yerleşim yeridir. Eski Midyat bölgesinde tescilli yapılar; 2 han, 7 kilise, 119 geleneksel konut, sit alanı dışında 1 cami (Cevatpaşa Camii) ile 1 manastırdan oluşmaktadır. Estel'de de, Midyat'taki kadar olmasa da çok sayıda tescilli geleneksel konut (68 tane), cami (Şemsettin Camii ve Ulu Cami) ve çarşı bölgesi bulunmaktadır.⁴⁶ Midyat ilçe merkezi dışında da çok sayıda kilise ve manastır bulunmaktadır. Bunların arasında en önemlileri Mor Gabriyel Manastırı ve Meryem Ana Kilisesidir.

XI. yüzyılda Artuk Devleti genişleyerek, batıda Halep, doğuda Musul ve Bitlis, Kuzeyde Harput (Elazığ), güneyde Darzuru içine alır. İşte Midyat da, bu dönemde Mardin, Hasankeyf ve Musul eyaletleri arasında irtibat vazifesi gören bir bölge olarak en parlak devirlerinden birini yaşamıştır. Bu tarihte bölgenin merkezi Derizbin (Acırlı) köyüdür. Derizbin beyleri Artukoğullarına bağlı yarı müstakil bir beylik olarak hüküm

---

⁴² F.Meral Halifeoğlu, s.283.

⁴³ İbrahim İşler, Mehmet Çetin , **Diller ve Dinler Diyarı Midyat**, Midyat Belediyesi Yayını, İstanbul, 2000, s.11.

⁴⁴ Nusaybin Belediyesi, **Tarih'in Tanığı Nusaybin**, , İstanbul 2001, s. 94

⁴⁵ İbrahim İşler, s.14.

⁴⁶ F.Meral Halifeoğlu, s.285.

sürüyorlardı. Mervaniler ve Eyyübiler'den sonra Midyat 1515 yılında Bıyıklı Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu tarafından ele geçirilmiştir. 1838 yılında Diyarbakır Valisi Ali Paşa tarafından ziyaret edilen Midyat'ta, bir redif taburu teşkil edilir. 1810 yılında ilçe olan Midyat, 1915'te Cevat Paşa tarafından imar görmüştür. Askeri Kışla, Cevat Paşa Camii ve Ulu Camii bu dönemde inşa edilmiştir. Ulucami Mahallesinde bulunan Camii Kebir M.S. 1176' da yaptırılmış. Zinciriye Medresesi (M.S.1385) Artukoğullarından günümüze kadar kalmıştır.⁴⁷ Midyat ilçesinin ekonomisi genel olarak tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Arazinin engebeli olduğu yerlerde modern tarım araçları kullanılamadığından topraklar insan ve hayvan gücü ile işletilmektedir. Tahıl ürünleri arasında buğday ilk sırayı almakta buğdaydan sonra sırayla arpa, mercimek ve nohut üretilmektedir. Hayvancılık da Midyat ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Hayvancılıkta ise otlak ve meraların tarıma açılması ve göç gibi nedenlerle bu alanda gerileme görülmektedir.

Önemli bir sanayi tesisinin olmadığı ilçenin Nusaybin ve Habur sınır kapılarına yakın olmasından ötürü kısmen sınır ticareti yapılmaktadır. Ayrıca Geleneksel el sanatı arasında taş işlemeciliği, el nakışları (kirlent, yatak örtüsü, Tablo, nakış) ve telkari (Gümüş İşlemeciliği) de geçim kaynakları arasındadır. Midyat'ta tarihi ve kültürel eserlerin bulunması, turizmin ilçe ekonomisinde de önemini arttırmaktadır. 2000 yılı nüfus sayımına göre ilçenin şehir nüfusu 71.416 köy nüfusu 56.669 olmak üzere toplam nüfusu 128.085 tir.

1.4.7. Nusaybin

Nusaybin çok sayıdaki su kaynağının Habur'un kollarını beslemesiyle ekonomik açıdan önemli bir konuma sahip olan, kuzeyden Tur Abdin Dağları ile sınırlanan Kuzey Mezopotamya ovasında yer alır. Güneyinde Suriye devletine komşu olan Nusaybin'in Suriye'nin Kamışlı ilçesine uzaklığı yaklaşık 1 km'dir. Batısında Mardin, kuzeybatıda Ömerli, kuzeyde Midyat, kuzeydoğuda İdil ile çevrili olan ilçe, tarihi ticaret yollarının kavşağında yer almakta ve bugün de İpek Yolu olarak adlandırılan E-24 Karayolu üzerinde bulunmaktadır.

---

⁴⁷Midyat Kaymakamlığı, Tarihte Midyat, <http://www.midyat.gov.tr/yeni/midyat/>, 10/01/2007.

1892-1906 yılları arasında Osmanlılar zamanında yapımına başlanıp tamamlanan Haydarpaşa-Bağdat Demiryolu'nun Türkiye topraklarındaki son istasyonu da burada bulunmaktadır. 2000 yılı sayımında 74.110 nüfusa sahip olduğu tespit edilmiştir. Nusaybin topraklarını besleyen önemli su kaynağı Çağçağ Deresi'dir. Nusaybin-Midyat arasında, Güneydoğu Torosları'nın devamı olan Bagok Dağları'ndan doğup, Beyazsu adıyla akmakta ve güneybatıya doğru akıp Karasu ile birleştikten sonra Çağçağ adını almaktadır. Nusaybin'in içinden geçen su, Suriye'de Habur Irmağı'na karışmaktadır. Antikçağ'da Asya'yı Doğu Akdeniz'e, Mezopotamya'yı Doğu Anadolu'ya bağlayan tüm yolların kesiştiği yer olan Nusaybin, son derece bereketli sulak topraklar üzerinde bulunması ve stratejik konumu nedeniyle prehistorik çağlardan itibaren yoğun yerleşimlere sahne olmuştur. Mardin'i güneyden kateden kral yolu eskiden olduğu gibi günümüzde de aynı işleve sahiptir ve halk arasında "İpek Yolu" olarak adlandırılmaktadır (E-24 Karayolu).⁴⁸

Yukarı Mezopotamya'nın Klasik Çağ'da da oldukça etkin bir bölge olduğu, Asya-Avrupa ilişkisini sağlamak amacıyla, yoğun ve iyi belgelenmiş bir yol ağı bulunduğu görülmektedir. Bu yolların kavşak noktasında yine Nusaybin'in yer alması, bu dönemde de önemini korumasını sağlamış ve Orta Çağ'da da özellikle dini açıdan önemli bir merkez olmuştur. Kentin ilk olarak hangi dönemde kurulduğu henüz tespit edilememiştir. Ancak kent merkezinin 4 km kuzeyinde yer alan Girnavaz Höyüğü'nde yapılan kazılar ve bölgede yapılan yüzey araştırmaları ile Nusaybin'in, M.Ö 4. binde Geç Uruk Çağı'ndan itibaren sürekli bir yerleşim gördüğü belirlenmiştir. Girnavaz Höyüğü'nde M.Ö 3. binin ikinci çeyreğine tarihlenen mezar buluntuları, seramik buluntular ve sanat eserleri bu devrin karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Gerek mezar planları, ölü gömme adetleri ve gerekse mezar eşyaları ile Girnavaz daha çok Mezopotamya kültürü ile bağlantılıdır.

Yine Girnavaz'ın 2. bin tabakalarında Orta Asur Devri seramiği, Nuzi (Hurri) seramiği ve Habur seramiği örnekleri ile Yeni Asur Devri mimari kalıntıları, inşaat malzemesi ve yapı tekniği yönlerinden Mezopotamya geleneklerini yansıttığı. M.Ö 2. bin geleneğinin, bölgede M.Ö 1. binde de devam ettiği görülmüştür.

---

⁴⁸ Soyukaya, s.265-268

Asur kaynaklarına göre M.Ö 2. yüzyılın sonlarından sonra Asurluların batı ve kuzey eyaletleri yavaş yavaş göçebe halkların, özellikle Aramilerin eline geçmiş ve Nasibina, Arami Devleti'nin ana kalesi olmuştur. Daha sonra M.Ö 8. yüzyıl başlarında Nusaybin ve çevresi kısa süreli Urartu egemenliğine girmiş ise de yüzyılın sonlarında tekrar Asur egemenliği görülmüştür. M.Ö 7. yüzyıl sonlarında bölgede Medlerin egemenliği, M.Ö 6. yüzyıl sonlarında ise Pers egemenliği başlamış ve Nusaybin, Suriye-Finike-Filistin Satraplığı'na bağlanmıştır. M.Ö 331'de Büyük İskender'in Erbil yakınlarında Persleri yenilgiye uğratması ile bölgede Büyük İskender ve sonrasında da Seleukosların idaresi görülmüştür. Daha sonra M.Ö 2. yüzyıl sonlarında Arami kökenli Abgar Aryo adlı beyin önderliğinde merkezi Edessa (Urfa) olan yerel Abgar Krallığı kurulmuştur. Abgar Krallığı'nın Arami kökenli halkı M.S 38'de putperestliği terk edip, Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. M.S 150'de ise Nusaybin ve çevresinde Tanrılara adanan tapınaklar üzerinde kilise ve manastırlar inşa etmişlerdir. Hristiyanlığın yayıldığı bu dönemde Nusaybin, Urfa ile birlikte önemli bir ilk Hristiyanlık merkezi olmuştur.

İlkçağların Doğu-Batı çatışmasının taraflarını oluşturan Roma-Pers ve Bizans-Sasani çekişmesinde kent büyük ölçüde İranlıların denetiminde kalmış, İslamiyet'in yayılmasından sonra da bir bölge merkezi olarak önemini korumuştur. Artuklu ve Akkoyunlu dönemlerinde Mardin'in gölgesinde kalan Nusaybin, Osmanlı yönetiminde Mardin'in dağlık bölgeye yönelik bir idari birim haline gelmesiyle, Kuzeydoğu Suriye ovasına dönük bir idari birim işlevini üstlenmiştir. Tur Abdin Dağları'nın güneyinde uzanan Mezopotamya Ovası'na kurulmuş olan Nusaybin'in yakın çevresinde çok sayıda höyük ve tarihi kalıntı bulunmaktadır. Özellikle de ilçe merkezinin dışında, Tur Abdin Dağları eteklerinde çok sayıda manastır ve kilise kalıntısına rastlamak mümkündür. Tarihi boyunca ticari ve kültürel açıdan önemli bir merkez olmuş Nusaybin'in, bugün ilçe merkezinde günümüze ulaşabilmeyi başarmış kültür varlığına ne yazık ki çok fazla rastlanmamaktadır. İlçe merkezine 4 km mesafede bulunan ve yukarıda kısaca değindiğimiz Girnavaz Höyüğü, Türkiye-Suriye sınırının tampon alanında kalan Roma Dönemi yapı kalıntıları, ilçe merkezinde yer alan Mor Yakup Kilisesi ve Zeynel ağabeydin Camii, Bağdat Köprüsü, bir han ve günümüze çok azı

ulaşmış olan geleneksel evleri bulunmaktadır.⁴⁹ 2000 yılı nüfus sayımına göre ilçenin şehir nüfusu 74.110, köy nüfusu 29.753 olmak üzere toplam nüfusu 103.863 tür.

1.4.8. Ömerli

Ömerli İlçesi coğrafi konum olarak doğusunda Midyat ilçesi batısında Yeşilli ilçesi, güneyinde Nusaybin ilçesi Kuzeyinde savur ilçesi yer almakta olu, Mardin'e 22 km. mesafede bulunan Mardin –Midyat karayolu üzerindedir. İlçe halk arasında bir başka ismi de Arapça ve Süryanice'de üzüm sıkma yeri anlamına gelen Mahserti dir.

Bölgenin Prehistorik Dönem'den itibaren yerleşim gördüğü bilinmektedir. Ancak özellikle Asurlular döneminde Tur Abdin bölgesi, Mezopotamya'yı Anadolu'ya bağlayan geçiş yollarının kesiştiği nokta olmuştur ve Ömerli de bu bölge içinde yerini almaktadır. İlk yazılı bilgilerden, Asurluların M.Ö 13. yüzyılda Kuzey Mezopotamya'nın büyük bölümünü egemenliğine aldığını, böylece Ömerli'nin de Asur egemenliğine girdiğini öğreniyoruz. Yine 2. Assurnasirpal (M.Ö.879) yılında bu bölgeyi buyruğuna aldığından ve bol ganimet edinin, onları yüklü haraca ve vergiye bağladığından gururla söz eder. Asurlulardan sonra bölge Urartular, Medler, Persler, Seleukoslar, Romalılar, Aramiler ve Bizanslıların egemenliğinde kalmıştır.⁵⁰ Halife Hz.Ömer döneminden itibaren (634-644) İslam uygarlıkları hakimiyetine giren yöre daha sonra, Selçuklular, Artuklular ve Osmanlıların hakimiyetine girmiştir.

İlçenin 10 km kuzeydoğusunda bulunan Fafit (Beşikkaya) köyü, çok sayıdaki mağaralar ve geleneksel mimarideki taş evleri, kalesi ve kilisesi ile özgün bir yapı sergilemektedir. Fafit harabelerinde Bizans ve İslami dönemlere ait seramik parçaları ve diğer buluntuların varlığı görülmüştür. Fafit ve Hırbetok (Yaylatepe), Göllü, Teri (İkipınar) harabeleri araştırıldığı takdirde ilçenin tarihi kesin olarak belirlenebilecektir. Ömerli ve çevresi Antik Dönem'den beri üzüm bağları ile önem kazanmıştır. İlçenin 3 km kuzeydoğusunda yer alan Şoulhan Tepesi'nde bulunan

---

⁴⁹ Soyukaya, s.265-268

⁵⁰ Soyukaya, s.276.

mağaralarda ve tepenin değişik yerlerinde,mahsaralar (üzüm sıkma havuzları) bulunmaktadır.⁵¹

Cumhuriyet Dönemi'nde Savur'a bağlı bir bucak iken, 1953 yılında ilçe merkezi olmuştur.Bucak merkezi ilk olarak Metina (Ovabaşı) köyünde kurulmuş,1925 yılında Ömerli'ye nakledilmiştir.2000 yılı sayımı ile ilçe nüfusu 7.197 olarak belirlenmiştir.Bölgenin Prehistorik Dönem'den itibaren yerleşim gördüğü bilinmektedir.Ancak özellikle Asurlular döneminde Tur Abdin bölgesi,Mezopotamya'yı Anadolu'ya bağlayan geçiş yollarının kesiştiği nokta olmuştur ve Ömerli de bu bölge içinde yerini almaktadır.İlk yazılı bilgilerden,Asurluların M.Ö 13. yüzyılda Kuzey Mezopotamya'nın büyük bölümünü egemenliğine aldığını,böylece Ömerli'nin de Asur egemenliğine girdiğini öğreniyoruz.

Yine 2. Assurnasirpal M.Ö 879 yılında bu bölgeyi buyruğuna aldığından ve bol ganimet ediniş,onları yüklü haraca ve vergiye bağladığından gururla söz eder.Asurlulardan sonra bölge Urartular, Medler, Persler, Seleukoslar, Romalılar, Aramiler ve Bizanslıların egemenliğinde kalmıştır.634 yılında ise Hz. Ömer'in Ömerli ve çevresini İslam'a davet amacıyla göndermiş olduğu mektup üzerine bölge,direnış göstermeden İslam dinini kabul etmiştir.Rivayete göre de,Ömer'in taraftarı anlamına gelen ÖMERYAN adı bölgeye ve daha sonra da ilçeye bu nedenle verilmiştir.M.S 589 yılında bu bölgede Süryani, Nesturi ve çok az sayıda Keldani ve Mahalminin yaşadığını kaynaklardan öğrenmekteyiz. Üzüm sıkma yeri anlamına gelen Mahserti adını da bu özelliğinden almıştır. Günümüzde de Ömerli' nin tarımsal üretimi daha çok bağcılığa dayanmaktadır.

M.S.589 tarihinde bu mntıkada toplu halde Süryani, Nasturi, az miktarda Kildani ve Mahalmi yaşamıştır. M.S.1609 yıllarında Patrik Sotfo zamanında Müslümanlığı kabul etmişlerdir. Şehrin bir kaç devre geçirdiği yapılan kazılarda alt alta çıkan birkaç bina temelinden anlaşılmaktadır.⁵²2000 yılı nüfus sayımına göre ilçenin şehir nüfusu 7.197, köy nüfusu 7.387 olmak üzere toplam nüfusu 14.584 tür

---

⁵¹ Soyukaya,s.277.

⁵² Ömerli, <http://www.mardin.gov.tr/turkce/ilceler/omerli.asp>, 10/01/2007.

1.4.9. Savur

Savur, il merkezine 47 km uzaklıkta olup, yerleşim düzeni, mimarisi başta olmak üzere birçok yönden Mardin’le benzerlik göstermektedir. Tur Abdin bölgesinin batısında yer alan ilçenin doğusunda Midyat, batısında Mardin, kuzeyinde Bismil ve Çınar, güneyinde Ömerli vardır. Savur,ticaret yolları ve geçitlerin bulunduğu Midyat platosunun kuzeybatı ucundadır.İrili ufaklı tepelerin, Savur ve Seyhan çaylarının bir bölümünü suladığı vadi ve yamaçlar, tahıl tarımına elverişli bir eğimle Dicle’ye doğru uzanır. Savur Kalesi, Mardin Ovası’ndan gelerek doğuda Midyat’a, kuzeyde ise Dicle ile Hasankeyf’e ulaşan eski ticaret yolunu denetleyebilecek bir konumdadır.İlçe ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır.Savur Çayı kıyısında yaygınlaşan kavak yetiştiriciliği de önemli gelir kaynakları arasında yer alır. İlçedeki başlıca sanayi kuruluşları şarap üretim tesisleri,marangozhaneler ve kereste atölyeleridir. Savur,bugünkü idari bölümünde Mardin iline bağlı olmakla birlikte,tarihsel olarak bugünkü üç il ile ilişkili bir merkezdir.Bu iller Mardin,Diyarbakır ve Batman’dır.

Yukarı Mezopotamya’yı Yukarı Dicle Havzası’na ve dolayısıyla antik çağların ve Orta Çağ’ın maden kaynaklarına bağlayan geçit noktası Savur’dur. O nedenle Savur hem antik çağlarda hem de Orta Çağ’da stratejik bir nokta olarak bölge hakimiyetini elinde tutmak isteyenler için mutlaka ele geçirilmesi gereken bir kale olmuştur.Mardin ve çevresi uzun yıllar Huri, Mitanni, Asur, Medler, Persler, Abgar Krallığı, Roma ve Bizanslıların egemenliğinde kalmıştır. 630 yıllarında bölge Müslüman Araplar tarafından ele geçirilmiştir. Savur kelimesi, Süryanice olup “Savro” sözcük ögesinden türemiştir. Savro,boyun anlamındadır. Süryanice’de halen Savro olarak kullanılır.Arapçası da Savr olarak kullanılmaktadır. Savur merkezde dini mimari örneği olarak 2 cami ve 1 türbe bulunmaktadır.Camilerden biri kalenin bulunduğu tepenin yamaçlarında yer alan Eski Cami,diğeri Devlet Mahallesi’nde bulunan Yeni Cami’dir.Eski Cami’nin bölgede uzun süre yaşayan Süryanilere ait kilise olduğu, Artuklular Dönemi’nde camiye çevrildiği bilinmektedir.”Sitti Legliye” olarak bilinen türbe de ilçenin doğusunda bulunan mezarlıkta yer almaktadır.Eski bir yerleşim yeri olan kentin topografik yapısı,genel yerleşim düzenini belirlemiştir.

Arazinin eğimli olması ve yerleşim alanının kısıtlılığı,yatayda bir planlama anlayışı yerine, eğimi değerlendiren bir tasarımı gerektirmiştir.Evlerin birçoğu arazi eğimi göz önünde tutularak iki-üç-dört katlı yapılmıştır.Bu düzen Mardin yerleşimiyle benzerlik gösterir. 2000 yılı nüfus sayımına göre ilçenin şehir nüfusu 7.817 köy nüfusu 26.585 olmak üzere toplam nüfusu 34.402 dir.

1.4.10.Yeşilli

Mardin'in kuzeyinde 9 km uzaklıkta yer alan ilçe, yeşil bir vadi içinde, Mardin-Ömerli-Midyat modern karayolunun kenarında kurulmuştur.Doğusunda Ömerli,kuzey,batı ve güneyinde Mardin ili ile sınırlanmıştır. Midyat-Mardin arasında uzanan Tur Abdin Bölgesi'nde yer alır.

Roma Bizans dönemlerine tarihlenen su kanalları, çeşmeler ve bentler ile kurulan sulama sistemi, buranın bu dönemlerde de meyve ,sebze ve artımsal üretimi bol bir yer olduğunu göstermektedir.⁵³ Daha önce Rişmil olarak anılan ilçenin adı, Yeşilli olarak değiştirilmiştir. İlçenin ekonomisi genel olarak tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Tahıl ürünleri arasında buğday ve arpa, ayrıca üzüm, kiraz ve çeşitli meyveler yetiştirilmektedir. Kirazı ile ünlü olan ilçe, son yıllarda düzenlenen kiraz festivali ile sesini duyurmaya çalışmaktadır

Daha önce Rişmil olarak anılan ilçenin adı, Yeşilli olarak değiştirilmiştir. Mardin ve yöresi tarafından mesire yeri olarak kullanılmıştır. Vadiyi çevreleyen yeşil tepelerin eteklerinde bulunan tarihi kasırlar, Yeşilli'nin geçmişte de mesire yeri ve yazlık yerleşim alanı olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Özellikle Artukoğulları Beyliği döneminde Artukoğullarının, sonbahar mevsiminde 3 ay süre ile Rişmil'de (Yeşilli) ikamet ettikleri, Abdulgani Efendi'nin Mardin Tarihi adlı eserinde geçer. 2000 yılı nüfus sayımına göre ilçenin şehir nüfusu 19.700 köy nüfusu 2.326 olmak üzere toplam nüfusu 22.026 dır.

---

⁵³ Mardin Belediyesi, Yeşilli İlçesi, <http://mardin.bel.tr/2006/belediyemiz/ilceler.html>., <http://yesilli.org>.(06.11.2006)

II. BAŞLANGIÇTAN CUMHURİYET TÜRKİYESİNE GELENE KADAR MARDİN'İN SOSYO EKONOMİK GELİŞİMİ

2.1.Mardin Adının Kaynağı

Mardin'in ne zaman ve nasıl kurulduğuna dair kesin bilgiler bulunmamakla birlikte bir çok rivayetler mevcut olup, aynı durum şehrin adı için de geçerlidir.⁵⁴ Antik dönem tarihi, şehir ile ilgili doğrudan bir bilgi vermemekle birlikte, bulunduğu bölgenin yönetimi söz konusu olduğunda şehrin, kuzey Anadolu'daki değil, güneydeki oluşumlara arasında yer aldığı görülür.⁵⁵ Süryani kaynaklarında “ Kale” anlamında “Merdo” bu kelimenin çoğulu olan “Merdin”⁵⁶ Bizanslılar “Mardia”⁵⁷ Bütün Arap tarih ve coğrafya kaynaklarında “Maridi”⁵⁸ bazı tarihçilere göre de bölgeye “Marde” adlı bir kavmin yerleştiği bu nedenle şehre “ Marde” adının verildiği belirtilmektedir. Ayrıca Mardin tarihi boyunca, Erdobe Merdin, Tidu, Merdü, Merda gibi adlarla da anılmıştır.

2.2.Yazılı Tarih Öncesi Dönem

Bilindiği gibi yazılı tarih öncesi dönemlere ait bilgi kaynakları arkeolojik veriler ve yüzey araştırmalarıdır. Dünya coğrafyasında hayatın ilk belirtilerinin bulunduğu havza Mardin'in bu günkü coğrafi sınırlarını kapsayan Mezopotamya havzasıdır. Fırat ve Dicle nehri arasını olarak kastedilen bu havzada arkeolojik veriler, M.Ö.8000-7000 yılları arasında yörede (Turabdin ve Sincar Dağları arasında) yaşamın olduğunu kanıtlamaktadır. Köy yerleşimi olarak Halan, Kermez Deri, Nemrih, Tel Mağzaliye, Cemi ve Ayn Malaha gibi höyükler bunu doğrular niteliktedir.⁵⁹

---

⁵⁴ Adnan Çevik , “Üç yüz Yıllık Bir Başkent Mardin”, I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006, s.66.

⁵⁵ Alioğlu, s.9.

⁵⁶ Gabriyel Akyüz, **Mardin İlinin merkezinde Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi**, İstanbul, 1998, s.17.

⁵⁷ **Türkiye Kültür ve Turizm Envanteri MARDİN**, s.9

⁵⁸ Abdurrahman Acar, “Arap Coğrafyacılarına Göre Mardin Şehri”, I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006, s.82.

⁵⁹ WilliamH.Mc.Neil, **Dünya Tarihi**, İmge Kitabevi, İstanbul, 1998, s.17-26.

Mardin şehir merkezinin güneyine uzanan Zergan vadisinde Kızıltepe ilçesinin 10 km. kuzeyinde erikli köyünde bulunan bir höyükte (Gire Alımışmış) Halaf keramiği tesbit edilmiştir. Halaf ekonomisi, temelde tahıl ve sebze ürünleri bakımından çeşitliliğe sahip bir tarımsal üretim mevcut olup, hayvancılıkta küçükbaşlara nazaran sığırın ağırlığı vardır.⁶⁰ Mardin ve çevresini büyük ölçüde etkisi altına alan Halaf kültürüdür. (M.Ö. 5000-4400) Halaf kültürünün yayılım alanı, Dicle'nin doğusundaki dağlık bölgede yer alan Banahilk'ten, Fırat nehrinin batı kıyısındaki Yunus/Kargamış'a kadar olan sahayı kaplar.

Urfa-Ceylanpınar'ın karşısındaki Tel Halaf höyüğünden başka, Tur Abdin yamaçlarında başlayan ve Güney Mardin'i içine alan, Habur havzası içindeki en önemli Halaf yerleşmesi Çağar Bazar höyüğüdür. Höyük bu gün Suriye sınırları içerisinde olup, Hanzir çayı vadisi üzerindedir. Bu dönemde burası bölgenin ticaret merkezidir. Höyüğün yolların kesişme noktası üzerinde bulunması önemini artıran bir etken olmuştur. Harran'dan Dicle vadisine giden ve kuzey Mezopotamya ovası ile Anadolu'nun bakır madenine bağlayan yollar, Çağar Bazar höyüğü noktasında buluşmaktadır. Mardin çevresinde insan yerleşimine ilişkin ilk izler güneydeki ova üzerinde bulunan Girharrin Girbunas, Gir Herzem, Gir Korriye, Girnavaz Höyükleridir. Mardine yakınlığı dolayısıyla da en önemlisi Girharrin höyüğüdür. Höyük, Mardin kent merkezinin 11 km güneydoğusunda, Mardin ile Nusaybin arasındaki karayolunun batısında yer alan Ortaköy'ün merkezinde bulunmaktadır.

2.3. İlk çağlardan Osmanlı Fethine kadarki dönem

Arkeolojik verilere göre Mardin çevresi Sümer ve Akad dönemlerini müteakip M.Ö. III. binin sonlarına doğru, İran'ın batısından gelerek Mezopotamya'nın kuzeyindeki dağlık bölgeye yayılan sosyal yapı ve soy olarak farklı olan bir topluluk olan Hurrilerin eline geçmiştir. Bazı bölgelerde şehir devletleri şeklinde örgütlenen bu topluluk M.Ö. 1550'den itibaren yerini yaklaşık iki yüz elli yıl sürecek Mittani hakimiyetine bırakacaktır.⁶¹

---

⁶⁰ Suavi Aydın ve Diğerleri, **Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, 2000, s.24-25.

⁶¹ Cöhce, s.4-5.

M.Ö. XIII. Yüzyılın başlarında Asurlular tarafından ele geçirilen bölge, zaman zaman kaybedilse de M.Ö.VIII. yüzyılda kesin olarak Asur egemenliğine girmiştir. M.Ö. XI. yüzyılda Asur Devleti'nin önemli merkezlerinden olan Mardin, 2. binyıla ait yazıtlarda "Kaşyari" adıyla bilinmektedir. M.Ö. 9. yüzyıl Asur eyalet sisteminde Mardin ve çevresi, Mardin – Kızıltepe yöresinin oluşturduğu "Rakmat" Çağçağ Havzası'nın oluşturduğu "Naşibina" ve Tur Abdin'in Midyat – İdil kesiminin oluşturduğu "Kadmuhi" adıyla da bilinmektedir.⁶²

Şehir daha sonra M.Ö 608-550 yılları arasında Medler, M.Ö.550-330 yılları arasında Perslerin hakimiyetine girmiştir. Persler, Mardin ve çevresini Suriye – Finike – Filistin Satraplığı'na bağlamışlardır. Mardin'in bazen Mezopotamya, bazen de Anadolu'daki bölgesel sistemler içerisinde yer almıştır. İleriki dönemlerde otonom bir bölge konumunda olmuştur. Bu yönetim sistemi Roma ve Bizans dönemlerine kadar sürmüştür. 5. yüzyılda Sasani Mardin, "Arbayestan" eyaleti içerisinde yer almıştır. Büyük İskender Mısır'ı aldıktan sonra Mezopotamya'ya gelerek İran'a gitmek için Mardin'den geçer. Buraları da istila eden İskender M.Ö. 323' te komutanları arasında devlet pay edilir ve Mardin doğu bölümünde kaldığı için General Slevkos'un payına düşer. (M.Ö. 311). M.S. 249 da Roma hükümdarı Filibos zamanında Mardin Urfaya bağlı olduğu için Roma egemenliğine girmiştir. 20 Aralık 640 yılında Hz.Ömer'in kumandanlarından İyas Bin Ganem tarafından İslam ordularınca sulhen fetholunan Mardin o tarihe kadar Bizans egemenliğinde idi.

Mardin ve çevresi, 692'de Emeviler'in, 824'te de Abbasilerin egemenliğine girmiştir. 885-978 yılları arasında Mardin yöresinde hüküm süren Hamdanilerin kaleyi kesin olarak zaptedişleri 895 yılıdır. 990 yılında Mervaniler, Mardini zapt ederler. Mardin ve çarşılar, camiler yaparak İpek Yolu üzerinde bulunan bu önemli şehri ticari açıdan canlandırırlar. 1089 da Mervaniler Devleti Nusaybinde Selçuklulara yenilerek onların egemenliğine girer.

Büyük Selçuklu Devletine tabi bir Türkmen hanedanı olan Artuklulardan İl Gazi Bey Mardin'i 1106 da ele geçirerek devletin başkenti yapar. Bu devletin 303 yıllık egemenliyi olmuştur. Timur 1393'te Mardin Kalesini kuşatıp işgal etmeye çalışmışsa da

---

⁶² Suavi Aydın ve Diğ., 2000, s. 26-47.

başarılı olamamıştır. Artuklu döneminde şehir ve çevresi imar edilmiş ve günümüzde hala varlığını koruyan bir çok külliye, köprü, cami medrese kervansaray, han, çarşılar, pazaryerleri hamam gibi yapılar yapılarak, yörenin ekonomik ve kültürel merkezlerinden biri olmuştur. Bu yapıları Külliye, camiler, Medreseler, Tekke ve Zaviyeler, Mezar Yapıları, Kervansaraylar, Köprüler, Kaleler olarak sınıflandırmak mümkündür. I. Bölümde bu maddi kültür unsurlarının dökümü verilmiştir.

Artuklu döneminde Mardin ve çevresi önemli ticaret yolları (Anadolu İran, Irak, Suriye, Mısır) üzerinde olduğundan ticaret oldukça canlı idi. Düneysir/Koçhisar/Kızıltepe de uluslararası bir Pazar kurulmuş, yüksek oranda alışverişler gerçekleşirdi. Bu konumundan itibaren Kızıltepe, çarşıları, hanları, hamamları camileri ve medreseleriyle değişik ülkelerden gelip yerleşen bir merkez konumunda idi. Bu dönemde Mardin “Buharin” türü kumaş üretiminde uzmanlaştığı anlaşılmaktadır.⁶³ İbn Batuta da Mardin, Muş, Musul ve Bağdat, broker (Altın yada gümüş işlemeli, çiçekler yapraklar ve diğer süslerle bezenmiş ipek kumaş)⁶⁴ ve pamuklu kumaşlarının her yerde tanındığını ve meşhur olduklarını belirtir. Ancak daha sonra sonradaki Moğol ondan sonrada Eyyübilerin nüfuz mücadelesine sahne olan yöre, Kızıltepe’nin harabeye dönmesi ile sonuçlanmıştır. Mardin döneminin güçlü bir yapıya sahip kalesi sayesinde kısmen zarar görmüştür. Tüm bu olumsuz gelişmelere karşı o dönemde transit ticaret devam ediyordu.

1409 yılında Karakoyunlu, 1430 yılından itibaren ise Akkoyunlu egemenliğine girmiştir. Mardin Akkoyunlu döneminde, Artuklular dönemi hariç tarihinin en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır.

---

⁶³ **BAKIR** Abdulhalik, Prof.Dr, Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil S.Giyim Kuşam ve Moda s.144, 2005, Ankara.

⁶⁴ Eskiden “**broker**” terimi çözüğü ve atkısı tümüyle altın yada gümüş olan bir kumaşı belirtiyordu. İslam ülkelerinde dokunan brokerlar en iyileriydi ve Ortaçağ Batı dünyasını büyük ölçüde etkiledi. Daha sonra İran ve Türkiye bu dokumaları başarıyla sürdürdü. (15. yy’ da Bursa ‘da 300’den çok tezgah vardı). Broker terimi, altın yada gümüş motifleri belirginleştirmek için saf ipek karıştırılarak dokunan kumaşlar için de kullanılmaya başlandı. Sonra metal ipliklerle bezenmiş bütün saf ipekli kumaşlara da **broker** adı verildi. 15. yy. dan sonra Osmanlılarda atkı tellerinin tümü altın olan kumaş çeşitlerinden başka, motifleri altın yada gümüşten işlenmiş değişik kumaşlar dokunmaya başlandı. Seraser, zerbafe, diba, altın kıta kumaşı, pare altınlı kumaş gibi adlarla anılan bu kumaşlar uzun yıllar önemini korudu. Aşırı ölçüde altın ve gümüş tüketimi yüzünden zaman zaman yasaklanmasına ve çeşitli kısıtlamalar getirilmesine rağmen, brokerlar halkın gösterdiği aşırı ilgi nedeniyle telli hatı, sevai, selimiye gibi çeşitli adlar altında yakın zamana kadar üretildi. (Büyük Larousse, s.1938-1939)

Mardin ve çevresi yüzyılın başında kaos ve istikrarsızlık hakimdi. Akkoyunlular bir istikrar unsuru olarak yöreye hakim olmuşlardır. Canlı iktisadi bir hayatın yaşandığı Mardin ve çevresinde ziraat olan her yerde vergi alınıyordu. Ayrıca ticari ürünlerden ve bunların satışlarından elde edilen gelir üzerinden belli miktarda bac ve tamga alınıyordu. Kullanılan paralar, Eşrefî, Kayıtbayî, Memluk, Şahruhigibi Çağatayî ve tenge gibi Akkoyunlu mangırları idi. Bu dönemde Mardin Suriye ve Mısır ile canlı bir ticaret içerisinde olup Memluk paraları makbuldür. Akoyunlular döneminde İbrahim Bey Camii, Sultan Hazma, Baba Abdurrahman Zaviyesi ve Cihangir Bey Zaviyeleri, Kasimiye Hamamı Kayseriye Kervansarayı ve daha bir çok eser inşa edilmiştir.⁶⁵ Mardin'i 1508 de Safeviler ele geçirmişlerdir.

2.4. Osmanlı hakimiyetinde Mardin

Mardin'in Osmanlı yönetimine geçmesi Mısır seferini düzenleyen Yavuz Sultan Selim tarafından 1517 yılında gerçekleşmiştir. Bölgenin Osmanlı yönetimine sulhen geçmesinde Heşt Behişt adlı eserin müellifi İdris-i Bitlisi'nin çalışmaları etkili olmuştur.⁶⁶ Mardin, Osmanlı yönetimine katıldıktan sonra, bir kadı ve dizdar tayin edilerek sancak haline getirilmiş ve Diyarbakır eyaletine bağlanmıştır. Mardin kazası ve bölgenin Mardin'in bu günkü merkez ve Kızıltepe ilçeleri ile Mazıdağı ve Savur ilçelerinin bir kısım köylerini kapsadığı anlaşılmaktadır.⁶⁷ Aynı yüzyılda Mardin kalesinin birkaç kez onarıldığı anlaşılmakta olup, 1549 yılında yapılan bir onarımında 1621 işçi çalıştırılmıştır.⁶⁸

Diyarbakır-Musul ve Halep-Musul ipek yolu üzerinde olan Mardin, sanayi ticaret ve tarım bakımından canlı bir merkezdi. Bu canlılık üç temel nedene dayanmaktadır. Birincisi, bölgelerarası transit ticaretin şehre olan ticari katkısıdır. İkincisi, kent merkezinde ve civardaki birkaç köyde, zaman zaman önemli boyutlara varan dokumacılık, boyacılık gibi küçük işletmeler halinde örgütlenmiş el sanatları, küçük çaplı sınai üretiminde bulunan imalathaneler ile küçük çaplı bağ bahçe tarımıdır.

⁶⁵ İlhan Erdem, “*Mardin’de Akkoyunlu Mirası*”, I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006, s.404-406

⁶⁶ Stanford Sahaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.I, İstanbul, 1994, s.125-127.

⁶⁷ Abdüsselam Uluçam, “*Tarihçe*” Filiz Özdem(ed.), **Taşın Belleği Mardin** içinde (283-301), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları 2274, 2005, s.112.

⁶⁸ Mardin Valiliği, **1987 Mardin İl Yıllığı**, tarihsiz, s.16.

Üçüncüsü tarımsal faaliyet ve hayvancılıktır.⁶⁹ XVI. Yüzyılda Mardin ve çevresinde, tarım ile ilgili faaliyetler iktisadi hayatın esas unsurunu teşkil eder. Köylerin tümüne yakını, tarımla uğraştıkları hatta şehirde oturanlarında bağ ve bahçe tarımı ile meşgul oldukları kanunnamelerdeki ifadelerden anlaşılmaktadır.⁷⁰ Ayrıca tapu tahrir defterlerinde, bir çok sınıai tesislerinin mevcudiyeti ve bunların gelirlerinin yüksek düzeyde olduğu, dokumacılık, transit ticaret ve diğer vergilerin yüksek oranlarda olduğu belirtilmektedir.

XIX.yüzyıla kadar Mardin ekonomisinin yukarıda değinildiği gibi üç kaynaktan oluştuğunu söylemek yanlış olmaz. Ancak hem dünya ekonomisinde hem de Osmanlı ekonomisinde meydana gelen değışiklerin tüm Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi, Mardin ve çevresinde etkilerini değerlendirmeye katmak gerekecektir.⁷¹ Avrupa'nın denizaşırı yayılmasının önemli ekonomik sonuçlarından biri zengin altın ve özellikle de gümüş yataklarına sahip olan Meksika ve Peru'nun keşfiydi.Geçmiş medeniyetlere ait çok yüksek miktarlarda altın ve gümüş madeni yüzyıl süreyle İspanyol donanması tarafından Avrupa'ya hazineler taşıdı. Resmi kayıtlara göre,1521-1660 yılları arasında Amerika kıtasından İspanya'ya 18.000 ton gümüş ve 200 ton altın taşınmıştır.Başka tahminler bunun iki katı olduğunu ileri sürmektedir.⁷²

Avrupa'ya intikal eden Amerikan gümüşleri bu kıtada talebi ve fiyatları yükseltmiş, bu da Osmanlı ülkesinden Avrupa'ya doğru gıda maddesi, sanayi ham maddesi ve yarı mamul madde kaçakçılığına sebep olmuştur. Öte yandan İran ve özellikle Hindistan'da kıymetli maden talebinin yüksekliği de, XVII. yüzyılın başlarından itibaren Güney ve Doğu taraflarına doğru kıymetli maden kaçakçılığına yol açmış bu da ekonominin para kaynaklarını azaltmıştır. Ayrıca Osmanlıların Akdeniz ve Ortadoğu ticaretine hakim oluşları, batılıları doğrudan Asya kıtasına ulaşma gayretleri içine itti. Okyanus ulaştırması ve ticareti XVII. Yüzyılda önemini arttırmaya başladı.⁷³

---

⁶⁹ Suavi Aydın ve diğerleri, **Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet**, İstanbul,Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını,200, s.138.

⁷⁰ Göyünç, s.136

⁷¹ İbrahim Özcoşar, Hüseyin H.Güneş, Fasih Dinç, **242 Nolu Mardin Şer'iyi Sicili Belge Özetleri ve Mardin**, İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını, 2006, s.102.

⁷² Tefik Güran, **İktisat Tarihi**, Eskişehir, 1.Basım, Anadolu Üniversitesi Yayını, 2004, s. 92,100.

⁷³ Ahmet Tabakoğlu," *Klasik Dönemde Osmanlı İktisadiyatı, İktisadi Ziyneyet ve Yapı*" Güler Eren (Ed.), **Osmanlı** içinde, (s.17-45), Ankara Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.21,29,30.

Bütün bu ekonomik gelişmeler öteden beri transit ticarete önemli bir konumda olan Mardin sancağını da olumsuz yönde etkilemiştir.

1789 Fransız ihtilalinden sonra Osmanlı devletine karşı sürekli olarak oluşturulmaya çalışılan parçalanma projeleri hız kazanmaya başlanmıştır. İhtilal sonrası savaşlar sonunda Mısır'ın Fransızlar tarafından işgali ile “*Doğu Meselesi*” başlamış unutulmaya yüz tutan Akdeniz havzası tekrar dünya gündemine gelmiştir. Değişen güç dengeleri nedeniyle Fransa'ya karşı Osmanlı devleti ile siyasi ve askeri işbirliği yapılmış, bunun neticesinde Avrupalılar kolaylıkla Türkiye topraklarında bulunmaya başlamış askeri, diplomatik teknik ve dini heyetleri başta İstanbul olmak üzere Osmanlı devletinin toprakları gezip görmüş ve coğrafi, tarihi, iktisadi ve sosyal yapısı ayrıca kültürel yapısı hakkındaki izlenimlerini ve bunun dışında istedikleri bilgileri elde etme imkanına kavuşmuşlardır.

Osmanlı imparatorluğu XVIII. Yüzyıl sonlarında değişen güç dengelerinden ötürü daha da önemli bir konuma gelmeye başladı. Bu durumun dışında dünyadaki değişen şartlar ve yeni oluşan uluslar arası dengeler bakımından da bütün Osmanlı toprakları gibi Mardin ve çevresi de jeopolitik ve kültürel bakımdan önem kazanmaya başlamıştı. Mısır Meselesinden sonra Mısır'da yükselmeye başlayan Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve onun Filistin, Suriye ve Anadolu üzerindeki faaliyetleri Avrupalıların gözlerini tekrar doğuya çevirmelerine neden olmuştu. Mardin ve çevresi Osmanlı'nın Irak ve Arap Yarımadası'na açılan bir pencere vazifesi üstlenmekteydi. Bu bakımdan şehir askeri, siyasi, lojistik ve stratejik bir üs ve geçiş noktası olarak da ön plana çıkmaya başladı. Şehrin bu özelliği Avrupalı kaynaklarda da belirtmektedirler. Bu kaynakların yazarları Mardin başta olmak üzere Osmanlı topraklarında uzun bir süre kaldıklarından, bulundukları mahallin iktisadi, sosyal ve kültürel hayatı hakkında bilgiler vermektedir. Bunların vermiş olduğu bilgiler içerisinde, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Suriye ve Anadolu üzerindeki faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin bunlara karşı aldığı tedbirler de belirtilmektedir. Önceleri amaçlarını tüm Osmanlı halkını kendi inançlarına çevirmeyi amaçlayan misyonerler daha sonra hesaplarının yanlışlığını anlamış ve hedeflerini küçültmüşlerdi. Amaçlarını bu şekilde değiştiren misyonerler kendi hedefleri için Osmanlı coğrafyasındaki hemen hemen her inanca mensup

topluluğu inceleme altına almışlardır.Bu sebeptendir ki özellikle misyonerler tarafından yazılmış eserler daha çok halkın dini yapısı ile ilgili bilgiler ihtiva etmektedir.Mardin bu süreçte en çok dikkat çeken bir yer olmuş ve daha sonra Misyonerler için önemli bir istasyon merkezi olmuştur.Bunun ötesinde Kinneir'in de belirttiği gibi önemli bir tampon bölge olan Mardin, bu özelliğinden ötürü Mısır Meselesi'nin olumsuz sonuçlarından etkilenmiş ve Southgate'in de belirttiği gibi yoğun ticari faaliyetlerin olmadığı ve kendi kendine yeten bir şehir olarak görünmektedir. ⁷⁴

Osmanlı toprakları gelişmiş kapitalist devletler tarafından bir güç gösterme alanına dönüşmüştür.Kapitalist ülkelerden İngiltere ve Fransa gelişmiş sanayileri için hem hammadde bulmak hem de sanayi ürünlerini pazarlamak düşüncesiyle Osmanlı devletinde ekonomik bakımından etkin olmaya çalışırken, ABD de eğitim ve sağlık kurumları vasıtasıyla etkin olmaya çalışmıştır. Mardin Sancağında kız mektebi (1863) ve daha sonra erkek mektebi, hastane ve eczane açarak faaliyette bulunmuştur. Ruhsatsız olarak açılan bu kuruluşlar daha sonra ruhsat almışlardır. ⁷⁵ Bir çok kaynağa göre Mardin ve çevresi XVIII. Yüzyılda Osmanlı imparatorluğunda yaşanan veba ve kolera salgının çıkış noktası olarak görülmektedir. Bölgede yaşanan kitlesel ölümlerin yanında 1705- 1804 tarihleri arasında dönem dönem kıtlıklarda yaşanmıştır. Ayrıca XIX. Yüzyılda Mardin sancağında patlak veren küçük çaplı ayaklanmalar, kolera salgını, kıtlık, kapalıçarşı (100 civarında dükkan) yangını, ekonomik ve sosyal açıdan Mardin'i oldukça olumsuz etkilemiştir.

Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen; 1830 yıllarda Mardin pamuk ipliği ve pamuklu dokumalarının ucuzluk ve kalitede İngiltere iç pazarında rekabet edebilmiş, XIX. Yüzyılın ortalarına doğru ulaşım ve haberleşmede modern donanım kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı ülkesinde karayolu yapımı valilerin görevleri arasındadır. 1877 yılında vilayet binası inşa edilmiş, 1891 yılında Ziraat Bankası kurulmuş, bir yıl içinde “ 12.000 arşın su yolu inşa edilmiştir.(1894 salnamesi)

---

⁷⁴ Alaatin Yalçinkaya, “Avrupalı Seyyahlara Göre Mardin ve Çevresinin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu(1800-1850)”, I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006, s.477-482.

⁷⁵ Tiğınçe Oktar, Hamdi Genç, “Osmanlı –ABD İlişkileri Bağlamında Mardin Sancağında Faaliyet Gösteren ABD'ye ait Eğitim ve Sağlık Kurumları”, I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006, s.495-501

I. Dünya Savaşı öncesinde Mardin’de 3000 dolayında ipek, kadife ve pamuk üreten dokuma tezgahı bulunmaktaydı. Kalite bakımından o dönemde pazarda tutulan Halep dokuması ile aynı kalitede idi.⁷⁶ Cuinete (1891) göre Mardin’de Esnaf, ticarethane ve serbest meslek sahiplerini geliştirmiş olduğu ve rakamsal olarak 700 dükkan, 1 kuyumcu 2 kumaş fabrikası, 8 hamam, 1 yünlü kumaş fabrikası, 3 ticari eşya kuyumcusu, 2 kitapçı, 3 doktor, 1 avukat 1 şarap ve likör imalatçısı, porselen cam ve eşya dükkânı, 2 eczane olarak verir.

Abdulgani Efendi Mardin’de esnaf ve sanatkarları şu şekilde sıralar: At dellalları, uncu, aşçı, ortakçı, basmacı, bağban, bağırsakçı, pamukçu, bazir, bezzaz(besatan), boyacı, bakkal, pineci(yama yapan), neccar, tüfekçi, tennurcu (ekmekçi), tenekeci, çubukçu (bileyici), çilingir, çölcü hakkak (mühürücü), helvacı, hamamcı, hancı, debbağ (derici), dellal, terzi, nasırcı, dava vekaleti, testi yapanlar, düğmecî, değnekçi, saatçi, sebilci, serrac, saka, sipahi dellalı, sellah (deri yüzen), sabuncu, sıvacı, taşçı, arzuhalcı, attar (güzel koku satan), allaf (yemci), fırıncı, fotoğrafçı, kalaycı, kazğancı, kazar (ipek işleyen), kasap, kılıççı, kunduracı, kahveci, kuyumcu, kırışçı, leblebici, lağımçı, mimar, mumcu, meyhaneci, muta, tüccar, nuğğas, nalçacı, yemenici, bonocu.

Mardin ve çevresinde salnamelerde envanteri verilen bağ, bahçe ve zeytinliklerde klasik Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi kendi gıda ihtiyacını sağlayacak zirai üretim yapılmakta ve ihtiyaçtan fazla olan bazı ürünler de Pazar için üretilmektedir. Bunun yanında tarımsal ürünlerin bölgeye ihraç edildiği bir şehir konumundadır. Şehirde gerçekleştirilen üretim tarım ürünleri, gıda ürünleri, deri-dokuma ve sanayi ürünleri olmak üzere salnamelere göre dört ayrı başlık halinde Tablo haline getirilmiştir. Bölgenin tarımsal ihtiyacını karşılamakla birlikte aynı zamanda bölgenin dokuma, metal eşya, ayakkabı ayrıca gıda maddeleri ihtiyacını karşılamakta, tütün, tiftik, pamuk, mazi gibi tarımsal ürünleri de ihraç etmektedir. Gümüş işlemeciliği ile de meşhurdur. Diyarbakır Vilayet Salnamelerine (1869-1905) ⁷⁷ göre Mardin Sancağı’nın üretime konu alan maddeler şu şekilde verilmiştir:

⁷⁶ Mardin Valiliği, **Yaşayan Tarih Mardin**, s.196.

⁷⁷ Diyarbakır Salnameleri, Mardin Sancağı Bölümü, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1999, cilt II s.91, 206, 34. III.cilt s.86, 235, 333 .IV. cilt s.165

1) Tarım Ürünleri: Geçmiş zamanlarda olduğu gibi Mardin ve çevresi ekonomisinin temeli tarıma dayanmaktadır. Başlıca tarım ürünleri şu şekildedir: Tahıllar, pirinç, ham pamuk, susam, zeyrek, ketentohumu, kök boya, nar kabuğu, kitre, sebzeler, soğan, sarımsak meyveler, üzüm, ceviz, badem, bitim, mazı, mahlep ve meyve

2) Gıda Ürünleri: Sucuk, pestil, içyağı, sade yağ, peynir, asl, pekmez, mut, akide, meşrubat, şurup, et.

3) Sanayi Ürünleri: Nuhas, işlenmiş demir, tunç, gümüş, butum yağı, butum sabunu, ayakkabı, lüle, işlenmiş camus derisi, işlenmiş boyalı deri, ipekli kumaş, kundura, şal, işlenmiş gümüş.

4) Deri –Dokuma Ürünleri: Yapağı, tiftik, camus derisi, kırmızı iplik, beyaz iplik, şal aba, meşin, sahtiyan, beyaz bez, kırmızı bez, keçe, külah, yün aba, antuf, gazliye,, mendil, iplik kozası.

Salnameler çerçevesinde yukarıdaki üretim maddeleri rakamlar ışığında bir başka çalışmanın konusu olabilir. Ancak genel bir değerlendirme yapılacak olursa Mardin sancağında başlıca geçim kaynağı tarımdır. Tarıma elverişli toprağı bulunmaktadır. Musul-Diyarbakır ve Musul-Halep yolları üzerinde bulunan Mardin'in transit ticaretten ötürü şehre ekonomik katkısı bulunmaktadır. İhracata konu olan mallar; ham pamuk üzüm, kitre, soğan, badem zeytin kaysı tütün ve susamdır. Sanayi bakımından bölge ile rekabet edecek düzeyde olduğu anlaşılmaktadır.

2.5. Milli Mücadele Yıllarında Mardin

1916'da doğu cephesine atanarak trenle Resulayn'a (Ceylanpınar) oradan da otomobille Mardin'e gelen Mustafa Kemal "Mirliya"lığa (Tuğgeneral) terfi ettiğini bildiren telgrafı burada almıştır.⁷⁸ Mustafa Kemal Paşa, Mardin'e otomobil ile gelirken yolun, arabanın geçemeyeceği kadar dar olduğunu görünce, o zamanki belediye reisi Hıdır Çelebi'den yolun genişletilmesini ister.

---

⁷⁸ Necdet Sakaoğlu, "Tarihçe" Filiz Özdem(ed.), **Taşın Belleği Mardin** içinde (23-117), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları 2274, 2005, s.117

Belediye reisi ise, belediye bütçesinin buna kafi gelemeyeceğini bildirir. Bunun üzerine istihkam birliğinde 200 er emrine verilir ve yolun yapımına başlanır.Şehre varıldığında belediye reisi Hıdır Çelebi'nin evinde kalınır ve Atatürk'ün onuruna Hıdır Çelebi büyük bir ziyafet verir.İleri gelen zevat'ın davet edildiği bu toplantıda Hacı Abdurrahman Kavas, Mustafa Kemal Paşa'ya nadide Sansar derisinden yapılmış bir kürk sunar. ⁷⁹Bu kürk halen Konya'daki Atatürk müzesinde bulunmaktadır.⁸⁰

I.Dunya savaşında yenik çıkan Osmanlı devleti ile itilaf devletleri arasında imzalanan Mondros mütarekesi (30 ekim 1918) oldukça ağır şartlar içermektedir.Bu şartlardan en ağırlı olan 7. maddesinde “Müttefikler kendi güvenliklerini tehdit edecek bir durum ortaya çıkarsa herhangi bir strateji noktasını işgal etme hakkına sahip olması” şartı idi. Esasen mütarekeden çok önceleri Osmanlı devleti itilaf devletleri tarafından nüfuz bölgelerine ayrılmıştı.Mütareke sonrasında ise; mütareke şartlarını kendi menfaatleri doğrultusunda uygulamaya başlamışlardı.Bu bağlamda İngiltere, Fransa, Yunanistan, İtalya kendi aralarında anlaşmışlar, daha önceleri belirlenen nüfuz bölgelerini işgale başladılar.

Mardin Mondros mütarekesinin ardından doğrudan işgale uğramamış ise de Urfa, Antep, ve Maraş gibi komşu vilayetlerde meydana gelen olayların Mardin halkını rahatsız ettiği şüphesizdir.Ayrıca bir yandan İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Mardin'de yaptığı tedkik ve istihbarat faaliyetleri diğer yandan ise Mondros Ateşkesinden sonra artan Ermeni olayları bölgedeki tedirginliği had safhaya çıkarmıştır.Bununla beraber Mardinliler, yaşanan işgaller karşısında tepkilerini ortaya koymaktan çekinmedikleri gibi İngilizlerin başını çektiği “bölgede ayrılıkçı bir hareket başlatma” düşüncesine de alet olmayarak, bu zor günlerde Türk milletinin birlik ve bütünlüğüne sahip çıkmışlardır.Memleketin her tarafında olduğu gibi Mardin'de de Kuva-yı Milliye ve Müdafaa-yı Milliye teşkilatları kurulmuştur.Bu faaliyetlerde 5. Tümen kumandanı Kenan Bey ve Mardin Eşrafı Eyüp Önen'in büyük rolü bulunmaktadır.23 Temmuz 1919 da toplanan Erzurum kongresinde Mardin'i Necip bey (Güven) ile eşraftan tüccar Ali efendinin temsil etmek üzere seçildiği, bu iki delegenin Erzurum'a gidip kongre öncesi

⁷⁹ Hana Dolapönü, Tarih'te Mardin, İstanbul, Hilal matbaacılık, 1972, s.100-101.

⁸⁰ Mardin Valiliği, Atatürk ve Mardin,

<http://www.mardin.gov.tr/turkce/tarihi/tarihceataturkvemardin.asp>(20.03.2007)

bizzat M.Kemal'den Mardin'in itilaf devletleri tarafından işgaline karşı toplu direniş ve kararlılık göstermesi konusunda direktif aldıkları, ancak kongreye katılmadan geri döndüklerine ilişkin bilgilerin yanı sıra, Diyarbakır vilayeti içinde yer alan bu ekibin diğer delegeler ile birlikte Vali izin vermediği için kongreye katılamadıkları da değişik kaynaklarca ifade edilmektedir. Ancak bir çok kaynak Mardin delegelerinin Erzurum'da M.Kemal Paşa ile görüşüklerini teyit etmektedir.⁸¹

Mardin 'in işgallere karşı tavrı konusunda dikkat çeken olaylardan birisi, İngilizlerin Irak'taki siyasi hakimi Noel'e gösterilen tepkidir. Güneydoğu Anadolu illerimizdeki İngiliz işgali sırasında Mardin'e gelen Noel, şehrin ileri gelenleri ile görüşmek suretiyle Mardinlilerin İngilizlere katılmasını teklif etmiş, ancak bu teklif Mardinliler tarafından reddedilmiştir. Mardin'den ayrılan Noel, daha sonra Derik kazası ahalisine de aynı teklifi götürmekle beraber burada da aynı cevabı almıştır. İngilizlerin Suriye İtilafnamesi gereğince Güneydoğu Anadolu illerini Fransızlara devretmeleri Mardin'de tepkilere sebep olmuştur.⁸²

Mardinlilerin Aralık 1919'da Mardin'e gelen Fransız askeri yetkilisi Albay Normand'a gösterdikleri tepki de takdire şayandır. Resulayn'a bir Fransız kıtası getiren Normand, daha sonra yanında bulunan birkaç subayla beraber keşif ve istihbarat amacıyla Mardin'e gelmiştir.

Mardin'i Suriye'nin bir parçası olarak gören ve Suriye halkının kendilerine sağladığı kolaylığı burada da göreceklere inanan Fransızlar, Mardin'in işgalini basit bir mesele olarak düşünmüşlerdir. Bunun için de fazla askere lüzum görmeden birkaç subayla Mardin'i ele geçireceklerine hatta Fransız egemenliğinin burada hüsnü kabul göreceğine inanmışlardır. İşte bu düşünceyle Mardin'e gönderilen Normand ve arkadaşları, 30 Aralık'ta Mardin'e gelerek hükümeti, fırka kumandanını ve bölgedeki Amerikalıları ziyaret etmişler ve "Türkiye mali sınai, ilmi muavenete muhtaçtır. Bütün bu gereksinimleri Fransa giderecektir" şeklinde açıklamalar yapmıştır.

---

⁸¹ Yavuz Ölçen, "Milli Mücadelede Mardin", I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006, s.657.

⁸² İsmail Özçelik, "İşgal Yıllarında Mardin", I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006, s.673.

Buna karşılık Diyarbakır ve Mardin ahalisi, Normand'ın Mardin'e gelişini, Fransız işgalinin bir başlangıcı olarak telakki etmişlerdir. Onu, Fransız hükümeti tarafından Diyarbakır vilayetine tayin edilmiş bir siyasi yetkili olarak görmüşler ve derhal Mardin Kuvva-yı Milliyesini toplamışlardır. Bölge halkını ve komşu vilayetleri durumdan haberdar ettikten sonra o havalide bulunan aşiretlerden oluşan milli kuvvetler tarafından kasabanın etrafı sarılmış, bir kısım kuvvetle de Nusaybin yolunda tertibat alınmıştır.

Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, belediye binasında Normand'la görüşmüş, Cemiyet Reisi Osmanlı Hükümeti dışında hiçbir hükümetin egemenliği altında yaşamayacaklarını, Fransız işgali ihtimaline karşı da 100 bin kişilik Kuvva-yı Milliye'nin toplanmış olduğunu memleketlerinin hiçbir ecnebin'in hakimiyeti altında kalmasına izin vermeyeceklerini bildirmişlerdir. Fransızlar eğer Türk dostluğu istiyorlarsa evvela işgal ettikleri yerleri tahliye ederek bize hakiki dost olduklarını göstermelerini ve Osmanlı Hükümeti'nin de Fransa için samimi bir dost olarak kazanılacağı açık bir dille ifade edilmiştir.

12 Ocak 1920 tarihli İrade-i Milliye, Normand'ın Mardin'den ayrılışını şu şekilde anlatmaktadır: "Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi ve diğer yetkilileri ile akşam yemeği yiyen Normand, daha sonra istasyona gitmek istemiş ancak ahalideki galeymen hasebiyle bir hadisenin vukuuna meydan vermemek için otomobil ile sevk edilmiş ve fenalığa maruz kalmamak için eşraftan birinin otomobilde beraber bulunmasını teklif edilmiş ise de kimse cesaret edememiş ve fırka kumandanı yalnız olarak refakat etmiştir. Normand, Mardin'de bir gün daha kalsa idi on bin kadar Kuva-i Milliye'nin Mardin'de muhakkak surette toplanacakları aşikardır. Normand'ın avdetiyle beraber kuvvetler kamilen dağılarak sükunet iade edilmiştir."⁸³

---

⁸³ Özçelik, s.675.

Özetle; Mardin ve halkı diğer bazı güney illerinden farklı olarak ileriye görmüş ve kararlı davranarak muhtemel bir İngiliz ve Fransız işgal teşebbüsünü savaşmadan, kan dökmeden, akıllı davranarak ve düşmanı caydırmak suretiyle önlemeyi başarmıştır.Mardin Müdafaa-i hukuk Cemiyeti ile buna bağlı Kuva-yi Milliye ön alarak erken kurulmuş ve mücadeleye büyük katkıları olmuştur.Askerî ve sivil yöneticiler, eşraf, halk ve gayri Müslim cemaatler birlikte hareket ederek sonuca ulaşmayı başarmışlardır.Mardin'in direnci ve Diyarbakır yolunu kesmesi Diyarbakır'ı da işgalden kurtarmıştır.Mardin'in bu başarısı diğer illere örnek gösterilmiş, hatta bu başarıdan dolayı o zamanın müdafaa-i Milliye Vekili Ferik Fevzi(ÇAKMAK) 26 Temmuz 1920'de "Mardin eşrafından Kuva-yi Milliye Kumandanı Necabetlu Eyüp Beyefendiye" başlıklı bir kutlama ve takdir telgrafi göndermiştir.

Belgelere dayanarak yapılan bir araştırmada İngilizlerin işgal teşebbüslerinin 23 Mart-25 Mayıs 1919, Fransızların ise 9 Ocak 1920 tarihi olduğu kesin olarak saptanmıştır. Geçen yıllara kadar her yılın 21 Kasım'da kutlanan "Kurtuluş Günü" işgal engellendiği için doğru bir kararla "Kahramanlık Günü"ne dönüştürülmüştür.Ancak araştırmada 21 Kasım'da herhangi bir işgal girişimi olmadığı görülecektir.⁸⁴23 Nisan 1920'de açılan TBMM'de Mardin Livası'nı temsil edecek üyeler, her Liva'dan 5 kişi öngören seçim talimatı uyarınca seçilmişlerdi.Buradan anlaşılıyor ki; Mardin halkı, meclise temsilciler göndererek kurtuluş savaşına katılmışlardır.

2.6. Cumhuriyet'in Kuruluşundan 1950 Yılına kadar Mardin (1923-1950)

Bu kısımda Cumhuriyetin kuruluşundan, 1950 yılına kadar Genel olarak Türkiye ekonomisi ile birlikte Mardin'deki iktisadi ve sosyal gelişmeler özetlenecektir. Böylelikle ele alınan döneme(1950-2000) ilişkin verilerin analizine katkı sağlanmaya çalışılacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı devletinin maddi ve maddi olmayan mirası üzerinde kurulmuştur. Osmanlı Devletinden Cumhuriyet idaresine geçiş süreci sekiz yıl süren çetin bir savaş sonunda gerçekleşmiştir. Bu savaşın son dört yılı Anadolu da ölüm kalım savaşı şeklinde geçmiştir.

---

⁸⁴ Ölçen, s.663.

Türkiye Cumhuriyeti, uzun süren savaşlar sonunda daha da tahrip olmuş ve yıpranmış bir ekonomik yapıyı devralmıştır.⁸⁵ 1923–50 döneminin genel olarak değerlendirilmesi yapılacak olursa ; Türkiye’nin, Trablusgarp, Balkan, I. Dünya ile Kurtuluş savaşlarından yeni çıktığı, beşeri ve iktisadi kaynaklarının önemli ölçüde tüketildiği, yönetim yapısının değiştiği ve siyasal reformların yol açtığı çeşitli problemlerle uğraşıldığı bir dönem olarak özetlenebilir. Ayrıca 1930’lardan sonra Dünya ekonomik krizinin etkilerinin Türkiye’de görülmeye başlanması ve daha sonraları II.Dünya savaşına katılma ihtimalinin tekrar gündeme gelmesinin yarattığı psikolojik etkilerin yanında, üretim faaliyetlerinin olmaması, tarım ağırlıklı ekonomik yapının yanında küçük ve orta ölçekli toprak sahiplerinin fakr-ü zaruret içinde olmaları, sermayenin yok denecek düzeyde olması, ulaşım ve iletişim imkanlarının gelişmemiş olması sosyal ve ekonomik yapının sorunlarıdır.

Milli mücadele’nin hemen sonrasında, 1923 başında toplanan İzmir İktisat Kongresi’nde bir dizi önemli karar alındı.Kongreye tüccarlar, işçiler ve çiftçiler ayrı gruplar halinde katıldılar ve kendi doğrultularında raporlar sunup konuşmalar yaptılar.Bu kongre yönetici asker ve siyasi kadroların büyük toprak sahipleri, tüccarlar ve birkaç sanayiciyle ilişki kurmalarını sağladı.Bu kongre sonunda bir “İktisadi Milli Misak” bildirgesi yayımlanmıştır. İzmir İktisat Kongresi’nde (işçi grubunun dışındakiler) liberal ekonominin ilkeleri ağırlık kazanmıştır.Lozan Antlaşması’nda yer alan savaş öncesi (1914) gümrük resimlerinin 1929 yılı 31 Aralık’ına kadar sabit kalmasına yönelik hükmü de liberal politikaların bir başka nedeniydi.1923-1930 arasında hükümet ekonomiye pek karışmadı.Aşar vergisi kaldırıldı. Bu dönemde Şeker Şirketi kuruldu, İş Bankası etkin bir banka olarak mali sektörün içinde yer aldı.1927’de bir Belçikalı uzmanın başkanlığında Nüfus, Tarım ve Sanayi genel sayımları yapıldı.Gene aynı yıl “Sanayi Teşvik Yasası” çıkarıldı.Bu yasa 1913 Sanayi Teşvik Yasası’ndan daha ileri hükümleri gündeme getiriyordu.Bunların yanı sıra devlet Ankara-Kayseri-Sivas demiryolunun yapımını da bu dönemde gerçekleştirdi.⁸⁶

Mardin Cumhuriyet dönemine toprak ve nüfus kaybıyla girmiştir. 1890’larda 20740 km² yüzölçümüne sahip olan Mardin, 1967’de 12734 km² ve günümüzde de 8806

⁸⁵ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, 5.baskı, Bursa, Ezgi Kitabevi, 1998, s.29.

⁸⁶ Tefik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950** İmge kit. 3. Baskı, İst, 2004,.s.339-340.

km² ye düşmüştür. I. Dünya savaşı öncesi, 1914'te Mardin sancağı toplam nüfusu 192.000 iken, 1927'de %5 azalarak 183 000'e düşmüştür.⁸⁷ I. Dünya savaşı (1914-1918) ve mütareke (1918-1922) yıllarında işgale uğramayan Mardin'i Milli Mücadele(1919-1922) sürecinde etkileyen durumlar, şekavet olayları, yezidi kıpırdanmaları, itilaf devletlerinin bölgeyi işgal girişimleri, Ali Bati ve Milli ayaklanmaları doğal olarak ekonomik sıkıntılar oluşturmuştur.

20 Nisan 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 89. maddesi "Vilayat" başlığı altında coğrafi konum ve ekonomik ilişkiler bakımından Türkiye'nin Vilayetlere, kazalara, kasaba ve köylere ayrılmasını öngördüğünden, bakanlar kurulu kararı ile 63 Vilayet (İl), 328 kaza (ilçe), 699 Nahiye (Bucak) oluşturmuştur.Yeni Vilayetlerin çoğu, daha eskilerde "sancak", son dönemde de "Liva-Mutasarrıflık" denilen Osmanlı devleti yönetsel birimleri olup, Mardin'de bunlardan tekidir. Kazaları Savur, Midyat, Cizre, Nusaybin'di. Mardin vilayet haline getirildikten sonra merkez ilçe ile birlikte Cizre, Derik, Gercüş, Midyat, Nusaybin, Savur ve Resülayn (Ceylanpınar) ile birlikte 8 ilçeden oluşmuştur. 1931'de Kızıltepe ilçe haline getirilmiş, ancak Resülayn İlçesi Ceylanpınar adıyla Urfa'ya bağlanmıştır. Bu tarihte, Mazıdağı Derik'e, Dargeçit Midyat'a, Hasankeyf Gercüş'e, İdil ve Silopi ise Cizre'ye bağlı nahiye merkezi durumunda idiler.

1937 yılında İdil ve Mazıdağı nahiyeleri ilçe yapıp Mardin'e bağlandıklarından ilçe sayısı 10'a yükselmiştir. 1953 yılında Savur'a bağlı Maserti Nahiyesi Ömerli adıyla 1960 yılında da Cizre'ye bağlı olan Silopi Nahiyesi ilçe merkezi haline getirilerek Mardin iline bağlanmıştır.Mardin'in 1990 yılında idari bölünüşü değişerek 8.891 kilometrekareye düşmüştür. Daha önce ile bağlı olan Cizre İdil ve Silopi ilçeleri 16.05.1990 tarih ve 3647 Sayılı Kanunla kurulan Şırnak iline ve Gercüş İlçesi Hasankeyf ile beraber yeni oluşturulan Batman İli'ne bağlanmıştır. Aynı tarihte merkeze bağlı Yeşilli Beldesi ile Midyat'a bağlı Dargeçit Bucağı ilçe haline getirilmiştir. 2000 yılı genel nüfus sayımı itibariyle Mardin'de ilçe sayısı Merkez ilçe dahil 10'dur.

---

⁸⁷ Suavi Aydın ve diğerleri, s.370.

Son Liva Mutasarrıfı ilk Cumhuriyet Vali'si olan Abdülfettah Bey'dir. (Baykurt) (1923-1925) Cumhuriyet'in il 10 yılındaki gelişmelerin Mardin'deki uygulamaları; kenti ilçe merkezine bağlayan yolların ıslahı, telgraf ve telefon hatlarının çekilmesi, kılık kıyafet yeniliği, okuma yazma seferberliği, kent imarının gündeme gelişi bu dönemde olmuştur. 1927'de yayımlanan ve 1925 verilerini içeren Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi'nde "yaz mevsimlerinde su buhranının yaşandığı, arazinin mûmbit ve ziraat'a elverişli, ticaretin iptidai halde olduğu, mahsulat'ın da ihtiyacı karşılayabildiği, Halep'e badem, buğday, yağ ve yün satıldığı" belirtilmektedir. Salname'de ayrıca il genelinde ekilebilir arazi, bir yılda üretilen tahıl, bakliyat, pamuk, susam, pirinç, mısır miktarları ile hayvan sayıları sıralandıktan sonra kısaca şu bilgiler verilmektedir; il dahilinde orman, maden ve fabrika mevcut olmadığı, bazı köylerde adi bez ve aba tezgahlarının bulunduğu, Cizre'de ise şal imal edildiği ifade edilmektedir. Ayrıca henüz Mardin'de herhangi bir şirketin kurulmadığı ve Ziraat Bankasının mevcut sermayesinin 32.092 lira olduğu ve belediyenin 1925 yılındaki gelirinin 57.520 lira olduğu ve vilayet dahilinde devlet yolu olmadığı belirtilmektedir. Bu kaynağa göre Mardin merkezinde mülkiyeti özel idareye ait bir hastanenin hizmet verdiği anlaşılmaktadır.⁸⁸

Bir dizi köklü yenilikler ortaya koyan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Mardin ile ilgili ilk projesi Bağdat demir yolunu kente bağlayan 25 km.lik Şenyurt (Derveziye)-Mardin bağlantı hattının Diyarbakır'a kadar uzatılmasıdır. 1924'te başlatılan bu çalışma, Şeyh Sait ayaklanması(1925) nedeni ile durdurulmuştur. 1933'te Bağdat demir yolunun, Toprakkale-Payas-Fevzipaşa-Meydanıekbez-Çobanbey-Nusaybin kesimi ile Derbeziye-Mardin bağlantı hattının 4 yıllığına bir Türk-Fransız şirketince işletilmesi anlaşmaya bağlanınca, bu sürenin sona erdiği 01.07.1937 tarihinde sözü edilen hatlar millileştirilerek TCDD'nce işletilmeye başlanmıştır.

Mardin'in kadim kervan yollarının güzergahlarından, 96 km.lik düzgün devlet karayolundan Diyarbakır'a; Cizre ovası'nı keteden ikinci bir karayoluyla Urfa'ya bağlantısı da Cumhuriyet yıllarındadır. Diğer yandan I. Dünya savaşı'na kadar, Mezopotamya-Anadolu bağlantısında önemli bir transit merkezi olan kent, savaş

---

⁸⁸ Sakaoğlu, s.128-129.

sonrasında Irak ve Suriye devletlerinin kurulmasıyla güney ard-ülkesini yitirdiği gibi, 1937’de Fevzi Paşa Diyarbakır demiryolunun işletmeye açılmasıyla büsbütün soyutlanmış bir konumda kalmıştır. Bu durum ve 1930’ların ekonomik buhranı, güvensizlik, kaçakçılık, nihayet II. Dünya savaşı yıllarında getirdiği koşullar Mardin’i kendi yağıyla kavurmayacak derecede vurmuştur.⁸⁹

Cumhuriyetin kurulduğu dönemde bir takım senatörle geri durumda bulunan yörenin kalkındırılması çabasıyla ülkeyi yöneten en üst düzeyde makam ve kişileri doğrudan ilgilenmişler ayrıca; yerel otoriteler (Vali, Kaymakam, Belediye) tarafından da küçük ölçekli diyebileceğimiz bayındırlık faaliyetleri yürütülmüştür. Mardin’de ayrıca toplum içerisinde ihtiyaçtan kurum ve kuruluşlar oluşturulmuştur. Bu kuruluşlar halk arasında sosyal yaşamı bütünleştirmek amacını gütmektedir. Kızılay Derneği ve Yardım Severler Derneği amaçla kurulmuşlardır.⁹⁰ 1920 li yılların sonunda Mardin’de etkin örgütlenmenin biri de Türk Ocağıdır. Ne zaman kurulduğu ve üyelerinin kimler olduğu konusunda bir araştırma yapılmamışsa da; Vilayet bütçesinde destek gören bir kuruluş olduğu, Mardin Türkocağı için ikibin, Savur Türk Ocakları için ise beşyüz lira ödenek konulduğu, Mardin Belediyesi bütçesinde de bina yaptırırsa 1.500 lira yaptırmazsa 750 lira ödenek ayrılması, ayrıca Ocak Mardin’de 23 dükkan ve Zinciriyе Medresesi tahsis edildiği anlaşılmaktadır.

Türk ocağı, 1926 da konser verme faaliyeti göstermiş, 1928 yılından itibaren de çeşitli kurslar düzenleyerek faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu faaliyetleri arasında dikiş nakış, müsamereler Latin alfabesini öğretmek için açılan kurslardır.⁹¹ Cumhuriyet rejimi, kendini gerçekleştirmek ve halkla bütünleşebilmek için 1930’lu ve 1940’lı yıllara damgasını vuran Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Halkevleri ve Halkodaları ve Köy Enstitüleri gibi bir dizi toplumsal kurum oluşturuldu. Bunlar içinde halkevleri, ülkemizin kırsal yapı ve tarım ekonomisine dayalı; geleneksel toplumdan, ulus-devlet modeline dayalı modern topluma geçişinde önemli görevler üstlendi.

---

⁸⁹ Sakaoğlu, s.130.

⁹⁰ Mardin Valiliği, **Yaşayan Tarih Mardin Türkiye Cumhuriyetinin Yetmişbeş Yılı**, tarihsiz, s.39.

⁹¹ Suavi Aydın ve diğerleri, s.368-369.

Halk kitleleri ile Cumhuriyet rejimi arasında bir köprü konumunda olan halkevleri, il merkezinden en ücra köye kadar toplumun bütün bireylerine kültür hizmeti götürecek şekilde örgütlenerek hizmet verdi.⁹²

Cumhuriyetin kurulduğu günden itibaren bütün ülkeyle beraber Doğu Anadolu'nun da bir bütün olarak kalkındırılması için çaba gösterildiği anlaşılmaktadır. Bir takım sebeplerle geri kalmış yörenin kalkındırılması çabalarıyla ülkeyi yöneten en üst düzeyde makam ve kişileri doğrudan ilgilenmişlerdir. Ayrıca yerel otorite olan Vali/Kaymakam ve Belediye tarafından da bayındırlık faaliyetleri yürütülmüştür. Doğu Anadolu'da götürülen hizmetlerde ekonomik verimlilik hesaplarının çoğu kez bilinçli olarak yapılmadı, hatta konuya "Kamu Hizmeti" anlayışıyla yaklaşıldığı da icraatlardan anlaşılmaktadır. 1950'li yıllardan sonra Bölge yerine il bazında kalkındırma anlayışı yerleşmiştir.⁹³ Planlı dönemlerden itibaren bölgeler arasındaki gelir farklılıklarının olumsuz sonuçları hükümetler tarafından fark edilmiş ve bu konuda önlem alma gereği hissedilmiştir. Bölgelerarasındaki gelir farklılıklarını gidermek amacıyla 1960'lı yılların sonundan bu yana Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY) politikası uygulanmaktadır.

---

⁹² Serap Taşdemir, "Cumhuriyet Dönemi Mardin Halkevi", Makalelerle Mardin C.I.Tarih -Coğrafya, İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını No.7, 2007, s..627-656.

⁹³ Sait Aşgın, "Mardin İlinde Sektörler İtibarı ile Kamu Harcamaları ve Kamu Gelirleriyle Mukayesesi", I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006, s.721.

III. MARDİN'İN İKTİSADİ VE SOSYAL AÇIDAN GELİŞİMİ (1950-2000)

Sosyal yapı ve ekonomik yapı olmak üzere iki başlık altında incelenen bu bölümde ele alınan dönemin (1950-2000) sosyal ve ekonomik göstergeleri incelenmeye çalışılmıştır. DİE'nün sınıflandırma sisteminde de yararlanılarak Mardin ilinin verileri Tablolaştırılmış ve ekonomik ve sosyal yapının yıllar itibariyle gelişiminin izlenmesi amacıyla zaman serileri oluşturulmuştur. Bu seriler genel nüfus sayım yılları periyotları halindedir. Böylelikle ele alınan döneme ilişkin durum tespiti yapılacak ve karşılaştırmalı analizler yapılmak suretiyle neden-sonuç ilişkileri irdelenecektir.

3.1.Sosyal Yapı

Sosyal yapı da ekonomik yapı gibi zaman ve mekan içerisinde sürekliliği olduğundan ele alınan dönemin günümüze ışık tutabilmesi için ayrıntılı bir şekilde ele alınmasına çalışılmıştır.

3.1.1.Nüfus

Bilindiği gibi yerleşim yerlerinin sahip oldukları zenginlikler, bunlardan yararlanma şekilleri, ekonomik ve sosyal yapı ve gibi gerek kendilerinden kaynaklanan, gerekse ülkenin genel şartları; nüfus yapısı, hareketliliği ve demografik değişim üzerinde önemli ölçüde etkili olur. DİE verileri esas alınarak nüfus ve nüfusun özellikleri, gelişimin ölçülmesinde kullanılan göstergeler arasında yer aldığından, söz konusu veriler Tablolaştırılmıştır. Bu kısımda ele alınan döneme ilişkin toplam nüfus, nüfus yoğunluğu, nüfus artış hızı, okuryazarlık durumu, son hafta içinde iktisaden faal olma durumuna göre nüfus ve aktif nüfusun faaliyet kollarına göre dağılımı ait veriler Tablolaştırılmış ve bu veriler esas alınarak, Mardin ilinin nüfus özelliklerini belirlenerek Türkiye nüfusu içindeki yerini tespit etmek amacıyla analiz yapılmaya çalışılacaktır.

a. Nüfus Artış hızı, yoğunluk ve yüzölçümü itibariyle nüfus

Toplam nüfus, nüfus yoğunluğu ve nüfus artış hızı bakımından Türkiye ve Mardin ilinin karşılaştırılması Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1

**Toplam Nüfus, Nüfus Yoğunluğu ve Nüfus Artış Hızı Bakımından Türkiye ve
Mardin İlinin Karşılaştırılması (1950-2000)**

YILLAR	T Ü R K İ Y E			M A R D İ N			
	Nüfus	N.Artış Hızı	Nüfus Yoğunluğu	Nüfus	N.Artış Hızı	Nüfus Yoğunluğu	Nüfus Oranı Türkiye/ Mardin
1950(1)	20.947.188	21.73	27	269.490	27.85	23	1.29
1955(2)	24.064.763	27.75	31	305.520	25.10	24	1.27
1960(3)	27.754.820	28.53	36	353.411	29.12	28	1.27
1965(4)	31.391.421	24.64	41	397.880	23.70	31	1.27
1970(5)	35.605.176	25.19	46	453.092	25.99	35	1.27
1975(6)	40.347.719	25.01	52	519.687	27.43	41	1.29
1980(7)	44.736.957	20.65	58	564.967	16.71	44	1.26
1985(8)	50.664.458	24.88	65	652.069	28.68	51	0.97
1990(9)	56.473.035	21.71	73	557.727	-31.25	63	0.99
2000(10)	67.844.903	18.34	88	705.098	23.31	80	1.03

Kaynak:(1): BİGM, 22.10.1950 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, Ankara, s.338

(2): BİGM, 23.10.1955 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, İstanbul, 1961, s. 3-6

(3): DİE, 23.10.1960 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, Ankara, 1961, s.VI.

(4): DİE, 24.10.1965 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ankara, 1966, s.500-505.

(5): DİE, 25.10.1970, Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 47 Mardin İli, Ankara, s. 4.

(6): DİE, 26.10.1975, Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 47 : Mardin İli, Ankara, 1979, s. 5

(7): DİE, 12.10.1980, Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 47 : Mardin İli, Ankara, 1982, s. 4.

(8): DİE, 20.10.1985, Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 47 : Mardin İli, Ankara, 1988, s. 4.

(9): DİE, 20.10.1990, Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 47 : Mardin İli, Ankara, 1994, s. 24.

(10): DİE, İl Göstergeleri 1980-2003, Ankara, 2004, s.6.

Yıllık nüfus artış hızları açısından bakıldığında, Mardin ili sayımlar arası yıllık nüfus artış hızı 1960 yılları arasında en yüksek değer olan % 28.53'dir. 1950 ve 1975 yılları arasında bir dalgalanma olmakla birlikte fazla bir değişiklik olmamış, 1975-1980 arasında bir düşüş olmuştur.1980'den sonra bir artış gözlenmektedir.1990-2000 döneminde Mardin ilinin yıllık nüfus artış hızı % 23.4 tür. 1927 yılında Mardin ili ülke nüfusu içinde % 1.3'lük bir paya sahip iken, 2000 yılında % 1'lik bir paya sahip olmuş ve Türkiye ortalaması altına düşmüştür.

Nüfus yoğunluğu olarak ifade edilen bir kilometrekareye düşen kişi sayısı (km²/kişi), artış eğiliminde olup, 1950 yılında 23 iken 2000 yılında il ortalaması olarak 80 kişidir. Tablo 1’de gösterilmemekle birlikte DİE verilerine göre bu oran merkez ilçede 112 iken, bağlı ilçelere göre 32-459 kişi arasında değişmektedir. Nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu ilçeler Yeşilli 459, Kızıltepe 130 Midyat 122 iken, en düşük olduğu ilçeler Mazıdağı 32, Savur 33 ve Ömerli 36 dır. Yıllar itibariyle Türkiye ortalaması ile karşılaştırma yapıldığında, Mardin ilinin ülke ortalamasının altında kaldığı görülmektedir .

Genel olarak Mardin dışa göç veren bir ildir ağırlıklı olarak ekonomik nedenlerden dolayı gerçekleşen göç konusu, ayrı bir araştırmanın konusu olabilir. Örneğin; Kızıltepe ilçesi 44 il merkezinden büyük ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinin en kalabalık ilçesidir. Kızıltepe’nin nüfusu 1980-2000 döneminde ekonomik terimlerle yorumlanmayacak boyutlarda 4 kat artmıştır.1990’da 130.000 olan nüfus, 2000’de 185.000’e yükselirken ilçe merkezinde yıllık artış %6,3 oldu. Bu Türkiye’nin 3 katı fazla bir artış anlamı taşıyor. Kızıltepe kırsalında ise tersine nüfus azalıyor.İlçede Terör dönemi sonrası nüfus tamamen kentsel bir özellik kazanmaya başladı. 1990 nüfusunun % 46’sı kent merkezinde yaşarken, bu oran il genelinde % 80 olmuştur.⁹⁴

Mardin ili yüzölçümü 12.760 kilometrekare iken, 1990 yılında idari bölünüşü değişerek 8.891 kilometrekareye düşmüştür. Daha önce ile bağlı olan Cizre İdil ve Silopi ilçeleri 16.05.1990 tarih ve 3647 Sayılı Kanunla kurulan Şırnak iline bağlanmıştır.⁹⁵

---

⁹⁴ Necdet Sakaoğlu, “*Ekonomisiyle Mardin*” Filiz Özdem(ed.), **Taşın Belleği Mardin** içinde (467-489),İstanbul, Yapı Kredi Yayınları 2274, 2005, s.481.

⁹⁵ DİE, 2000,s.25.

Tablo 2

2000 Yılı Genel Nüfus Sayımına göre Mardin İlçelerinin Şehir ve Köy Nüfusu

İlçe Adı	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu	Toplam
Merkez	65.072	43.268	108.340
Dargeçit	16.541	11.070	27.611
Derik	19.806	35.472	55.278
Kızıltepe	113.143	70.332	183.475
Mazıdağı	11.194	16.240	27.434
Midyat	56.669	71.416	128.085
Nusaybin	74.110	29.753	103.863
Ömerli	7.197	7.387	14.584
Savur	7.817	26.585	34.402
Yeşilli	19.700	2.326	22.026
TOPLAM	391.249	313.849	705.098

Kaynak: DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İl 47 - Mardin, Ankara, 61.

Mardin ilinin idari bölünüşü, ele alınan (1950- 2000) dönemde değişmiştir. 1953 yılında Savur’a bağlı Maserti Nahiyesi Ömerli adıyla, 1960 yılında da Cizre’ye bağlı olan Silopi Nahiyesi ilçe merkezi haline getirilerek Mardin iline bağlanmıştır. İl’in 1990 yılında idari bölünüşü değişerek 8.891 kilometrekareye düşmüştür. 2000 yılı genel nüfus sayımı itibariyle Mardin’de ilçe sayısı Merkez ilçe dahil 10 olup, Tablo 2 de köy ve şehir nüfusları ile birlikte verilmiştir. Yapılacak analizlerde idari bölünmüşlük durumu göz önüne alınacaktır. 1927 yılında Mardin ilinde % 22.8 olan şehirde yaşayan nüfusun payı 1950 yılından itibaren sürekli bir artış kaydederek, 2000 yılında % 55’e ulaşmıştır. Buna rağmen ülke ortalamasının altında olmuştur. (Türkiye ortalaması % 64.9) Mardin ilinde 2000 yılına kadar köy nüfusu daha fazla iken, ilk kez 2000 yılında şehir nüfusu köy nüfusundan daha fazla olmuştur.

b.Okuryazarlık Durumu İtibariyle Nüfus

Bilindiği gibi gelişmişlik düzeyi ile toplumun eğitim seviyesi arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Eğitim seviyesi yüksek bir toplum kültürel ve ekonomik değerlerin üretilmesinde önemli bir rol almaktadır. Bundan dolayı eğitim seviyesinin önde gelen göstergesi okur yazar nüfus oranı ile yükseköğrenim görmüş nüfustur.Bu

kısımda okuryazarlık ve cinsiyete göre nüfus; okuma yazma bilen, okuma yazma bilmeyen ve okuma yazma bilip bilmediği bilinmeyen 6 yaş ve üstü nüfus değerleri Tablo 3 ve Tablo 4’de verilerek yüzdesel değişimleri hakkında Türkiye ve Mardin karşılaştırmaları yapılmaya çalışılacaktır.

Tablo 3
Okuryazarlık ve Cinsiyete Göre Nüfus 1950-2000 Türkiye

YIL	*	Toplam	Okuma Yazma Bilmeyen	%	Okuma Yazma Bilen	%	Bilinmeyen	%
1950	A	17.856.865	11.997.046	67,18	5.779.915	32,37	79.904	0,45
	B	8.944.072	4.853.038	54,26	4.055.225	45,34	35.809	0,4
	C	8.912.793	7.144.008	80,15	1.724.690	19,35	44.095	0,49
1955	A	19.366.996	11.354.664	58,63	7.953.532	58,63	58.800	0,3
	B	9.819.568	4.292.124	43,71	5.501.071	56,02	26.373	0,27
	C	9.547.428	7.062.540	73,97	2.452.411	25,69	32.427	0,34
1960	A	22.542.012	13.625.082	60,44	8.901.006	39,49	15.924	0,07
	B	11.491.180	5.324.364	46,33	6.157.842	53,59	8.974	0,08
	C	11.050.832	8.300.718	75,11	2.743.164	24,82	6.950	0,06
1965	A	25.664.797	13.138.956	51,19	12.505.021	48,72	20.820	0,08
	B	13.073.518	4.688.565	35,86	8.372.080	64,04	12.873	0,1
	C	12.591.279	8.450.391	67,11	4.132.941	32,82	7.947	0,06
1970	A	29.273.361	12.817.836	43,79	16.455.525	56,21		0
	B	14.798.036	4.393.495	29,69	10.404.541	70,31		0
	C	14.475.325	8.424.341	58,2	6.050.984	41,8		0
1975	A	33.530.605	12.144.188	36,22	21.331.366	63,62	55.051	0,16
	B	17.256.413	4.096.110	23,74	13.118.658	76,02	41.645	0,24
	C	16.274.192	8.048.078	49,45	8.212.708	50,46	13.406	0,08
1980	A	37.523.623	12.197.323	32,51	25.311.211	67,45	15.089	0,04
	B	18.999.101	3.802.455	20,01	15.188.078	79,94	8.568	0,05
	C	18.524.522	8.394.868	45,32	10.123.133	54,65	6.521	0,04
1985	A	43.112.337	9.703.662	22,51	33.321.762	77,29	86.913	0,2
	B	21.800.854	2.932.964	13,45	18.824.697	86,35	43.193	0,2
	C	21.311.483	6.770.698	31,77	14.497.065	68,02	43.720	0,21
1990	A	49.163.110	9.587.981	19,5	39.555.483	80,46	19.646	0,04
	B	24.856.528	2.779.172	11,18	22.066.860	88,78	10.496	0,04
	C	24.306.582	6.808.809	28,01	17.488.623	71,95	9.150	0,04
2000	A	59.859.243	7.589.657	12,68	52.259.381	87,3	10.205	0,02
	B	30.245.445	1.857.132	6,14	28.384.266	93,85	4.047	0,01
	C	29.673.798	5.732.525	19,32	23.875.115	80,46	6.158	0,02

Kaynak: DİE, GAP İl İstatistikleri 1950-1996, s.9, DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Türkiye, s.49.

(*)A Toplam B Erkek C Kadın

Tablo 4
Okuryazarlık ve Cinsiyete Göre Nüfus 1950-2000 Mardin

YIL	*	Toplam	Okuma Yazma Bilmeyen	%	Okuma Yazma Bilen	%	Bilinmeyen	%
1950	A	218.787	195.610	89,41	20.587	9,41	2.590	1,18
	B	110.738	92.004	83,08	17.489	15,79	1.245	1,12
	C	108.049	103.606	95,89	3.098	2,87	1.345	1,24
1955	A	230.179	198.030	86,03	31.124	86,03	1.025	0,45
	B	115.930	88.841	76,63	26.629	22,97	460	0,4
	C	114.249	109.189	95,57	4.495	3,93	565	0,49
1960	A	271.614	232.885	85,74	38.721	14,26	8	0
	B	138.039	104.855	75,96	33.178	24,04	6	0
	C	133.575	128.030	95,85	5.543	4,15	2	0
1965	A	305.673	243.922	79,8	61.432	20,1	319	0,1
	B	156.949	105.968	67,52	50.733	32,32	248	0,16
	C	148.724	137.954	92,76	10.699	7,19	71	0,05
1970	A	347.632	254.972	73,35	92.660	26,65		0
	B	178.435	104.453	58,54	73.982	41,46		0
	C	169.197	150.519	88,96	18.678	11,04		0
1975	A	401.267	258.587	64,44	141.761	35,33	919	0,23
	B	208.911	102.581	49,1	105.691	50,59	639	0,31
	C	192.356	156.006	81,1	36.070	18,75	280	0,15
1980	A	434.147	276.505	63,69	157.078	36,18	564	0,13
	B	221.092	97.278	44	123.444	55,83	370	0,17
	C	213.055	179.227	84,12	33.634	15,79	194	0,09
1985	A	502.747	260.462	51,81	241.126	47,96	1.159	0,23
	B	255.696	85.759	33,54	169.328	66,22	609	0,24
	C	247.051	174.703	70,72	71.798	29,06	550	0,22
1990	A	437.783	200.370	45,77	236.915	54,12	498	0,11
	B	220.719	62.496	28,31	157.964	71,57	259	0,12
	C	217.064	137.874	63,52	78.951	36,37	239	0,11
2000	A	572.478	164.757	28,78	407.621	71,2	100	0,02
	B	293.491	44.285	15,09	249.186	84,9	20	0,01
	C	278.987	120.472	43,18	158.435	56,79	80	0,03

Kaynak: DİE, GAP İl İstatistikleri 1950-1996, s.14, DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İl/47-Mardin, s.47.

(*)A Toplam B Erkek C Kadın

Ele alınan dönemin verileriyle incelediğimizde, Mardin’de okuryazar nüfusun süreç içerisinde ciddi boyutta arttığını söyleyebiliriz. Okuryazar nüfusun oranı 1950 yılında % 9.41 iken, süreç içerisinde bu oran 1960 yılında % 14.3, 1970’te %26.65, 1980’de %35.9 , 1990’da % 54,12, 2000 yılında ise % 71.20 olmuştur.

Kadın nüfusun okuryazarlık oranı erkek nüfusununkinden daha hızlı artmakla birlikte cinsiyetler arası farklar devam etmektedir. Bu değerlerle Mardin, Türkiye ortalamasının altında kalmakta ve kadınların okuma oranının erkeklerin okuma oranından düşük olduğu görülmektedir. Şehir ve kırsal ayırımında da okuma yazma bilmeyen kadınların kırsal kesimdeki oranlarının daha fazla olduğu gözlenmektedir.

İlde eğitim hizmetlerinin yaygınlaşması uzun bir zaman almıştır. Bunun nedenleri arasında ulaşımı güç ve altyapısı yetersiz yörelerin olması, geleneksel aile bağları ve toplumsal yapısı eğitime talebi azaltmış bu nedenle de eğitim hizmetinden yararlanma zor olmuştur.⁹⁶

c. İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Nüfus

İktisaden faal nüfus, bir ülke nüfusunun 15 yaş ile 64 yaş arasında kalan kısmına denilmektedir. Ülkemizde insanlar küçük yaşta iş hayatına katıldıkları için, faal nüfus bazen 12 yaş ile 64 yaş arasını da kapsamaktadır. Faal nüfus bir ekonominin çalışma çağındaki nüfusu göstermekte olup, buna Aktif Nüfus da denilmektedir.⁹⁷

Konunun düzenlenen Tablolarda analizi yapılırken 1950,1955,1960,1965,1970 yılları için 15 ve daha yukarı yaştaki, 1975 -2000 yılları için ise 12 ve daha yukarıdaki nüfus alınmıştır. Tablo 5 ve Tablo 6'da veriler esas alınarak Türkiye ve Mardin oran karşılaştırılması yapılmıştır.

---

⁹⁶ Mardin Valiliği Milli Eğitim Müdürlüğü, **Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim**, 1998, Mardin, s.32.

⁹⁷ Ersan Bocutoğlu, Metin Berber, Kenan Çelik, **İktisada Giriş**, 2.Baskı, Trabzon, Akedemi yayınevi, 2000, s.211.

Tablo 5
İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Nüfus Türkiye (1950 - 2000)

YILLAR	Tarım Ormanlık Balıkçılık	Maden Sanayii	İmalat Sanayii	İnşaat Sanayii	Elektrik,Gaz ve Su	Ticaret, Banka,Mali Kurumlar vb.	Ulaştırma,Haberleşim ve Depolama	Genel Hizmetler	İyi Tanımlanmamış Faaliyetler	TOPLAM
1950(1)	363.992	28.293	380.347	47.134	5.513	179.174	72.718	394.101	273.908	1.745.180
1955(2)	9.446.102	62.645	726.552	200.204	16.071	340.997	189.766	496.281	726.684	12.205.272
1960(3)	9.737.489	77.329	884.659	290.084	15.484	403.764	246.839	679.838	660.759	12.993.245
1965(4)	9.750.269	86.620	960.950	351.147	26.329	392.074	286.618	835.813	868.040	13.557.860
1970(5)	10.230.496	110.856	1.287.800	431.074	14.544	818.865	359.648	1.556.665	308.939	15.118.887
1975(6)	11.694.513	111.756	1.457.283	532.428	20.107	1.025.328	482.853	1.828.233	231.337	17.383.828
1980(7)	11.104.501	132.186	1.975.596	765.072	33.105	1.378.751	531.278	2.425.201	176.632	18.522.322
1985(8)	12.118.533	137.126	2.185.369	750.546	23.224	1.771.890	615.888	2.847.289	106.921	20.556.786
1990(9)	12.547.796	130.823	2.781.717	1.184.242	80.324	2.396.048	775.427	3.344.033	141.483	23.381.893
2000(10)	12.576.827	96.035	3.276.173	1.196.246	98.152	3.320.903	853.255	4.545.535	34.015	25.997.141

Kaynak:1- BİGM, 22.10.1950 Genel Nüfus Sayımı,Türkiye Nüfusu, s.338

2- BİGM, 23.10.1955 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu, 47-Mardin İli, İstanbul, 1961, s.326.

3- DİE, 23.10.1960, Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu, Ankara, 1961, s.466.

4- DİE 24.10.1965 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 1966, Ankara, s.500-505.

5- DİE 25.10.1970 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ankara, 1977, s.190-191.

6-DİE, 26.10.1975 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ankara, 1982, s.140-141.

7- DİE, 12.10.1985 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ankara, 1984, s.128-129.

8-DİE, 20.10.1985 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ankara, 1989, s.132-133

9-DİE, 20.10.1990 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ankara, 1993, s.146-147.

10- DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ankara, 2003, s.208-211.

Tablo 6**İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Nüfus Mardin (1950 - 2000)**

YILLAR	Tarım Ormanlık Bahçecilik	Maden Sanayii	İmalat Sanayii	İnşaat Sanayi	Elektrik,Gaz ve Su	Ticaret, Banka,Mali Kurumlar vb.	Ulaştırma,Haberleşti- me ve Depolama	Genel Hizmetler	İyi Tanımlanmamış Faaliyetler	TOPLAM
1950(1)	1950	17	1969	46	-----	781	59	1.642	2.124	8.588
1955(2)	131.814	55	3.214	706	123	2.282	929	4.962	4.375	148.460
1960(3)	141.664	86	3.690	1.657	64	2.994	1.221	6.181	3.605	161.162
1965(4)	146.504	293	3.298	1.818	98	2.508	1.699	9326	4.046	169.590
1970(5)	159.121	93	3.949	2968	18	3.335	2.249	12.912	1.643	187.766
1975(6)	182.710	507	3.767	7.688	31	5.619	3.082	14.388	579	218.371
1980(7)	167.996	794	4.563	5.358	147	6.629	4.494	21.743	4.629	216.083
1985(8)	192.827	578	4.834	6.516	36	9.628	6.747	25.392	709	248.267
1990(9)	146.346	256	3.74	5.903	310	7.948	5.173	26.200	740	196.750
2000(10)	149.046	110	4.450	5.697	488	10.181	6220	36.510	453	213.155

Kaynak:(1)- BİGM, 22.10.1950 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu, s.339.

(2)- BİGM, 23.10.1955 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu, İstanbul, 1961, s.327.

(3)- DİE, 23.10.1960, Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu, Ankara, 1961, s.467.

(4)- DİE 24.10.1965 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 1966, Ankara, s.572-573.

(5)- DİE, Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 25.10.1970, 47 Mardin İli, Ankara, 1971,s.78-81.

(6)- DİE, Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri,26.10.1975, İli: 47 Mardin, Ankara, 1979,s.34-35.

(7)- DİE, Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 12.10.1980, İli: 47 Mardin,Ankara, 1982,s.58-59.

(8)- DİE, Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri,20.10.1985, İli: 47 Mardin,Ankara, 1988,s.82-85.

(9)- DİE, Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 25.10.1970, İli: 47 Mardin, Ankara, 1971,s.78-81.

(10): DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İl 47 - Mardin, Ankara, 156-157.

Mardin ekonomisi verimli yukarı Mezopotamya ovasının varlığı nedeniyle tarihi boyunca tarım ağırlıklı bir ekonomik yapıya sahiptir. Ele alınan dönemde de bu yapı henüz değişmemiştir. 1950 yıllarından itibaren traktör kullanılmaya başlanması tarımın göreceli olarak gelişmesine neden olmuştur.1955 yılında tarım sektöründe çalışanlar iktisaden faal olan nüfusun % 88' ini oluştururken bu oran Türkiye'de % 77dir.

Süreç içerisinde azalma olmuş 1980 yılında %78 ye 2000 yılında ise bu oran % 70'e düşmüştür. Türkiye ortalaması ise 1980 de % 59 iken 2000 yılında % 48 'e düşmüştür. Ticaret kesiminde çalışan faal nüfus göreceli olarak artmıştır.

1955 yılında % 1.5 olan oran 1980 yılında % 3'e çıkmıştır. Buna bağlı olarak ulaştırma kesiminde de gelişmeler olmuştur. En az gelişme gösteren imalat sanayisidir. 1975 yılına kadar imalat sanayisinde çalışan faal nüfus oranında önemli bir gelişme olmamıştır. 1980 yıllarından itibaren, Mardin Merkez ilçe ve Kızıltepe 'de yaşanan sanayileşme ile nispeten imalat sanayisinde gelişme olmuş, bu da inşaat sektöründe çalışan kesimde artışlara neden olmuştur. İlde tarım sektöründen sonra en çok kişinin çalıştığı kesim ise hizmet sektörüdür. 1955 yılında hizmet sektöründe çalışanların faal nüfusa oranı % 4 iken 2000 yılında % 24 tür. Ayrıca süreç boyunca küçük el sanatıyla uğraşanların varlıkları azalan oranda da olsa devam etmektedir.

1980-2000 döneminde istihdamın sektörel yapısında önemli değişimler olmuştur. Bu dönemde tarım sektöründe istihdam edilenlerin toplam istihdam içindeki oranı 1985 yılında artarken bu yıldan sonra sürekli olarak azalmıştır. Aynı dönemde hizmetler sektöründe çalışanlar toplam çalışanlar içindeki oranı sürekli olarak artarken, sanayi ve inşaat sektöründe ise dalgalanmalar olmuştur. Bu dönemde cinsiyete göre de önemli farklılıklar bulunmaktadır. Her iki cinsiyette de tarım kesiminde çalışan faal nüfus payında sürekli olarak azalmakta olup, hizmet işleri, ilmi ve teknik eleman ve idari personel olarak çalışanların sayısında artış gözlenmektedir. Bütün bu artış ve azalış yönleri ile Mardin Türkiye ile paralellik arz etse de, Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır.

d)Son Haftadaki Ana Meslek Gruplarına Göre Nüfus

Son haftada ana meslek gruplarına göre nüfus verilerine ilişkin Tablo 7 ve Tablo 8'de Türkiye ve Mardin için düzenlenen Tablolarda 1950,1955,1960,1965,1970 yılları için 15 ve daha yukarı yaştaki, 1975 -2000 yılları için ise 12 ve daha yukarıdaki nüfus alınmıştır.

Tablo 7

Son Haftadaki Ana Meslek Gruplarına Göre Nüfus Türkiye (1950-2000)

Yıllar	İlmi ve Teknik elemanlar, Serbest Meslek Sahipleri ve Bununla İlgili Diğer Meslekler	Müteşebbisler, Sevk ve İdare Memurları, Büro İle İlgili Meslekler	Satıcılar ve Satışla İlgili Diğer Meslekler	Çiftçiler, Ormancular, Balıkçılar, Avcılar ve İlgili Meslekler	Tarımdışı Üretim Faaliyetlerinde Çalışanlar Ulaştırma makinesi Kullananlar	Hizmetle İlgili Meslekler	Meslekleri Tayin Edilemeyenlerle Mesleksizler ve Meslekleri Bilinmeyenler	TOPLAM
1950(1)	62.424	390.998	67.431	360.414	596.576	124.862	142.385	1.745.180
1955(2)	158.793	225.879	269.284	9.430.578	1.289.375	277.198	544.105	12.205.272
1960(3)	312.812	338.693	318.201	9.712.741	1.539.558	382.132	488.108	12.993.245
1965(4)	279.559	349.791	378.534	9.729.004	1.829.935	472.668	500.339	13.557.860
1970(5)	555.137	85.144	463.256	10.101.858	1.367.553	903.555	1.642.384	15.118.887
1975(6)	640.946	75.682	569.856	11.334.923	3.644.988	1.117.433	---	17.383.828
1980(7)	839.905	157.847	791.564	11.055.218	4.082.677	1.562.392	32.719	18.522.322
1985(8)	1.011.705	168.071	977.564	12.069.803	4.479.538	1.843.198	6.907	20.556.786
1990(9)	1.281.899	235.641	1.310.089	12.528.080	5.631.671	2.388.820	5.631.671	23.381.893
2000(10)	1.901.739	366.346	1.603.313	12.593.050	6.033.486	3.482.901	16.306	25.997.141

Kaynak: 1- BİGM 22.10.1950 Genel Nüfus Sayımı , Ankara, s.344

2- BİGM 23.10.1955 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu 47-Mardin ili, İstanbul, 1961, s.247

3- DİE, 23.10.1960 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu, Ankara, 1961, s.361

4- DİE 24.10.1965 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ankara, 1966, s.380-385.

5- DİE 25.10.1970 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ankara, 1977, s.164-165.

6- DİE, 26.10.1975 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ankara, 1982, s.118-119.

7- DİE, 12.10.1985 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ankara, 1984, s.110-111..

8-DİE, 20.10.1985 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ankara, 1989, s.114-115.

9-DİE, 20.10.1990 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ankara, 1993, s.172-173.

10- DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ankara, 2003, s.56.

Tablo 8

Son Haftadaki Ana Meslek Gruplarına Göre Nüfus, Mardin (1950-2000)

Yıllar	İlmi ve Teknik elemanlar, Serbest Meslek Sahipleri ve Bununla İlgili Diğer Meslekler	Müteşebbisler, Sevk ve İdare Memurları, Büro ile İlgili Meslekler	Satıcılar ve Satışla İlgili Diğer Meslekler	Çiftçiler, Ormancılar, Balıkçılar, Avcılar ve İlgili Meslekler	Tarımdışı Üretim Faaliyetlerinde Çalışanlar Ulaştırma makinesi Kullananlar	Hizmetle İlgili Meslekler	Meslekleri Tayin Edilemeyenlerle Mesleksizler ve Meslekleri Bilinmeyenler	TOPLAM
1950(1)	220	1.736	228	1.940	2.349	501	1.614	8.588
1955(2)	1.197	1.104	2.159	131.752	5.771	3.024	3.453	148.460
1960(3)	1.576	1.408	2.782	141.562	6.805	3.688	3.341	161.162
1965(4)	2.261	1.456	2.809	146.467	8.049	6.248	2300	169.590
1970(5)	3.343	463	3.186	158.912	4.983	4.323	12.556	187.766
1975(6)	4.223	430	3.990	181.998	16.375	8.050	3.305	218.371
1980(7)	6.033	427	5.873	169.428	19.274	10.522	4.526	216.083
1985(8)	6.046	675	6.204	192.823	24.087	17.380	52	247.267
1990(9)	5.568	629	5.345	146.348	22.959	15.858	43	196.750
2000(10)	8.450	1285	5.885	149.127	27.237	20.882	289	213.155

Kaynak: 1- BİGM 22.10.1950 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, s.345

2- BİGM 23.10.1955 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu 47-Mardin ili, İstanbul, 1961, s.248

3- DİE, 23.10.1960 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu, Ankara, 1961, s.362

4- DİE 24.10.1965 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ankara, 1966, s.488-489

(5): DİE, 25.10.1970, Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 47 Mardin İli, Ankara, s. 70-75

(6): DİE, 26.10.1975, Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 47 : Mardin İli, Ankara, 1979, s.26-29.

(7): DİE, 12.10.1980, Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 47 : Mardin İli, Ankara, 1982, s. 48-51

(8): DİE, 20.10.1985, Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 47 : Mardin İli, Ankara, 1988, s. 72-75

(9): DİE, 20.10.1990, Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 47 : Mardin İli, Ankara, 1994, s. 104-109.

(10): DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İl 47 - Mardin, Ankara, 136-141.

Tablo 5 ve Tablo 6'ya ilişkin Türkiye-Mardin genel değerlendirilmesi, aynı şekilde Tablo 7 ve Tablo 8 için de geçerlidir. Ele alınan dönemde Mardin'de faal nüfusun ağırlıklı kısmı tarım sektöründe çalışmaktadır. Tabloda gösterilmemekle birlikte DİE verilerine göre tarım kesiminde kendi hesabına çalışanlar ile ücretsiz aile işçilerinin oranı süreç boyunca yüksek görünmektedir.

Mardin'in Kalkınmada Öncelikli Yöre Kapsamına alınmasından dolayı 1970 yılından itibaren göreceli olarak sanayi sektöründe yaşanan gelişmelere bağlı olarak ücretli statüdeki faal nüfus oranı artmaya başlamıştır. 1980-2000 döneminde ücretli ve işveren olarak çalışanların oranı artmaya devam etmiştir. Ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların oranında her iki cinsiyette de Mardin'de azalma olurken, Türkiye ortalamasında artış olmuş, kendi hesabına çalışan kadınların oranında ise Mardin'de artış, Türkiye ortalamasında önemli bir değişim gerçekleşmemiştir. Erkek nüfusta ise aynı paralelde azalma gerçekleşmiştir.

Mardin'de 2000 yılında çalışanların % 55'i ücretsiz aile işçisi iken Türkiye ortalaması % 33.8 dır. Ücretli kesim Türkiye ortalaması % 43.5 iken Mardin ortalaması % 24.8 ile Türkiye ortalamasını oldukça altındadır. Kendi hesabına çalışanlar bakımından % 19.4 ile Türkiye ortalamasında bakımından önemli bir fark görünmemektedir. (%20.1) İşveren olarak çalışanlarda ise % 0.7 ile Türkiye ortalamasının (% 2.6) oldukça altında kalmaktadır.

Genel nüfus sayımlarında 2000 yılına kadar farklı işsizlik tanımları kullanılmıştır. 2000 Genel Nüfus Sayımında Uluslararası tanımlar esas alınarak işsizlik bilgileri derlenmiştir. Buna göre Türkiye'de 2000 yılı işsizlik oranı % 8.9, Mardin de ise % 13 tür. Bu oran faal nüfustan 100 kişiden 13 nün işsiz olduğunu göstermektedir.

3.1.1. Adalet

1937 yılından itibaren yıllık olarak çıkan Adalet İstatistikleri Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Adalet Bakanlığı, Adli Tıp Kurumu, Cumhuriyet Başsavcılığı, Mahkemeler, Noterler, Cezaevleri ve Milli Savunma Bakanlığı'ndan alınan bilgilerden oluşmaktadır. Adalet ile ilgili istatistikler geçmiş yıllarda değişik adlar altında yayımlanmıştır. Daha sonra bu bilgilerin tümü adalet istatistikleri adı altında tek bir yayında toplanmıştır. Yayında, cezaevine giren hükümlüler ile cezaevinden cezası biterek çıkan hükümlüler; illere, yaş gruplarına, daimi ikametgahlara, öğrenim durumlarına, cürüm ve kabahat durumlarına, medeni durumlarına ve uyruklarına göre kapsamlı Tablolarla verilmiştir. Ayrıca, illere göre cezaevi ve cezaevindeki kadrolu personel sayısı bilgileri ile suç türü, yaş ve öğrenim durumlarına göre ıslahevine giren

hükümlü çocuklara ilişkin bilgiler de yer almaktadır. ⁹⁸Bu bölümde, hükümlü sayıları bakımından Türkiye ve Mardin iline ait veriler karşılaştırılmıştır. Tablo 9’da 1964 – 2000 yılları arasında Türkiye ve Mardin iline ait değerler yüzde karşılaştırması yapılmıştır.

Tablo 9

Cezaevine Giren Hükümlü Sayıları İtibariyle Türkiye ve Mardin İlinin Karşılaştırılması (1964-2000)

HÜKÜMLÜ SAYILARI			
YILLAR	TÜRKİYE	MARDİN	MARDİN/TÜRKİYE (%)
1964	99040	316	0,32
1970	55695	552	0,99
1975	45247	290	0,64
1980	31518	255	0,81
1985	29443	216	0,73
1990	44826	252	0,56
1995	63103	256	0,41
2000	98969	404	0,41

Kaynak : DİE, GAP İl İstatistikleri 1950-1996, Ankara, 1998 s.270,275., DİE, Adalet İstatistikleri 2000, Ankara, 2002, s.202- 205.
<http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bölgeselİstatistik/değişkenler ÜzerindenSorgular.do>
(Erişim27.02.2007)

Tablo 9’da görüldüğü gibi il’de süreç içerisinde hükümlü sayıları sürecin başlangıcı olan 1964 yılından sonraki dönemde yükseliş yönünde dalgalandığı 1980’li yıllardan başlamak üzere diğer dönemlerde azalma eğilimine girdiği gözlenmektedir. Tablo içeriğine dahil edilmemekle birlikte öğrenim durumları itibariyle hükümlü sayılarına bakıldığında Türkiye ortalaması ile paralellik göstermekte en yüksek payı ilkokul mezunları almaktadır.

3.1.2.Eğitim

Sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesinin analizinde eğitimle ilgili en çok kullanılan ölçütler okur-yazarlık oranları, okul ve öğretmen başına düşen öğrenci

⁹⁸TUİK,Yayınlar, <http://kutuphane.tuik.gov.tr/Dieyayinlari/adalet.html> (Erişim27.02.2007)

sayıları okullaşma oranları sayılarıdır. İlin okuryazarlık durumuna ilişkin “Okuryazarlık Durumu İtibariyle Nüfus” kısmında ele alınmıştır. Bu bölümde Türkiye ve Mardin ilinin Milli Eğitime ilişkin derlenen verileri beşer yıllık periyotlar halinde Tablolaştırılmıştır. Tablolardaki veriler 1965 -2000 yıllarını kapsamaktadır. DİE. nin Mardin iline ilişkin milli eğitim istatistikleri, GAP illeri kapsamında Türkiye ile karşılaştırılmalı olarak 1965 yılı itibariyledir. Analizin yapılacağı ele alınan dönem 1950 yılı olduğundan dolayı bu dönemden itibaren ulaşılan ikinci kaynaklar esas alınarak genel değerlendirmeler yapılacaktır. Tablo 10 ve Tablo 11’de okul ve öğretmen başına düşen öğrenci sayıları verilmiş olup, Türkiye ve Mardin iline ilişkin veriler arasında karşılaştırmalar yapılacaktır.

Tablo 10
Okul ve Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı Türkiye (1965-2000)

YILLAR	İLKOKULLAR		ORTAOKUL		LİSE	
	OKUL BAŞINA	ÖĞRETMEN BAŞINA	OKUL BAŞINA	ÖĞRETMEN BAŞINA	OKUL BAŞINA	ÖĞRETMEN BAŞINA
1965	127	45	---	---	---	---
1970	128	37	425	45	472	17
1975	130	32	---	---	---	19
1980	127	28	266	36	458	11
1985	135	31	372	40	489	11
1990	134	30	365	46	450	13
1995	130	28	270	34	547	14
2000*			232	30	441	16

Kaynak: DİE, GAP İl İstatistikleri 1950-1996, Ankara s.137-245, MEB, 2000 Yılında Milli Eğitim, Ankara, s.19,20,

(*) 1997-1998 öğretim döneminde başlatılan yeni uygulama ile ilkokul ve ortaokul mezuniyeti kaldırılıp, ilköğretim mezuniyeti getirilmiştir. Bu nedenle 2000 yılına ait ortaokul sütununda gösterilen rakamlar ilköğretimdeki durumu yansıtmaktadır.

Tablo 11

Okul ve Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayısı Mardin (1965-2000)

YILLAR	İLKOKULLAR		ORTAOKUL		LİSE	
	OKUL BAŞINA	ÖĞRETMEN BAŞINA	OKUL BAŞINA	ÖĞRETMEN BAŞINA	OKUL BAŞINA	ÖĞRETMEN BAŞINA
1965	99	38	---	---	---	---
1970	96	38	307	39	357	41
1975	112	41	---	166	---	---
1980	103	30	214	---	368	17
1985	116	42	318	---	270	13
1990	119	38	326	---	360	17
1995	112	40	214	---	487	23
2000*			279	44	336	16

Kaynak:DİE, GAP İl İstatistikleri 1950-1996, Ankara s.137-245, MEB, Milli Eğitim ve Sayısal Veriler 2000, Ankara.138, Mardin Valiliği, İl Planlama Müdürlüğü, Rakamlarla İl'in Genel Durumu, Mardin İli Milli Eğitim Hizmetleri Faaliyetleri, Sorunları Çözüm Önerileri, 26 Ocak 2002, Mardin.

(*)1997-1998 öğretim döneminde başlatılan yeni uygulama ile ilkokul ve ortaokul mezuniyeti kaldırılıp, ilköğretim mezuniyeti getirilmiştir. Bu nedenle 2000 yılına ait ortaokul sütununda gösterilen rakamlar ilköğretimdeki durumu yansıtmaktadır

Mardin ili alanın % 52,6 sı dağlarla kaplı olduğundan dolayı milli eğitim hizmetlerinin yerleşim birimlerine eşit oranlarda dağılımı süreç içerisinde gelişimi zor olmuştur. 1960 yılına kadar köy yollarının bulunmayışı okullaşma oranını menfi yönde etkilemiştir.1950 yılında şehirde 6 köylerde ise 21 ilköğretim okulu mevcuttur. Yerleşim birimine göre oran % 3,7 dir.

1960'lı yılların başında ise şehirdeki ilköğretim okulu sayısı 18'e köy okulu sayısı da 148'e yükselmiş, yerleşim birimine göre oran % 64'e yükselmiştir.⁹⁹ 1949 yılına kadar Mardin Merkezinde bir Midyat ilçesinde bir olmak üzere toplam iki ortaokul mevcuttu. 1965 yılında ildeki sayı 72'ye ulaşmıştır. Mardin'de ilk lise 1951 yılında 1200 öğrenci ile başladığı eğitim öğretim hayatını 1960' lı yılların başına kadar ilin tek lisesi olarak sürdürmüştür.

⁹⁹ Mardin Valiliği, 1987 Mardin İl Yıllığı, s.137.

1961 yılında Kız İlk öğretmen Okulu 750 öğrenci ile eğitim öğretime başlamış 1962 yılında İmam Hatip Lisesi, 1964' te 150 öğrenci ile Ticaret Lisesi, 1966 yılında ise Ziraat ve Sağlık Lisesi eğitim öğretime açılmıştır.¹⁰⁰ Tablo 10 ve Tablo 11'de öğretmen sayıları bakımından bakıldığında, ilköğretim okullarına bakımından Mardin ili Türkiye ortalamasının altında kalmasına rağmen süreç içerisinde öğretmen sayılarında sürekli artış olduğu ve öğretmen başına en düşük yıl olarak 30 öğrenci ile 1980 yılı olduğu görülmekte, daha sonraki yıllarda tekrar eski seviyeye çıktığı görülmektedir.

Ortaokul öğretmeni sayısındaki artış 1955 yılından 1980 yılına kadar öğrenci sayısının gerisinde kaldığından denge bozulmuştur. 1997-1998 öğretim döneminde 8 yıllık temel eğitim uygulamasına geçilmesiyle birlikte ildeki 52 ortaokulda ilköğretim uygulamasına geçilmiştir. 1998 -1999 öğretim yılından itibaren ildeki mevcut 604 adet ilkokulun ilköğretim okulu haline getirilmesi yolunda çalışmalar devam etmiş,¹⁰¹ 2000-2001 öğretim yılı itibariyle ildeki ilköğretim okulu sayısı 545'e çıkmıştır.¹⁰² Mezuniyet durumuna göre nüfus Tablo 12 ve Tablo 13'de verilmiştir. Mezuniyet oranları sayısı, özellikle 1975 yılından itibaren sürekli artış eğilimindedir.

Tablo içerisinde görülmemekle beraber en az ilköğretim mezunu olanların oranı 1975 yılında erkeklerde % 9.4, kadınlarda % 2.4 iken 2000 yılında erkeklerde % 38'e, kadınlarda ise % 13.3'e yükselmiştir. 1967 yılından itibaren kırsal kesimde de ortaokul açılmasına rağmen ilde 1978-1979 öğretim yılında ilkokul mezunlarının % 35.3'ü ortaokullara kayıt yapmıştır. Mesleki ve teknik öğretime geçiş ise daha da düşüktür. (% 1.7).

Bu oran Türkiye ortalamasının oldukça altındadır.¹⁰³ İlde Ortaokuldan sonra Liseye devam etme oranı da Türkiye ortalamasının altında kalmakla beraber, ilkokuldan ortaokula geçiş oranından daha yüksektir. 1979-1980 öğretim yılında ortaokulu bitirenlerin % 55'i takip eden öğretim yılında liseye kayıt yaptırmışken bu oran Türkiye ortalaması için % 63 tür.

¹⁰⁰ Mardin Valiliği Milli Eğitim Müdürlüğü, **Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim**, 1998, Mardin, s.34.

¹⁰¹ Mardin Valiliği , **Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim**, s.35

¹⁰² Mardin Valiliği, İl Planlama Müdürlüğü, Rakamlarla İl'in Genel Durumu, Mardin İli Milli Eğitim Hizmetleri Faaliyetleri, Sorunları Çözüm Önerileri, 26 Ocak 2002, Mardin.

¹⁰³ Mardin Valiliği , **Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim**, s.35-36

Tablo 12
Eğitim Kademelerinden Diploma Alanlar Mardin (1965-2000)

YILLAR	İLKOKUL	ORTAOKUL	LİSE	ÖNLİSANS	LİSANS
1965	2.850	----	---	---	---
1970	5.850	132	143	---	----
1975	7.349	171	466	---	----
1980	9.374	96	297	---	----
1985	12.626	117	385	---	----
1990	10.900	282	377	54	----
1995	10.681	267	1.499	100	----
2000		7.178	2.591	133	

Kaynak: DİE, GAP İl İstatistikleri 1950-1996, Ankara s.206,215,219.
D.Ü.Faaliyet Raporu 1999-2000, s.6-7, İl Planlama MÜD.

Mardin’de 1987 yılında kurulup 1988 yılında eğitim-öğretime başlayan Bir Meslek yüksekokulu ile 1998-1999 öğretim yılında öğretime başlayan 4 yıllık Sağlık Yüksekokulu mevcuttur.

Tablo 13
Eğitim Çağını Bitiren 25 Ve Daha Yukarı Yaştaki Nüfus Mardin (1975-2000)

YILLAR	OKUMA YAZMA BİLMEYEN	OKUMA YAZMA BİLEN VE BİR OKUL BİTİRMEYEN	İLKOKUL	ORTAOKUL VE DENGİ	LİSE VE LİSE DENGİ MES.OK.	YÜKSEKÖĞR.	BİLİNMEYEN	TOPLAM
1975	125.982	14.957	20.744	1.951	2.323	593	478	167.028
1980	127.947	13.714	20.919	3.544	3.464	2.080	212	171.880
1985	128.579	16.145	36.230	5.125	6.330	3.755	93	196.257
1990	103.969	7.631	39.449	5.605	8.979	3.915	208	169.756
2000	103.070	16.899	69.534	16.544	22.446	9.016	122	237.631

Kaynak: DİE, 2000 Genel nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İl/47 –Mardin, 2002, Ankara s.49.

Eğitim düzeyindeki gelişim, eğitim çağını bitiren 25 ve daha yukarı yaştaki nüfus için Tablo 13’teki verilerle incelendiğinde 1975- 2000 yılları arasında 25 ve daha yukarı yaştaki nüfusun içinde ilkök, ortaokul ve ortaokul dengi, lise ve lise dengi ve yükseköğretim mezunlarının payı her iki cinsiyette de sürekli artış göstermiştir.

1975 yılında 25 ve daha yukarı yaştaki erkeklerin % 23'ü, kadınların % 44.1. ilkokul mezunu iken, 2000 yılında erkeklerin % 39.6'sı kadınların ise % 18.9'u ilkokul mezunudur. Ortaokul ve ortaokul sonrası eğitim düzeylerinde bulunan kadın ve erkek oranları arasında önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1975 yılında eğitim çağını tamamlayan erkeklerin yaklaşık % 5'i ilkokuldan sonraki eğitim düzeylerinden birini tamamlarken, 2000 yılında erkeklerin % 32.2'si ilkokuldan sonraki eğitim düzeylerinden birini tamamlamıştır. Kadınlarda da benzer bir gelişme yaşanmıştır. 1975 yılında kadınların yaklaşık % 1'i, 2000 yılında ise % 8.2'si ilkokuldan sonraki eğitim düzeylerinden birini tamamlamıştır. Eğitim düzeyinde özellikle lise ve yükseköğretim mezunlarında önemli gelişme olmuştur. 1975 yılında erkeklerin % 2.4'ü kadınların % 0.5'i lise mezunu iken, 2000 yılında erkeklerin % 15'i, kadınların % 3.9'u lise mezunudur. Yükseköğretim mezunu olan nüfus oranı her iki cinsiyette de artış göstermekle birlikte kadın nüfustaki artış nüfustakinden daha fazladır. 1975 yılında erkeklerin % 0.7'si, kadınların % 0.1' i yükseköğretim mezunu iken, 2000 yılında bu eğitim düzeyinden mezun olan erkeklerin oranı % 6'ya, kadınların oranı % 1.5'e yükselmiştir.

Mardin ilinin eğitim düzeyiyle ilgili incelenebilecek bir diğer gösterge de kaba okullaşma oranlarıdır. Mardin'de okullaşma oranlarına bakılarak eğitim düzeyiyle ilgili yapılacak açıklamalarda Türkiye ortalamalarıyla karşılaştırmalar yapılacaktır. Bu amaçla aşağıda oluşturulan Tablo 14'de Türkiye ve Mardin iline ait okullaşma oranları verilmiştir.

Tablo 14
Eğitim Kademelerinde Okullaşma (*¹⁰⁴) Oranlarının Karşılaştırılması Mardin Türkiye

DEĞİŞKEN	YIL	BİRİM	MARDİN	TÜRKİYE	SIRA (81 İL İÇİNDE)
İlköğretim Okullaşma Oranı	2000-2001	Yüzde	97,17	98,01	41
Liseler Okullaşma Oranı	2000-2001	Yüzde	22,91	36,92	70
Meslek Liseleri Okullaşma Oranı	2000-2001	Yüzde	7,06	20,49	73

Kaynak: DPT, <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/ipg/guneydogu/mardinPER.pdf>
(Erişim tarihi: 13.12.2006)

¹⁰⁴ (*) **Okullaşma Oranı:** İlgili öğrenim türündeki teorik yaş gurubunda bulunan öğrencilerin, ait olduğu öğrenim türündeki teorik yaş bulunan toplam nüfusa bölünmesi ile elde edilir. Öğrencilerin bitirdiği yaş baz alınarak; ilköğretimde teorik yaş 6-13, ortaöğretimde 17-21 olarak kabul edilmiştir

Mardin ilinde okullaşma oranlarına bakıldığında, eğitim düzeyinin bu gösterge bakımından da Türkiye ortalamalarının gerisinde kalınmıştır. Mesela, liseler okullaşma oranında Mardin ili % 22.91 seviyesinde iken, bu oran Türkiye için % 36.92 olarak gerçekleşmiştir. Tablo 14'teki diğer karşılaştırmalarda ilköğretim hariç, meslek liseleri ve üniversite bitirenlerin okul bitirenlere oranı bakımından açısından bakıldığında ortalamanın oldukça gerisindedir. 81 il sıralaması içinde de durum böyledir.

3.1.3. Kültür

Kültürün kelime anlamında olduğu gibi, kavram anlamında da değişik tanımlar bulunmaktadır. Ancak ortak özellik olarak tanımlarda; bir milletin sahip olduğu maddi ve manevi değerlerin toplamı olarak tanımlanmaktadır.¹⁰⁵ Kültür olgusu toplumsal etkileşim ve ekonomik yapının yönlendirdiği, üretim biçimi ile zaman içerisinde değişkenlik gösteren sürecin bir yansımasıdır. Toplumsal doku, ekonomik tercihlerin etkisi ile kültürel değişimi yönlendirmekte veya biçimlendirmektedir. Bu nedenle üretim ilişkilerinde farklılaşma, toplumsal değişimin yanında kültürel değişimi de beraberinde getirmektedir. Bu Farklılaşma toplumdan topluma değişkenlik gösterdiği gibi aynı toplumun katmanları arasında da değişim olabilmektedir. Günümüzdeki sosyal olaylar sosyo-ekonomik yapı ile biçimlenmeye başladığından, kültür olgusu toplumun ve bireyin hayat tarzını ve ekonomik tercihleri üzerinde etkin olmaktadır. Bu bölümde kültürel kapsama ilişkin derlenen verilerle konunun analizi yapılacaktır.

Kültür İstatistikleri 1933 yılından itibaren, illere göre matbaa sayısı, konularına göre yıl içinde yayımlanan kitap, gazete, dergi, Milli Kütüphaneye yıl içinde gelen ve kütüphanede bulunan kitap, süreli yayın ve diğer malzeme sayısı, kütüphaneden yararlananlar ve personelinin durumu ile aynı kapsamda il ve ilçelere göre halk ve çocuk kütüphanelerine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Ayrıca yayında, müze; müze personeli, mevcut eser ve ziyaretçi sayısı, tiyatro, opera ve balede oynanan eser ve

---

¹⁰⁵ Hasan Çelikaya, Fonksiyonel Eğitim Sosyolojisi, İstanbul, Alfa Basım YayınDağ., 1998, s.120.

seyirci sayısı, sinemalarda gösterilen film ve seyirci sayılarına ilişkin bilgiler yer almaktadır.¹⁰⁶

Mardin ilinde ele alınan dönemde, tiyatro, opera ve bale bulunmamaktadır. Bu kısımda 1947 yılında faaliyete giren Mardin Müzesi ve Kütüphane, kitap ve okuyucu sayıları konusundaki gelişimler analiz edilecektir.

Tablo 15
Kütüphane, Kitap ve Okuyucu Sayılarının Karşılaştırılması
Türkiye-Mardin(1983-2000)

YILLAR	KÜTÜPHANE SAYILARI		TOPLAM İÇİNDEKİ ORAN	KİTAP SAYILARI		TOPLAM İÇİNDEKİ ORAN	OKUYUCU SAYILARI		TOPLAM İÇİNDEKİ ORAN
	TÜRKİYE	MARDİN		TÜRKİYE	MARDİN		TÜRKİYE	MARDİN	
1983	623	4	0,64	5.962.955	37.671	0,63	14.090.014	64.613	0,46
1985	664	4	0,60	6.422.463	40.258	0,63	14.895.904	57.977	0,39
1990	810	3	0,37	7.931.561	43.634	0,55	17.172.497	63.125	0,37
1995	1.096	5	0,46	10.687.293	61.270	0,57	22.478.681	171.171	0,76
2000	1.340	9	0,67	19.975.215	68.660	0,34	19.975.215	138.734	0,69

Kaynak:a)DİE, GAP İl İstatistikleri 1950-1996, Ankara,1998,s.247-252.
b)http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bölgeselİstatistik/TabloOluştur.do (27.02.2007) c) Mardin Valiliği İl Planlama Müdürlüğü,Son Beş Yılda Mardin İlindeki Sosyal ve Kültürel gelişmeler, 04.06.2002.

Tablo 15'te derlenen veriler Türkiye ve Mardin ilinde Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı halk kütüphanelerini kapsamaktadır. Kütüphane sayısı bakımından Mardin ili 1990 yılı hariç tutulduğunda, artış gözlemlendiği ve bu artışın 2000 yılında iki kata yakın olduğu görülmekte ise de Türkiye ortalaması ile kıyaslandığında paralellik arz etmediği ve ortalamanın altında olduğu görülmektedir. Kitap sayıları ve okuyucu sayıları bakımından da durum aynıdır. Ancak 2000 yılındaki verilere bakıldığında, 1995 yılına göre Kütüphane ve kitap sayıları artmasına rağmen Türkiye ve Mardin ortalamasında okuyucu sayılarında önemli düşüşler göze çarpmaktadır. Bu durum, ayrı bir sosyolojik araştırma konusu olabileceği düşünülebilir.Mardin ilinde 2000 yılı

¹⁰⁶ TÜİK, Yayınlar, <http://kutuphane.tuik.gov.tr/Dieyayinlari/kultur.html>, (03.03.2007)

itibariyle 8 adet matbaa, 9 adet mahalli gazete, 2 adet mahalli dergi, yayın yapan 2 adet yerel radyo ve 1 adet yerel televizyon kanalı mevcuttur.¹⁰⁷

Mardin'de müze ilk olarak 1947 yılında Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi binasında hizmet vermeye başlamıştır. Zinciriye Medresesinde toplanan ve sergilenen eserler 1988 yılında Kültür Müdürlüğüne taşınmıştır. 1895 yılında Antakya patriği İgnatios Benham Banni tarafından Meryem Ana Kilisesine bağlı patrikhane olarak yaptırılan bina 1988 yılında Kültür Bakanlığı tarafından satın alınarak restorasyonuna başlanmış, 1994'te tamamlanmış, 1995 yılında müze olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Üç katlı Mardin Müzesinde: I. katta danışma yeri, konferans, sergi ve dinlenme salonları, II. katta etnografya sergi salonu ve kütüphane, III. katta ise arkeolojik eserlerin sergilendiği (Hayat ERKANAL Başkanlığında 1982-1991 yılları arasında Gınavaz Höyükte (*) yapılan kazılar sonucu çıkarılan eserlerin teşhir edildiği) salon ve idareye ait odalar bulunmaktadır. Müzede M.Ö.4 binden günümüze kadar uzanan Asur, Urartu, Grek, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu, Artuklu ve Osmanlı devirlerine ait ender teşkil eden keramikler, Damga ve silindir mühürler sikkeler, kandiller, figürinler. Gözyaşı şişeleri, takılar, sikkeler, vazolar sergilenmektedir. Mardin Müzesinde. 10113 adet sikke. 3754 adet Arkeolojik ve 1102 etnografik eserler olmak üzere 14.969 eser vardır.¹⁰⁸

3.1.4.Sağlık ve Çevre

Bu bölümde sağlık alanında ele alınan dönemdeki gelişmeler ülke ortalamalarıyla karşılaştırmalı olarak incelenmeye çalışılacaktır. Mardin, 1965 yılında Diyarbakır, Şanlıurfa, ve Siirt illeri ile beraber XIV. Sağlık bölgesinde sosyalizasyon

¹⁰⁷ Mardin Valiliği, İl Planlama Müdürlüğü, Rakamlarla İlin Genel Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri, Mart 2000.

¹⁰⁸ Mardin Valiliği, Müze, <http://www.mardin.gov.tr/turkce/mardinturizm/muze.asp>, (erişim, 03.03.2007) (*) Gınavaz Höyüğü; Nusaybin' in 4 km. kuzeyinde, Habur nehri kollarından biri olan çağ-çağ deresinin doğusunda, takriben 300m. çapında ve 24m .yüksekliğinde höyük karakterinde bir yerleşim yeridir. Kazı çalışmalarında Gınavaz ın M.Ö. 4000 den M.Ö. 7. yüzyıla kadar sürekli iskan edildiği anlaşılmıştır. Kazı sonucu, burada mezarlarında şahsi eşya olarak metal silahlar, metal süs eşyaları, vazolar, kandiller, mühürler v.s. bulunmuştur. Ayrıca, çivi yazılı tabletler de önemli eserler arasındadır. Geniş bilgi için bkz. H.Erkanal, “*Mardin'in Eski Mezopotamya Kültürleri açısından Önemi*” **Taşın Belleği Mardin**, (edt.F.Özden), İstanbul, 2005, s.23-39. Ayrıca bkz. Hayat Erkanal, “*Mezopotamya'ya Açılan Kapı Nusaybin*”, **Makalelerle Mardin I Tarih Coğrafya** (Hzr.İ.Özcoşar), İstanbul, 2007 s.1-15.

kapsamına alınmıştır.¹⁰⁹ Sosyalizasyon kapsamındaki bölgelerde, koruyucu sağlık hizmetleri özellikle çocuk ve ana sağlığı hizmetini yürütmesi beklenen başlıca kuruluşla, sağlık ocakları ve sağlık evleridir. Sosyalizasyon bölgesinde önemli sağlık personeli kadro açıkları bulunduğundan ötürü hedeflenen düzeye erişilemediği gibi Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Mardin’de 1980 yılında 51 sağlık ocağı ve 183 sağlık evi mevcuttur. 2000 yılında, 14’ü kapalı durumda 63, sağlık ocağı 102’si kapalı 109 sağlık evi bulunmaktadır.¹¹⁰ Görüldüğü gibi 1980 – 2000 yılları arasında görülen yüksek nüfus artışına rağmen sağlık ocağı ve sağlık evi sayısında gerilemeler olmuştur. Yataklı Hastane bakımından da durum benzerdir. 1975 yılından 1985’li yıllarına gelinceye değin toplam Tablo 16 gösterildiği gibi toplam 270 yatak kapasiteli tedavi kurumları bulunmaktadır. Bu Yatakların 200’ü merkez ilçe de diğerleri ise ilçelerdedir. 1986 yılında Yatak kapasitesi 285’e çıkmıştır. Bu yatakların 200’ü Mardin merkezde bulunan devlet hastanesinde, 25’i Midyat devlet hastanesinde, 25’i Cizre devlet hastanesinde 10’u Nusaybin sağlık merkezinde ve 25’i de Derik sağlık merkezindedir. Yataklı tedavi kurumlarında ki yatak işgal oranları ise sırası ile % 36, % 100, % 73, % 0 ve % 5 tir.¹¹¹

Tablo 16
Hastahane ve Yatak Sayılarının Karşılaştırılması
Türkiye/ Mardin (1975-2000)

YILLAR	HASTANE SAYISI		TOPLAM İÇİNDEKİ ORAN	YATAK SAYISI		TOPLAM İÇİNDEKİ ORAN
	TÜRKİYE	MARDİN		TÜRKİYE	MARDİN	
1975	798	5	0,63	81.264	270	0,33
1980	827	5	0,60	99.117	270	0,27
1985	722	5	0,69	103.918	270	0,26
1990	857	5	0,58	120.738	450	0,37
1995	1.009	5	0,50	136.072	475	0,35
2000	1.184	5	0,42	156.549	475	0,30

Kaynak: DİE, GAP İl İstatistikleri 1950-1996, Ankara, 1998, s.168-170.

<http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bölgeselİstatistik/değişkenlerÜzerindenSorgula.do>
(Erişim 28.02.2007)

¹⁰⁹ “Mardin”, **Yurt Ansiklopedisi**, VIII. Cilt, İstanbul, Anadolu Yayıncılık, 1982-1983, s.5812.

¹¹⁰ Mardin Valiliği İl Planlama Müdürlüğü, “*Rakamlarla İl’in genel Durumu Sorunları Çözüm Önerileri*”, 7 Temmuz 2001.

¹¹¹ Mardin Valiliği, 1987 Mardin İl Yıllığı, Tarihsiz, s.123.

Mardin ili yüz bin kişiye düşen sağlık personeli açısından da değerlendirildiğinde Tablo 17 sağlık personeli açısından artış olmasına rağmen özellikle uzman ve diş hekimi açısından ülke ortalamasının oldukça altındadır.

Tablo 17
Yüz Bin Kişi Başına Düşen Sağlık Personeli Sayısı Türkiye ve Mardin İlinin Karşılaştırılması

YÜZ BİN KİŞİ BAŞINA DÜŞEN SAĞLIK PERSONELİ SAYISI														
YILLAR	UZMAN DR.		PRATİS.DR.		DİŞ DR.		ECZACI		SAĞ.MEM.		HEMŞİRE		EBE	
	TÜRKİYE	MARDİN	TÜRKİYE	MARDİN	TÜRKİYE	MARDİN	TÜRKİYE	MARDİN	TÜRKİYE	MARDİN	TÜRKİYE	MARDİN	TÜRKİYE	MARDİN
1995	48	5	64	28	19	2	31	13	56	25	104	44	64	31
2000	56	8	70	27	24	5	35	15	69	38	106	49	62	38

Kaynak : TÜİK, Bölgesel istatistikler,

<https://tuikapp.tuik.gov.tr/BolgeselIstatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do> (Erişim28.02.2007)

Tablo 18’de görüldüğü gibi Mardin ili genelinde süreç içerisinde sağlık personeli başına düşen nüfus Türkiye ortalamasının oldukça yukarıdadır. Bilhassa uzman doktor, diş hekimi başına düşen nüfus oranı çok yüksektir. Yetersiz kalan sağlık hizmetlerini karşılanması için çevre il ve büyük şehirlere gidilmektedir.

Tablo 18
Sağlık Personeli Sayısı Bakımından Türkiye-Mardin Karşılaştırılması(1995-2000)

SAĞLIK PERSONELİ SAYISI TÜRKİYE-MARDİN(1995-2000)														
YILLAR	UZMAN DR.		PRATİS.DR.		DİŞ DR.		ECZACI		SAĞ.MEM.		HEMŞİRE		EBE	
	TÜRKİYE	MARDİN	TÜRKİYE	MARDİN	TÜRKİYE	MARDİN	TÜRKİYE	MARDİN	TÜRKİYE	MARDİN	TÜRKİYE	MARDİN	TÜRKİYE	MARDİN
1995	29.846	34	39.503	175	11.717	15	19.090	81	34.342	154	64.243	276	39.551	191
2000	38.064	58	47.053	191	16.002	34	23.266	107	46.528	263	71.600	345	39.551	267

Kaynak : TÜİK, Bölgesel istatistikler,

<https://tuikapp.tuik.gov.tr/BolgeselIstatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do> (Erişim28.02.2007)

Tablo 19’da 2000 yılı başları itibariyle Mardin ilindeki hastane sağlık personelinin mevcut durumu ve ihtiyaçlar gösterilmiştir.Merkez ilçe, Kızıltepe,Midyat

ve Nusaybin ilçelerinde 24 saat hizmet esasına dayalı olarak faaliyet gösterecek acil yardım sistemi (Ambulans, Rôle, Telsiz) hazırlanmasına rağmen yeterli düzeyde sağlık personeli olmadığından sistem faaliyete geçirilememiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde; Sosyal altyapının önemli bir unsurunu meydana getiren sağlık sektöründe Mardin ili, Türkiye ortalaması ile karşılaştırıldığında ihtiyacı karşılayamadığı ortalamanın altında kaldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 19
2000 Yılı İtibariyle Mardin İli Sağlık Kurumları ve
Personeline Ait Mevcut Durum

	5
Ssk Hastanesi	1
Özel Hastane	0
Dispanser (Verem Savaş)	2
Sağlık Ocağı Sayısı	63 (14 'ü Kapalı)
Sağlık Evi Sayısı	109 (102'si Kapalı)
Açsıp Sayısı	3
Halk Sağlığı Lab.Sayısı	1
Uzman Hekim	54
Pratisyen Hekim	113
Diş Hekimi Sayısı	18
Hemşire Sayısı	226
Ebe Sayısı	109
Diğer Sağlık Personeli	214
Eczane Sayısı (İl Geneli)	86
Ecza Deposu Sayısı	2
İHTİYAÇ DUYULAN SAĞLIK PERSONELİ	
Uzman Doktor	79
Pratisyen Doktor	134
Hemşire	137
Ebe	50
Diğer Personel	205

KAYNAK: Mardin Valiliği İl Planlama Müdürlüğü, Rakamlarla İl'in Genel Durumu, Sorunları Çözüm Önerileri, 7 Temmuz 2001

İnsan sağılığı ve doğal çevreye olan etkileri nedeniyle hava kirleticilerinin de sağılık ile ilgili bölümde birlikte değerlendirilmesi gerekir.Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından 1990 yılı başından itibaren evre ile ilgili istatistikler (hava, su, toprak,orman, bitkiler,hayvanlar,atık, gürültü, risk ve radyoaktivite) derlenmekte, değerlendirilmekte ve evre göstergeleri de hesaplanarak yayımlanmaktadır¹¹²

Kkrdioksit(SO₂) ve partiküller madde (duman) konsantrasyonların aylık yıllık ve kış sezonu (Ekim-Mart) ortalamalar, minimum ve maksimum değerleri, değişim oranları, kısa vadeli, uzun vadeli ve birinci uyarı kademesi sınır değerlerinin aşıldığı gün sayıları hava kirliliği istatistikleri kapsamında değerlendirilmekte ve yayınlanmaktadır.¹¹³ Mardin ili 1995-2000 yıllarında yapılan lmler sonucu kkrdioksit ve partiküler madde (duman) konsantrasyonlarında Kısa Vadeli Sınır Değeri'ni aşmamıştır.¹¹⁴

Bilindiği gibi yakıtlardan, taşıtlardan ve sanayiden kaynaklanan bu hava kirleticilerinin; toprak üzerinde, bitki dokularını tahrip etmesi nedeniyle flora ve fauna üzerinde ve başta solunum yolları, kansere ve insan sağılığını tehdit eden bir çok hasarlara neden olmaktadır.Mardin ili, hava kirliliği açısından 1995 – 2000 yılları itibariyle öncelikli iller arasında bulunmamaktadır. şehir merkezindeki hızlı nüfus artışı nedeniyle, düzensiz yapılaşmadan doğan hava kirliliği, topoğrafik ve meteorolojik yapısından dolayı azalmaktadır.

3.2. Ekonomik yapı

Mardin ili 20. Yüzyılın başlarında yılında Diyarbakır vilayetine bağlı bir sancak iken, Osmanlı Devletinin yaptığı tarım sayımlarında ¹¹⁵ temel ekonomik yapı

¹¹² <http://kutuphane.tuik.gov.tr/Dieyayinlari/cevre.html>, (07.03.2007)

¹¹³ DİE, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler Mardin**, Ankara, 1998, s.5.

¹¹⁴ Mardin Valiliği evre ve Orman Müdürlüğü, **2003 Yılı evre Durum Raporu**, Mardin, Tarihsiz, s.39-43. Kısa Vadeli Sınır Değeri : Hava Kalitesinin korunması yönetmenliğine göre maksimum günlük ortalama değer ve istatistik olarak bütün lm sonuçları, sayısal değerlerin büyüklüğüne göre dizildiğinde, lm sonuçlarının % 95'ni aşmaması gereken bir değerdir. Bir yıllık periyot için kısa vadeli sınır değerleri SO₂ için 400 ug/m³, duman için 300 ug/m³ olarak tesbit edilmiştir.

¹¹⁵ DİE, Osmanlı dönemi Tarım İstatistikleri 1909-1913, Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt III, Ankara, 2003. 1909-1913 yıllarını kapsayan bu istatistiklere göre Mardin sancağının coğrafı sınırları bu günkü Mardin ili ile büyük ölçüde örtüşmektedir. (Mardin, Cizre, Savur, Midyat Nusaybin) O yıllardaki Mardin sancağının Osmanlı Devletindeki payı Tahıllarda % 1.2, Baklagillerde 0.2, Endüstriyel bitkilerde 0.2 dir.

tarım üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Mardin ilinin 2000 yılındaki GSYİH'na sektörler itibariyle bakıldığında da cari fiyatlarla 2000 yılında tarım sektörü diğer sektörler arasında % 27.8 en büyük paya sahiptir. İlin tarihi süreç ve coğrafi yapısı gereği uzun bir süre daha tarımın öncelikli sektör olma durumu devam edeceği varsayılabilir.

Mardin ekonomisi, verimli yukarı Mezopotamya ovasının varlığı nedeniyle tarihi boyunca tarım ağırlıklı bir ekonomik yapıya sahiptir. Ele alınan dönemde de bu yapı henüz değişmemiştir. 1950 yıllarından itibaren traktör kullanılmaya başlanması tarımın göreceli olarak gelişmesine neden olmuştur. 1955 yılında tarım sektöründe çalışanlar iktisaden faal olan nüfusun % 88' ini oluştururken bu oran Türkiye'de % 77dir. Süreç içerisinde azalma olmuş 1980 yılında %78 ye 2000 yılında ise bu oran % 70'e düşmüştür. Bunun en önemli nedenleri şu şekilde özetlenebilir: 1980'li yıllardan sonra bölgede yaşanan menfi şartların sebep olduğu göç dalgası, kırsal kesimde tarımsal üretimi kimi yörelerde yavaşlatmış, kimi yerlerde ise tamamen (Boşalan köyler) durma noktasına getirmiştir. Köyde kentlere göçün yoğun bir biçimde yaşandığı bu dönemde küçük nüfuslu birçok ilçe kaldıramayacağı miktarda artmıştır. En çok göç alan ilçeler Kızıltepe ve Midyat ilçeleridir. 1980-2000 döneminde Kızıltepe'nin nüfusu dört kat artmıştır. 1990 yılında 130 bin olan ilçe nüfusu 2000 yılında 185 bin'e çıkmıştır. 1990 yılı genel nüfus sayımına göre kent nüfusunun % 46'sı kent merkezinde yaşarken 2000 yılı verilerine göre bu oran % 80'e çıkmıştır. Bu durum kentlerin köyleşmesine, işsizliğin artmasına ayrıca huzur ve güven ortamının da bozulmasına sebep olmuştur.

Mardin ili 1950 sonrasında yapılan karayolları ve özellikle 1958 yılında Fırat nehri üzerinde Birecik Köprüsünün yapılması ile ilin Çukurova bölgesiyle bağlantısı sağlanmış ulaşım altyapısı güçlenmiştir¹¹⁶. 1970'li yıllardan sonra Ortadoğu ülkeleriyle ticaretin gelişmesi bu bağlantının önemini daha da artırmıştır. 1982 yılında Suriye'nin

---

Hayvansal üretim bakımından ülke içindeki payı, hayvan türlerine göre % 1 ile % 3.5 arasında değişmektedir.

¹¹⁶ Mardin çevresi, ilkçağlardan beri Mezopotamya'nın en önemli karayolu şebekesini kontrol eden bir mevkide bulunmaktaydı Mardin ili, Türkiye'nin Suriye ve Irakla bağlantısını sağlayan karayolu ve demiryolu güzergahı üzerindedir. 1914 yapılan ve Mardin'in 12 km. ötesinden geçerek ili 8 ilin ihraç kapısı yapan bu demiryolu, Ulaştırma ağında gerçekleşen bir değişiklik 1933'te Fevzipaşa-Diyarbakır Demiryolu'nun inşası ile Diyarbakır'ı öne çıkarmıştır.

Nusaybin-Telk       demiryolunu kapamasından      , Irak-Avrupa bağlantısı tümüyle Adana-Gaziantep-Şanlıurfa-Mardin (E-24) yoluna kaymıştır. Bu durum ekonomik yapı üzerinde olumlu etki yapmış olup, uluslar arası taşımacılık ve ticaret gelişmiştir. 1978 yılı itibariyle Mardin ilinde yaratılan Gayrisafi Hasıla içinde ulaştırma ve haberleşme kesiminin payı % 6,7 iken 1987’de % 11,1dir. 1990 yılında % 13,9’a çıkan bu pay sonraki dönemlerde sürekli artarak 1995’te % 18,0’a çıkmış, 2000 yılında da % 30,0’a yükselmiştir.

Mardin ve çevresinde, özellikle 1970’lerden başlayarak canlanan Irak’la ticaret, Nusaybin ve Kızıltepe gibi ilçelerde nakliyeciliğin gelişmesine yol açmıştır. Körfez Savaşı’ndan sonra Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kapatılmasıyla birlikte bölgede karadan petrol taşımacılığı ve ambargo nedeniyle gıda ve diğer ihtiyaç maddelerini kapılara yakın ilçelerden nakletme faaliyeti temel geçim kaynakları haline gelmiştir. Örneğin sadece Kızıltepe’de bu tarihlerde 40.000 civarında ağır vasıta mevcuttur. Kızıltepe’nin nüfusu, bu değişmeye paralel olarak, 2000 yılı itibariyle yaklaşık 130.000’e çıkmıştır.¹¹⁷

Mardin Serbest Bölgesinde   zellikle Irak, Rusya, Türk Cumhuriyetleri, Yeni Zelanda, Malezya, Hong Kong, İtalya, Hollanda, Almanya ile ticaret yapılmakta olup, ticareti yapılan ürünler genellikle gıda maddeleri, tavuk yemi, tekstil ürünleri ve çeşitli sanayi ürünleridir. Her yönüyle uygun bir konumda bulunan Mardin Serbest Bölgesi yeterli teşvik tedbirleri olmamasından dolayı yatırımcılara tarafından cazip olarak görülmemekte ve ticaret hacmi diğer serbest bölgelerle kıyaslandığında oldukça düşük kalmaktadır.¹¹⁸ Sınır ticareti il ihtiyaçlarının karşılanmasının yanında ilin sanayi ve ticari gelişimine katkı sağlamaktadır. Sınır ticaretinin gelişmesi paralelinde o alanda faaliyet gösteren tacirlerin yanı sıra ekonomik çarpan etkisiyle nakliyeciler, tamirciler, hizmet sektöründe faaliyet gösteren esnaf ve küçük sanayi sitelerinde faaliyette bulunan esnafların ticari hayatına canlılık getirmektedir.

Sınır ticaretinin yoğun olarak yürütüldüğü dönemlerde bu ticaretin piyasa fiyatları üzerinde düzenleyici etkileri görülmektedir.

¹¹⁷ UNDP, GAP İT  , Kentsel..s207

¹¹⁸ Ahmet   alı  kan, “Serbest Bölge Var, Yatırımcı...” **Garanti Anadolu Sohbetleri Gazetesi (Mardin   zel Sayısı)**, 2 Eylül 2005, s.17.

Mardin'in Kalkınmada Öncelikli Yöre Kapsamına alınmasından dolayı 1970 yılından itibaren göreceli olarak sanayi sektöründe yaşanan gelişmeler ücretli statüdeki faal nüfus oranı artmaya başlamıştır. Bununla birlikte istenen düzeyde olmasa da sanayinin gelişmesine başlangıçta İl Özel İdaresi, Kalkınma Bankası ve Kamu İktisadi Kuruluşlarının önderliğinde kurulan sanayi tesisleri öncülük etmişlerdir. Bu tesislerden en önemlileri: Mardin Çimento Fabrikası, KİDAŞ İplik Fabrikası, Güneydoğu Anadolu Fosfat İşletmeleri, Yem Fabrikası, Boru ve Kireç Fabrikasıdır. Kültür/ İnanç, mağara turizmi ile ilgili fiziksel kaynakları bakımından oldukça zengin bir yapıya sahip olmasından dolayı, turizm potansiyeli ve ayrıca başta telkari (gümüş işlemeciliği) olmak üzere birçok geleneksel el sanatları bunların başlıcalarıdır.

Gıda sektöründe faaliyet gösteren 10'dan fazla imalat yeri mevcuttur. Mardin'de en çok karabiber, yenibahar, kişniş, tarçın ve kimyondan oluşan beş türlü baharat kullanılmaktadır. Hemen hemen tüm etli yemeklerde kullanılan baharatlar ayrı olarak da tüketilmektedir. Kişnişin tamamının üretimi Mardin'de yapılmaktadır. Bununla birlikte nane, mahlep, summak ve nar suyu üretimi ve kullanımının da önemli yeri vardır. Kuruyemiş atölyelerinde bittim, ceviz, badem, çekirdek işlenerek tüketime hazırlanır. Mardin'de leblebiciliğin ayrı bir önemi vardır. Leblebi imalat yerlerinde yaklaşık 70-80 ton nohut işlenerek leblebiye dönüştürülür.

Tuzlu ve tuzsuz olarak çeşitli baharatlarla da tatlandırılan nohutlar beş defa kavruarak çok lezzetli leblebi haline getirilir. Leblebi imalatında tava ve kavurma makinaları kullanılır. Mardin'de ülkemizin diğer bölgelerinden ayrıcalıklı olarak leblebi üretimini özellikli kılan en temel unsurlar; iyi bir işçilik ve beş kez kavrulma aşamasından geçmesidir. Şekerleme ve helva imalatı alanda faaliyet gösteren 8 imalat yeri mevcuttur. Çok eski bir geçmişi olan helva ve şeker (tarçınlı, badem, cevizli, susamlı) yoğun olarak kış aylarında üretilmektedir. Üretilen mamüller ülke geneline hatta yurt dışına da gönderilmektedir.

Ayrıca başta telkari (gümüş işlemeciliği) olmak üzere Anadolu'nun birçok yerinde kaybolmuş geleneksel el sanatları (El nakışı, boyacılık, basmacılık, kilimcilik, halıcılık, semercilik, keçecilik, tahta oymacılığı, taş oymacılığı, v.b.) Mardin'de varlıklarını sürdürmektedir. Mardin ili, tarihsel süreç içerisinde bir çok medeniyete ev

sahipliği yapmış ve bu süreç içerisinde bir yerleşim merkezi niteliğinde olmasından dolayı oldukça renkli bir kültürel yapıya sahiptir.

Günümüzde bu uygarlıklara ait bir çok yapıyı bünyesinde barındırmaktadır. Kültür bakanlığınca bu medeniyetlere ait Mardin merkezde 353 adet, bağlı ilçe ve köylerde ise 293 adet olmak üzere taşınmaz kültür varlığı tescil edilmiştir. Turizm Bakanlığınca kentin Kudüs ve Venedik ile beraber “Üçüncü Dünya Kenti” ilan edilmesi için UNESCO’ya başvurulmuş bu başvuru değerlendirmeye alınmıştır. Mardin ili kültür, İnanç, mağara turizmi ayrıca kamp ile fiziksel kaynakları bakımından oldukça zengin bir yapıya sahip olmasına rağmen söz konusu alanlara ait yeterli altyapısı olmadığından dolayı turizm potansiyeli atıl vaziyettedir.

Turizm sektörünün canlandırılması konusunda çalışmalar sürmektedir. Buna yönelik kapsamlı bir çalışma; UNDP, İstanbul Teknik Üniversitesi , GAP İdaresi Ortak Girişimi olan “ Mardin Katılımcı Kentsel Rehabilitasyon Projesi” dir. Bu proje kapsamında Mardin’in tarihsel ve kültürel değerlerinin ve özellikle de tarihsel mimari mirasının, kent dokusunun korunması ve yaşatılmasının, kentin geleceği ve kalkınması konusunda çok önemli bir değer olduğunun ön plana çıkarılması projenin amacını oluşturmaktadır. İsviçre Hükümeti’nden sağlanan 350.000 \$’lık hibe ile başlatılan Proje ile, Mardin’e yönelik önemli bir bilimsel veri bankası oluşturulmuş, pilot bir restorasyon projesi gerçekleştirilmiş, halkın katılımı sağlanarak Kent Konseyi kurulmuş, Mardin’in uluslar arası düzeyde tanıtımı yapılarak turizm yönünden bir canlılık kazandırılmış ve elde edilen verilerle birlikte, bundan sonra başlatılacak projelere ve UNESCO Dünya Kültür Miras Listesi’ne Mardin’in adaylığına yönelik olarak önemli bir altyapı oluşturulmuştur.

3.2.1. Gelir Seviyesi ve Milli Gelir Yapısı

Bu bölümde Mardin ilinin gelir seviyesi ve milli gelir yapısı hakkında tespitler yapılmaya çalışılacaktır. Ağırlıklı olarak DİE tarafından derlenip yayınlanan milli muhasebeye ilişkin verilerin gelişimi hakkında bilgiler verildikten sonra, yerel ekonomiler söz konusu olduğunda bu verilerin sorunlarına değinilecek ve daha sonrada Mardin ‘in GSYİH si milli gelirinin ülke rakamlarıyla karşılaştırmalar yapılacaktır

Türkiye için milli gelir tahminleri, 1923-1947 dönemi için T. Bulutay, N. Yıldırım, Y.S. Tezel'in, "Türkiye Milli Geliri 1923-1948" başlıklı ortak yayınları esas alınarak DİE yayınlarına uyarlanmıştır. Bu konuda 1951 yılında İstatistik Genel Müdürlüğü'nün bünyesinde bir Milli Gelir Etüt Grubu oluşturulana değin, özel çalışmalar halinde yapılmıştır. Bu etüt grubunun kurulması ile sonradan zaman zaman geliştirilen hesaplama metodolojilerine uyularak, 1938, 1948-1970 yıllar için periyodik tahminler yapılmıştır. Böylece, Birleşmiş Milletler İstatistik Dairesi'nin önerdiği o zamanki milli hesaplar sistemi standardına da kısmen uyularak iktisadi faaliyet kollarına göre milli hasıla, yatırım malı çeşitlerine göre sabit sermaye oluşumu ve harcama kalemlerine göre milli harcamalar hesaplanmıştır.

1971 yılında bir taraftan Devlet Planlama Teşkilatı'nın ayrı olarak hesapladığı milli gelir serisi ile Devlet İstatistik Enstitüsü' nün sözü geçen serisinin birleştirilmesi, diğer taraftan daha gelişmiş bir metodolojinin ortaya konması ve nihayet, böylece yapılacak yeni tahminlerin Birleşmiş Milletlerin yeni standardize sistemine uydurulması için yapılan çalışmalar sonunda ortaya yeni bir milli gelir zaman serisi çıkarılmıştır. Devlet İstatistik Enstitüsü Üretim Hesaplar Şubesince bu yöntemle göre 1990 yılına kadar cari ve 1968 yılı fiyatlarıyla olmak üzere yıllık GSMH hesaplanmıştır.

1973 yılından bu yana geçici kaydıyla verilen GSMH hesaplamalarında zamanla, bilgi kaynaklarındaki yetersizliklerden, kapsam ve kullanılan göstergelerdeki değişmelerden dolayı, eksiklikler görülmüştür. 1990 yılında başlatılan çalışmalarla GSMH hesapları üçer aylık dönemler itibariyle hesaplanmaya başlanmış ve 1968 olan temel yıl da 1987 yılına kaydırılmıştır.

Ayrıca daha önce yapılan yıllık hesaplamalara dahil edilemeyen bazı maddeler ve ekonomik alt sektörler de sisteme katılarak kapsam genişletilmiştir. Bu çalışmalarda cari anketlerden elde edilen kesin sonuçlar, kurum ve kuruluşlara ait kesin bütçe değerleri, 1968, 1973, 1979 ve 1985 input-output tablolarından alınarak teknik katsayılar ve 1987 yılına ait gösterge ve ağırlıklar kullanılmıştır. Eski GSMH serisi yeni kapsama göre revize edilerek 1968 yılına kadar geriye dönük yeni bir seri elde edilmiştir. GSYİH, 1993 yılından itibaren Harcama Hesapları Şubesince harcamalar yöntemiyle ve 1996 yılından itibaren de Gelir Hesapları Şubesince gelir yöntemiyle hesaplanmaya

başlanmıştır.Hesaplamalarda Ulusal Hesaplar Sistemi tanımları esas alınmaktadır.¹¹⁹Türkiye’de uygulamada, GSYİH değerlerine yıl içindeki üretim değerleri ile ulaşılmaktadır.Yerel ekonomiler söz konusu olduğunda bu tür bir yaklaşımın ise başlıca iki sorunu bulunmaktadır.Birincisi, ulusal ölçekte üretim yapan, fakat içinde bulunduğu yerel ekonomiye dışsallığı ve katkısı sınırlı olan üretim birimlerinin söz konusu yerel ekonomilerin gelir seviyesini yapay bir biçimde yükseltmesidir.

İkincisi ise, aynı yıl içerisinde meydana gelen üretime yönelik konjonktürel dalgalanmalara karşı aşırı derecede duyarlı olması, yani bu yöntem en son yıl içerisinde yapılan üretime odaklanarak, yerel birimlerin önceki yıllardaki performanslarını ve yapılaşmış niteliklerini göz ardı etmektedir.¹²⁰ Bununla birlikte GSYİH verileri gelişmişliği yansıtan veriler olduğundan yaygın olarak analiz tekniğinde kullanılmaktadır.Tablo 20’de Mardin ilinin gelir yapısı (1987-2000) Türkiye ortalaması ile birlikte verilmektedir.

Tablo 20
Mardin İlinin Gelir Yapısının Türkiye Ortalaması İle
Karşılaştırılması (1987-2000)

YILLAR	MARDİN (\$)	TÜRKİYE(\$)	FARK (\$)
1987	773	1.629	856
1988	677	1.685	993
1989	692	1.933	1.241
1990	1.021	2.655	1.634
1991	1.179	2.603	1.424
1992	1.249	2.682	1.433
1993	1.394	2.981	1.587
1994	1.023	2.173	1.150
1995	1.229	2.727	1.498
1996	1.338	2.888	1.550
1997	1.346	3.021	1.675
1998	1.523	3.176	1.653
1999	1.124	2.847	1.723
2000	1.151	2.941	1.790

Kaynak: a) DİE, GAP İl istatistikleri 1950-1996, Ankara, 1998, s.932-1003, DİE, İller Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Ankara, 2002, s.49,133. a) DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Ankara, 2001, s.13,20. c)TUIK
http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=492(14.03.2007)

¹¹⁹ TUIK, İstatistik Göstergeler 1923-2004, Ankara, 2005,s.605

¹²⁰ DPT, İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004), Ankara Nisan 2004, s.6.

Mardin ili kişi başına düşen GSYİH, 1980’li yılların sonuna kadar 1000 (\$) ABD dolarının altında kaldığı 1990 yılından başlamak üzere 1000 doların üstüne çıktığı bununla birlikte ele alınan tüm yıllarda ülke ortalamasının altında kalmıştır. Türkiye ile kıyaslama yapıldığında 1995 yılından itibaren 2000 yılına kadar aradaki fark büyümüştür. Bunun sonucu olarak Mardin ilinin geliri artmayarak geliri düşük iller arasında yer almıştır. Tablo 21’de İlin ve Türkiye’nin 1987-2000 dönemlerini kapsayan, üretim yöntemiyle hesaplanan GSYİH verileri tablolaştırılmıştır.

Tablo 21
Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın (Üretim Yöntemiyle) Gelişimi
Türkiye /Mardin (1987-2000)

YILLAR	SABİT (1987) FİYATLARLA				CARİ FİYATLARLA			
	TÜRKİYE		MARDİN		TÜRKİYE		MARDİN	
	DEĞER (000.000TL)	GELİŞME HIZI(%)	DEĞER (000.000TL)	GELİŞME HIZI(%)	DEĞER (000.000TL)	GELİŞME HIZI(%)	DEĞER (000.000TL)	GELİŞME HIZI(%)
1987	74.721.925		462.668		74.721.925		462.668	
1988	76.306.292	2,1	434.621	-6,1	129.224.505	72,9	683.905	47,8
1989	76.498.311	0,3	355.154	-18,3	227.324.008	75,9	1.079.241	57,8
1990	83.578.464	9,3	410.088	15,5	393.060.171	72,9	2.022.189	87,4
1991	84.352.830	0,9	374.480	-8,7	630.116.960	60,3	2.828.026	39,8
1992	89.400.745	6,0	403.074	7,6	1.093.368.045	73,5	5.062.516	79,0
1993	96.590.370	8,0	415.076	3,0	1.981.867.096	81,3	9.257.173	82,9
1994	91.320.722	5,5	401.152	-3,4	3.868.429.189	95,2	18.262.136	97,3
1995	97.887.800	7,2	428.750	6,9	7.762.456.071	100,7	35.237.209	93,0
1996	104.745.151	7,0	461.794	9,1	14.772.110.189	90,3	69.258.930	96,6
1997	112.631.203	7,5	494.813	7,2	28.835.883.135	95,2	131.920.565	90,5
1998	116.113.609	3,1	541.366	9,4	52.224.945.129	81,1	258.405.819	95,9
1999	110.645.883	-4,7	485.375	0,4	77.415.272.308	48,2	317.171.791	22,7
2000	118.789.113	7,4	499.901	0,4	124.583.458.276	60,9	505.980.065	59,5

Kaynak: a) DİE, GAP İl istatistikleri 1950-1996, Ankara, 1998, s.932-1003,
b) DİE, İller Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000, Ankara, 2002, s.49,133. DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Ankara, 2001, s.13,20.
c) TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=492 (05.04.2007)

1987-2000 yılları arasında Mardin ili GSYİH rakamlarına bakıldığında; cari fiyatlar 1987 yılında 462.668.000.000 TL. olan GSYİH'nın 1987-2000 döneminde yaklaşık 1093 kat artarak 505.980.065.000.000 TL.ne çıkmıştır. Sabit fiyatlarla değerlendirildiğinde ise 1987-2000 döneminde GSYİH'nın % 8 gibi oldukça düşük bir oranda arttığı görülmektedir.

Bu dönemde cari dönemde en yüksek gelişme hızı % 97.3 ile 1994 yılında, en düşük gelişme hızı ise 1999 yılında gerçekleşmiştir. Sabit fiyatlar ile Tabloya bakıldığında; 1987 yılındaki GSYİH değerine yaklaşık olarak 1996 yılında ulaşılabildiği, bu dönemlerde reel olarak 1987 değerinin altında olduğu görülmektedir.

Mardin ilinin GSYİH bu şekilde gelişiminin önemli nedenlerinden biri sınır ticaretinin (Türkiye –Irak) gelişimine bağlanabilir. 1980-1990 döneminde hızlanan, 1991 yılındaki körfez savaşı sebebiyle kesintiye uğrayan, ama 1990'ların ikinci yarısından itibaren yeniden canlanan sınır ticareti¹²¹ ilin GSYİH gelişimde önemli bir faktördür.İlin GSYİH'nın 1987-2000 yılları arasındaki gelişimi cari ve sabit fiyatlarla Tablo 22 ve Tablo 23'de verilmektedir.

---

¹²¹ UNDP-GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ, İTÜ Ortak Girişimi, **Mardin Katılımcı Kentsel Rehabilitasyon Projesi Yaşam Biçimleri Araştırması**, Ankara, 2001, s.29.

Tablo 22
Mardin İli GSYİH'nın Sektörlere Göre Dağılımı
(Cari Fiyatlarla) (Milyon TL.)

SEKTÖRLER	1987	1990	1995	2000
1. TARIM	183.143	784.522	13.120.171	140.683.702
a)Çiftçilik ve Hayvancılık	183.143	784.522	13.120.171	140.552.647
b)Ormancılık	0	0	0	131.055
c)Balıkçılık	0	0	0	0
2. SANAYİ	36.753	160.623	2.174.297	32.398.570
a)Madencilik ve Taş ocakçılığı	23.806	68.428	551.864	7.745.553
b)İmalat Sanayii	10.109	73.573	1.408.876	20.964.362
c)Elektrik, Gaz ve Su	2.838	18.622	213.557	3.668.655
3. İNŞAAT	50.125	47.057	581.101	15.834.580
4. TİCARET	68.315	279.155	5.191.988	67.825.703
a)Toptan ve Perakende Ticaret	63.369	257.711	4.742.905	60.459.014
b)Otel, Lokanta Hizmetleri	4.946	21.444	449.083	7.366.689
5. ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME	51.199	275.966	5.849.512	127.262.625
6. MALİ KURULUŞLAR	4.299	22.215	357.605	3.971.910
7. KONUT SAHİPLİĞİ	28.001	86.562	1.212.557	10.922.407
8. SERB. MESLEK VE HİZ.	2.329	13.798	280.312	4.241.406
9. İZAFİ BANKA HİZMETLERİ	2.282	11.197	225.086	2.743.792
10. SEKTÖRLER TOPLAMI (1-9)	421.882	1.658.701	28.542.456	400.392.110
11. DEVLET HİZMETLERİ	37.052	319.085	64.892.69	102.964.610
12. KAR AMACI OLM. ÖZEL HZ. KUR.	1.461	3.256	5.527	0
13. ARA TOPLAMI (10 + 12)	460.395	1.981.042	35.037.252	503.361.720
14. İTHALAT VERGİSİ	2.273	41.146	199.957	2.618.345
15. GAYRİ SAFİ YURTİÇİ HASILA (Alıcı fiyatlarıyla) - (13 + 14)	462.668	2.022.189	35.237.209	505.980.065

Kaynak: DİE, GAP İl istatistikleri 1950-1996, Ankara, 1998, s.932-1003, DİE, İller Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000, Ankara, 2002, s.49,133. DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Ankara, 2001, s.13,20. TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=492 (05.04.2007)

Mardin ilinin GSYİH'a alt sektörler itibariyle bakıldığında, cari fiyatlarla 2000 yılında yaklaşık 140.6 trilyon TL. olarak gerçekleşen tarım sektörü hasılasının neredeyse tamamının çiftçilik ve hayvancılık sektöründen oluştuğu, ormancılık sektörü payının ise sadece düşük bir oranda kaldığı dikkat çekmektedir. İlde balıkçılıkla ilgili herhangi bir hasıla söz konusu değildir. İl sanayi sektörü hasılası içinde en büyük payı imalat sanayi alırken, il ticaret sektörü hasılası içinde de en büyük payı toptan ve perakende ticaret alt sektörü almaktadır. En büyük paya sahip olan tarım sektörünü 127,2 trilyon TL. ile ulaştırma sektörü ve 67,8 trilyon TL. ile ticaret sektörü izlemektedir.

Tablo 23
Mardin İli GSYİH'nın Sektörlere Göre Dağılımı
(1987 Yılı Fiyatlarıyla) (Milyon TL.)

SEKTÖRLER	1987	1990	1995	2000
1. TARIM	183.143	166.503	169930	130.679
a)Çiftçilik ve Hayvancılık	183.143	166.503	169930	130.537
b)Ormancılık	0	0	0	142
c)Balıkçılık	0	0	0	0
2. SANAYİ	36.753	36.502	30623	37.499
a)Madencilik ve Taş ocakçılığı	23.806	16.357	7198	6.484
b)İmalat Sanayii	10.109	14.932	19616	25.927
c)Elektrik, Gaz ve Su	2.838	5.213	3809	5.088
3. İNŞAAT	50.125	10.777	6248	13.874
4. TİCARET	68315	63.139	75072	89.903
a)Toptan ve Perakende Ticaret	63.369	58238	69601	83.390
b)Otel, Lokanta Hizmetleri	4.946	4.901	5471	6.513
5. ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME	51199	56.804	76962	149.909
6. MALİ KURULUŞLAR	4.299	3.560	2.624	3.346
7. KONUT SAHİPLİĞİ	28001	28394	29161	29.363
8. SERB. MESLEK VE HİZ.	2.329	2.214	2.628	3.037
9. İZAFİ BANKA HİZMETLERİ	2.282	1860	1349	1.595
10. SEKTÖRLER TOPLAMI (1-9)	421882	366.033	391899	456.015
11. DEVLET HİZMETLERİ	37.052	31991	33489	40.497
12. KAR AMACI OLM. ÖZEL HZ .KUR.	1461	1592	673	0
13. ARA TOPLAMI (10 + 12)	460.395	399.615	426061	496.512
14. İTHALAT VERGİSİ	2.273	10.473	2.689	3.390
15. GAYRİ SAFİ YURTIÇİ HASILA (Alıcı fiyatlarıyla) (13 + 14)	462.668	410.088	428750	499.901

Kaynak: a) DİE, GAP İl istatistikleri 1950-1996, Ankara, 1998, s.932-1003,
b)DİE, İller Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000, Ankara, 2002, s.49,133.
c)DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Ankara, 2001, s.13,20,
d)Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, İstatistikler,
http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=492 (05.04.2007)

İlin GSYİH'nın sabit fiyatlarla incelendiğinde; 1987 yılı itibariyle Mardin ili GSYİH'ndan %39.6 oranında pay alan tarım sektörünün payının 2000 yılında % 26.1'e, sanayi sektörü payının %7.9'dan % 7.5'e, %10.8 oranında pay alan inşaat sektörü payının %2.8'e düştüğü ve %8 oranında pay alan devlet hizmetleri sektörü payının %8'lerde (8.1) kaldığı görülmektedir. 1987 yılında toplam il GSYİH'ndan %14.8 pay alan ticaret sektörünün payının %18.0'e, %11.1 pay alan ulaştırma ve haberleşme sektörünün payının % 30.0'a yükseldiği görülmektedir.

Tablo 24
Mardin İli GSYİH'nın Sektörlere Göre
Dağılımı (1987 Yılı Üretici Fiyatlarıyla)
(%)

SEKTÖRLER	1987	1990	1995	2000
1. TARIM	39,6	40,6	39,6	26,1
a)Çiftçilik ve Hayvancılık	39,6	40,6	39,6	26,1
b)Ormancılık	0,0	0,0	0,0	0,0
c)Balıkçılık	0,0	0,0	0,0	0,0
2. SANAYİ	7,9	8,9	7,1	7,5
a)Madencilik ve Taş ocakçılığı	5,1	4,0	1,7	1,3
b)İmalat Sanayii	2,2	3,6	4,6	5,2
c)Elektrik, Gaz ve Su	0,6	1,3	0,9	1,0
3. İNŞAAT	10,8	2,6	1,5	2,8
4. TİCARET	14,8	15,4	17,5	18,0
a)Toptan ve Perakende Ticaret	13,7	14,2	16,2	16,7
b)Otel, Lokanta Hizmetleri	1,1	1,2	1,3	1,3
5. ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME	11,1	13,9	18,0	30,0
6. MALİ KURULUŞLAR	0,9	0,9	0,6	0,7
7. KONUT SAHİPLİĞİ	6,1	6,9	6,8	5,9
8. SERB. MESLEK VE HİZ.	0,5	0,5	0,6	0,6
9. İZAFİ BANKA HİZMETLERİ	0,5	0,5	0,3	0,3
10. SEKTÖRLER TOPLAMI (1-9)	91,2	89,3	91,4	91,2
11. DEVLET HİZMETLERİ	8,0	7,8	7,8	8,1
12. KAR AMACI OLM. ÖZEL HZ .KUR.	0,3	0,4	0,2	0,0
13. ARA TOPLAMI (10 + 12)	99,5	97,4	99,4	99,3
14. İTHALAT VERGİSİ	0,5	2,6	0,6	0,7
15. GAYRİ SAFİ YURTIÇİ HASILA HASILA (Alıcı fiyatlarıyla) (13 + 14)	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: a) DİE, GAP İl istatistikleri 1950-1996, Ankara, 1998, s.932-1003,
b) DİE, İller Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000, Ankara, 2002, s.49,133.
c) DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Ankara, 2001, s.13,20,
d) Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, İstatistikler,
http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=492 (05.04.2007)

Tablo 24’de 1987 yılı sabit fiyatlarla il GSYİH'nın sektörler bazında dağılımı (%) Tablo 59’da verilmiştir. Sektörlerin 2000 yılı değerleri ile Türkiye ile karşılaştırılmasında tarım, ulaştırma ve haberleşme, devlet hizmetleri ve konut sahipliği sektörlerinin Türkiye paylarından¹²² yüksek olduğu, sanayi ve ticaret sektörleri bakımından ise paylarının düşük olduğu görülmektedir.

¹²² Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, İstatistikler, <http://www.hazine.gov.tr/yayin/hazineistatistikleri/1-2D.xls> (23.02.2007)

3.2.2.Tarım

Tarım, Mardin ekonomisinde 20 yüzyılın başlarında olduğu gibi il ekonomisinin temel sektörü olma niteliğini sürdürmektedir. Tarım hasılası içerisinde en önemli hasıla buğday, arpa, mercimek, üzüm, kiraz, pamuk önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca hayvancılık da önemli geçim kaynağıdır.

Mardin İlinin toplam GSYİH 1987 yılından 1994 yılına kadar mutlak olarak artarken, tarım GSYİH'sı da mutlak olarak o oranda yükselme kaydetmiştir. Ancak tarım sektöründe, sanayi sektörüne nazaran gelişme hızında düşüş yaşanmıştır. Bu da köyden kente yoğun göç oluşu ve tarıma dayalı sanayinin yeterince gelişmemesine bağlanabilir. Sabit fiyatlarla GSYİH gelişme hızının en yüksek değerleri 1990 yılına aittir.

Bu bölümde, alınan döneme (1950-2000) ilişkin tarım sektörüne ait veriler ayrıntılı olarak analiz edilmeye çalışılacaktır. Tablo 25'de tarım hayvancılık ve ormancılık alanındaki değerlendirmelere esas olmak üzere 2001 yılı itibariyle mevcut arazi durumu ve faaliyet alanları hakkında sayısal veriler verilmektedir.

Tablo 25
Mardin İli Alt Bölgelerinde Arazi Dağılımı (ha.)

BÖLGELER ^{123*}	TARIM ALANI	ORMAN VE FUNDALIK	ÇAYIR-MERA	YERLEŞİM YERLERİ VE KULLANILMAYAN	YÜZÖLÇÜ MÜ (KM2)
I.ALT BÖLGE					
Merkez	42.850	6.180,5	3.925	9.344	799
Derik	75.927	11.979	24.763	58.951	1.367
Kızıltepe	104.106	2.269,5	8.554	20.365	1.403
Nusaybin	39.430	11.347	19.660	46.804	1.177
II.ALT BÖLGE					
Mazıdağı	18.026	25.217,5	11.694	27.840	869
Midyat	42.369	9.800	12.606	30.011	1.083
Ömerli	13.287	12.833	4.283	10.196	409
Savur	25.985	32.319	14.384	34.244	1.049
Yeşilli	4.681	1.205,5	4.444	10.581	245
Dargeçit	18.818	7.810	10.921	25.999	490

Kaynak : Mardin Tarım İl Müd., Mardin Tarım Master Planı, 2003, s.16.

Tablo 25’de görüldüğü gibi Mardin’de tarım alanlarının fazlalığı bitkisel üretim açısından önemli olmaktadır. Mardin’in yüzölçümü 8.891 Km² olup, bunun % 43’ ü tarım alanı, 13’ü Orman ve Fundalık, %13’ü Çayır-Mera , % 31’i tarıma elverişsiz alan olarak dağılım göstermektedir. Türkiye genelinde ise bu durum sırasıyla %26 , %34, %26 ve %13 oranında dağılım göstermektedir. Mardin ilinde 385.479 ha lık tarım alanında ekimi yapılan bitkilerden hububat % 54,17 , yemlik baklagiller % 18,6, endüstri bitkileri % 6,6, yem bitkileri %0.01, diğer ürünler %0.12, nadas % 11,6, sebze, bağ, zeytin ve meyve % 7,48 oranında olup, hububat içerisinde buğday, bakliyat içerisinde mercimek, sanayi bitkileri içerisinde ise pamuk ilk sırayı almaktadır. Mardin il arazisinden en fazla payı alan ilçeler %16 ile Kızıltepe, % 16 ile Derik ve % 14 ile

¹²³ ***Bölgelendirme** ; (Agro-ekolojik bölgelendirme), arazinin çevresel özellikleri, potansiyel verim ve arazi uygunluğu benzer olan özelliklere sahip alt alanlara bölünmesini ifade eder. Mardin ilinin merkez ilçeyle beraber 10 ilçesi bulunmakta olup ilçeler arasında tarım, sanayi sektörlerinin gelişmişlik dereceleri ova ve dağlık kesimi olarak farklılık arz eder. Özellikle Mardin İlinin Agro-Ekolojik alt bölgeleri hazırlanırken I. Alt bölge olarak iklim verileri, arazi formu, toprak yapısı göz önüne alınarak Merkez, Kızıltepe, Nusaybin ve Derik ilçelerini gruplandırabiliriz. I. Alt bölge bazında geniş ve büyük ovaların varlığı ayrıca iklim benzerlikleri göz önünde bulundurulmuştur. Bununla beraber II. Alt bölge olarak Midyat, Savur, Mazıdağı, Yeşilli, Ömerli, Dargeçit ilçeleri dağlık ve eğimli bir arazi yapısı oluşturması bakımından I. Alt bölgeye göre tarımsal açıdan büyük farklılık arz eder.

Nusaybin ilçesidir. Tarım alanı içinde de en büyük payı alan ilçe ise Kızıltepe (%27) olup, toplam arazinin % 94,1'i tarım alanı olarak kullanılabilir. İl ormanlık alanında en büyük pay Savur(%28,8) ilçesine aittir.¹²⁴ İl tarım arazisinin ilçeler itibariyle sulama durumları Tablo 26'da verilmektedir.

Tablo 26
Mardin İli İlçelere Göre Sulanan Tarım Alanları (Ha.) (1999)

İLÇE AD,	TARIM ARAZİSİ	SULANABİLİR ARAZİ	DEVLET SULAMASI	HALK SULAMASI	TOPLAM SULANAN ARAZİ	
					Miktar (ha)	Oran (%)
Merkez	32.751	21.267	1.056,6	462,4	1.519	7.1
Dargeçit	13.735,4	895	372	228	600	67.0
Derik	65.243,5	43.140	5.020,6	179,4	5.200	12.0
Kızıltepe	131.925,7	69.724	17.152	9.648	26.800	38.4
Mazıdağı	26.479,5	11.699	996	647,5	1.643,5	14.0
Midyat	36.000,2	2.835	-	368	368	13.0
Nusaybin	34.982,5	17.534	11.478	371	11.849	67.6
Ömerli	8.192,6	431	7,8	21,2	29	6.7
Savur	25.624,3	14.395	1.599	1.671	3.270	22.7
Yeşilli	5.794	1.321	484,5	156,5	641	48.5
TOPLAM	385.478,7	183.241	39.858,6	12.060,9	51.919,5	28.3

Kaynak: Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Uygun Yatırım Alanları Araştırması Mardin, Ankara, 2001, s.29.

Tabloda görüldüğü gibi, il toplam tarım arazisinin % 47.5'i sulamaya elverişli olup bunun da % 28.3'ü sulanabilmektedir. Tarım arazisi sulamalarının yaklaşık % 78.8'i devlet sulaması, % 23.2'si de halk sulaması şeklinde gerçekleşmiştir. GAP kapsamındaki sulama projelerinin tamamlanmasından sonra il genelinde sulama yapılan tarım arazisinin yaklaşık 175.000 hektara ulaşması beklenmektedir.¹²⁵ Çayır-mera, orman ve fundalık alanları Türkiye geneline göre daha az olmasına karşılık, tarım dışı araziler ve tarıma elverişli araziler oransal olarak Mardin' de daha fazladır.

Mardin ili içerisindeki alt bölgeler incelendiğinde, Alt bölgelerde tarım dışı arazi kullanımı yüksek olup bu bölgelerde tarım dışı kullanılan arazinin tarıma kazandırılmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Bununla beraber özellikle I. alt bölgede tarım alanı diğer bölgelerin tarım alanlarının oranları incelendiğinde üretim çok fazla olup tarım yönünden en elverişli bölgedir. II. Alt bölgede ise tarım alanları çok düşük seviyededir. II. Alt bölgede ise Orman ve Fundalık alanlarının diğer Alt bölgeye

¹²⁴ Mardin Tarım İl Müdürlüğü, Tarım Master Planı, 2003, s.16-17.

¹²⁵ Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Uygun Yatırım Alanları Araştırması Mardin, Ankara, 2001, s.29.

göre oransal olarak çok yüksek olduğunu görüyoruz. Ayrıca II. Alt bölgede Çayır, Mera alanları diğer Alt bölgeye göre daha fazla olup, bu özellik hayvancılık açısından değerlendirilmelidir.¹²⁶

3.2.2.1. Bitkisel Üretim

2000 yılı itibarıyla ilin bitkisel üretim kapasitesi ve mevcut durumu şu şekilde özetlenebilir: Yağışın yıllık toplamının azlığı ve mevsimlere göre dağılışındaki dengesizlik ve ayrıca GAP projesinin bitirilememiş olması nedeniyle, ilde kuru tarım sistemi hakimdir. Bitkisel üretim tahıllar üzerinde yoğunlaşmış olup, tahıl yetiştirmede; Tahıl + ikinci ürün ekim sistemi uygulanmaktadır. İlin güneyindeki Mezopotamya Ovası geniş fakat susuz bir yapıya sahiptir. Bölgedeki en verimli toprakları Şanlıurfa'da (%38.1) bulunmakta olup onu sırasıyla Diyarbakır ve Mardin illeri izlemektedir. 889.100 hektar olan il arazisinin %43.35'i (385.479 ha) tarım arazisi, %12.74'ü (113.341 ha) orman ve fundalık, %12.98'i (115.447 ha.) çayır ve mera, %30.91'i ise (274.833 ha) yerleşim alanı ve kullanılmayan alanlardan oluşmaktadır. Toplam tarım alanlarının %82.01 gibi çok büyük bir bölümü tarla alanı, %5.23'si bağ-Bahçe, %2.27'si sebzelik, %1.43'ü kavaklık ve geriye kalan kısmı da zeytinlik olarak kullanılmaktadır. Mardin il arazisinden en fazla pay alan ilçeler Derik (%16.2), Savur (%16) ve Kızıltepe'dir (%15.8). İl toplam tarım alanı içinde en büyük payı alan ilçe ise Kızıltepe (%33) olup, toplam arazinin %98'i tarım alanı olarak kullanılabilir. İl ormanlık alanında en büyük payı alan ilçe ise Savur (%28.8)dur.

Genel olarak tüm ilçelerde tarım alanlarının çok büyük bir bölümü tarla alanı olarak kullanılmaktadır. Tarla alanı açısından Kızıltepe (123.200 ha), sebze alanı açısından merkez ilçe (2.853.5 ha), meyvelik alan açısından Dargeçit (439.6 ha) ve bağlık alan açısından da savur ilçesi (3.490 ha) il genelinde ilk sırada yer almaktadır. İl toplam tarım arazisinin (385.479 Ha.) %47.5'i (181.055 ha.) sulamaya elverişli olup, bunun da yaklaşık olarak %28.3'ü (toplam tarım arazisinin ise %13.5'i, yani 65.268 ha) sulanabilmektedir. Tarım arazisi sulamalarının büyük bir kısmı Devlet sulaması, geriye kalan ise halk sulaması şeklinde gerçekleşmektedir. GAP kapsamındaki sulama projelerinin tamamlanmasından sonra il genelinde sulama yapılan tarım arazisinin

---

¹²⁶ Mardin Tarım İl Müd.a.g.e.s.17-18.

yaklaşık olarak 175.000 hektara ulaşması beklenmektedir. İl genelinde yaklaşık olarak ekilen toplam 316.168 hektarlık tarla alanının %71.90 gibi büyük bir kısmında (227.343 ha) tahıl üretimi, %24.41'lik kısmında (77.190 ha) baklagil üretimi, %3.49'lık kısmında endüstriyel bitkiler ve geri kalan alanda da yağlı tohumlar ve yumru bitkiler üretimi yapılmaktadır. Mardin ili tahıl ürünlerinde ekilen alan itibariyle en önemli ürünler buğday ve arpadır. Yaklaşık olarak tahıl ekilen alanların %67.11'i buğdaya, %32.84'i de arpaya aittir. Diğer tahıl ürünlerinin ekim alanları ise önemsenmeyecek kadar azdır. Ekilen alan itibariyle baklagillerden kırmızı mercimek (91.49), endüstriyel bitkilerden kütü pamuk (97.71) önemli paylar almaktadır. Mısır II. Ürün olarak yaklaşık 20.265 ha alanda ekilmekte ve 199.362 ton ürün elde edilmektedir. Söz konusu ürünler üretim açısından da önde gelen ürünlerdir.

3.2.2.1.1 Seçilmiş Tarla Ürünlerinin Ekiliş Alanlarının Karşılaştırılması

Tablo 27 seçilmiş tarla ürünlerinin 1965-2000 yılları arasındaki Türkiye ve Mardin ilinde ekilen alanları hektar olarak verilmiştir.

Tablo 27
Seçilmiş Tarla Ürünlerinin Ekiliş Alanlarının Karşılaştırılması(hektar)
Türkiye Mardin (1965-2000)

YILLAR	TAHILLAR		TÜRKİYE TOPLAM İÇİNDEKİ ORAN	BAKLAGİLLER		TÜRKİYE TOPLAM İÇİNDEKİ ORAN	ENDÜSTRİYEL BİTKİLER		TÜRKİYE TOPLAM İÇİNDEKİ ORAN
	TÜRKİYE	MARDİN		TÜRKİYE	MARDİN		TÜRKİYE	MARDİN	
1965	12.960.000	182.350	1,41	495.000	9.750	1,97	1.773.811	4.713	0,27
1970	13.239.700	257.870	1,95	553.500	16.301	2,95	982.185	3.558	0,36
1975	13.608.550	333.976	2,45	567.680	21.579	3,80	1.126.042	15.235	1,35
1980	13.291.500	317.316	2,39	732.150	38.243	5,22	1.179.690	6.942	0,59
1985	13.337.000	254.448	1,91	1.376.000	127.532	9,27	1.166.997	12.343	1,06
1990	13.710.615	173.092	1,26	2.284.999	140.016	6,13	1.392.325	9.087	0,65
1995	13.816.470	202.063	1,46	1.870.383	105.900	5,66	1.411.549	16.567	1,17
2000	13.962.638	208.398	1,49	1.538.757	68.041	4,42	1.387.919	19.563	1,41

Kaynak: DİE, GAP İl İstatistikleri 1950-1996, s.334-563. DİE, Tarımsal Yapı (Üretim,Fiyat,Değer) 2000, Ankara s.203. DİE, Tarım İstatistikleri Özeti 1984-2003, Ankara,2004,s.11-14.

Mardin’de tahıl ekilen alanların, Türkiye genelindeki tahıl alanları bakımından karşılaştırıldığında 1965 yılından itibaren yükselmeye başlamış bu yükseliş 1980’li yıllara kadar devam ettikten sonra, düşüş eğilimine girmiştir. Tarla ürünleri içinde Türkiye ve Mardin ilinde ekilen alana bakıldığında süreç içerisinde en yüksek orana tahıllar sahiptir.

Baklagil ekilen alanlar açısından bakıldığında; Türkiye toplamı içerisindeki oran 1965 yılından sürekli olarak artmış, bu artış 1985 yılından 9,27’e çıkarak süreç içerisindeki en yüksek orana çıkmıştır. 1985 yılından sonraki dönemlerde ise sürekli olarak düşüş göstermişse de 1965 yılındaki oran kadar gerilememiştir. Ekilen alan bakımından tahıllardan sonra İkinci sırayı baklagiller almaktadır.

Endüstriyel bitkiler alanlarında ise 1975 yılına kadarki dönemlerde sürekli artış, 1980’de önceki döneme kıyasla yarıya yakın düşüş, 1985’te 1980 yılına oranla iki kat artış gösterdikten sonra, 1990 yılında tekrar düşüş gösterdikten sonra, sonraki dönemlerde yükseliş eğilimine girmiştir. Ayrıca baklagil ekim alanlarında yaşanan daralma, sulama imkanlarının artmasından dolayı endüstriyel bitkilerde ekimine kayarak genişleme göstermiştir.

3.2.2.1.2. Seçilmiş Tarla Ürünlerinin Üretim Miktarlarının Karşılaştırılması

Tablo 28’de seçilmiş tarla ürünlerinin üretim miktarlarına ilişkin veriler Tablolaştırılmış olup süreç içerisindeki gelişmeler analiz edilecektir.

Tablo 28
Seçilmiş Tarla ürünlerinin Üretim Miktarları Yönünden Karşılaştırılması(Ton)
Türkiye Mardin (1965-2000)

YILLAR	TAHILLAR		TÜRKİYE TOPLAMI İÇİNDEKİ ORAN	BAKLAGİLLER		TÜRKİYE TOPLAMI İÇİNDEKİ ORAN	ENDÜSTRİYEL BİTKİLER		TÜRKİYE TOPLAMI İÇİNDEKİ ORAN
	TÜRKİYE	MARDİN		TÜRKİYE	MARDİN		TÜRKİYE	MARDİN	
1965	12.935.000	188.951	1,46	409.000	9.671	2,36	984.374	3.276	0,33
1970	14.496.000	164.986	1,14	411.000	9.895	2,41	549.861	1.261	0,23
1975	20.640.000	402.830	1,95	522.000	26.483	5,07	679.935	8.693	1,28
1980	23.235.000	491.636	2,12	665.000	44.134	6,64	733.959	3.936	0,54
1985	25.577.000	519.921	2,03	1.207.000	176.252	14,60	688.491	7.875	1,14
1990	29.544.200	346.086	1,17	1.927.000	169.730	8,81	950.608	8.252	0,87
1995	27.556.000	429.824	1,56	1.627.300	120.263	7,39	1.047.397	15.406	1,47
2000	38.108.694	184.645	0,49	1.313.007	46.916	3,57	19.963.403	24.495	0,12

Kaynak : DİE, GAP İl İstatistikleri 1950-1996, s.334-566. DİE, Tarımsal Yapı (Üretim,Fiyat,Değer) 2000, Ankara s.203. DİE, Tarım İstatistikleri Özeti 1984-2003, Ankara,2044,s.10-14.

Tahıl üretimi açısından bakıldığında süreç içerisinde 1970 dönemi hariç, üretim miktarı artış göstermiş bu artış 1985 dönemine kadar sürmüş olup ülke içindeki pay bakımından da gelişme göstermiştir. 1990 yılından itibaren de önceki dönemlere kıyasla düşüş trendine girmiş bu düşüş 2000 yılında devam etmiştir. Buğday başta olmak üzere hububat ürünlerinin, uzun zamandan beri ülkemizde hem sosyal hem de ekonomik açıdan taşıdığı değer son derece büyüktür. İl tahıl üretiminde buğday üretimi başat konumdadır.Türkiye 21.000.000 tonluk buğday üretimi ile Dünya buğday üretimi içerisinde %3.5’lik bir paya sahiptir. Mardin ilinin Türkiye buğday üretimindeki payı yıllara göre değişiklik göstermekle birlikte 1990’dan sonra yaşanan kuraklıklar ve GAP projesinin bitirilememesi nedeniyle 2000 yılında üretim 1990 yılına göre % 62.7 oranında azalmıştır.

Baklagil üretimi açısından bakıldığında, 1965 yılından itibaren sürekli olarak artış olmuştur. Bu artış % 14,60 ülke içindeki pay ile süreç içerisindeki en yüksek noktaya ulaştıktan sonra düşüş trendine girerek 2000 yılında 3,57’e kadar

gerilemiştir. Baklagil üretiminde kırmızı mercimek Mardin ilindeki üretimi başat konumundadır. Ülkemizde mercimek hasılatına ilişkin 1960'lı yıllardan sonra şu gelişmeler olmuştur.

1960'lı yılların başlarında yaklaşık 100.000 ha civarında olan Türkiye toplam mercimek ekiliş alanı,1960-1975 yılları arasında hemen hemen aynı kalmış olmakla birlikte,1980-1988 yılları arasındaki dönemde çok hızlı bir artış göstermiş ve yaklaşık 190.000 ha. seviyesinden, 980.000 ha. kadar çıkmıştır.1988 yılından beri sürekli bir azalış trendi gösteren mercimek ekiliş alanları, 1998 ve 1999 yılları ortalaması olarak yaklaşık 535.000 ha civarındadır.

1961-2000 yılları arasındaki dönemde ülkemiz mercimek üretimleri de ekiliş alanına benzer bir yükseliş ve düşüş trendi sergilenmiştir.1982-2000 yılları arasındaki dönemde mercimek ekim alanlarında ve buna bağlı olarak üretimde görülen ani yükseliş ve düşüşler, son 20 yılda bu bitkisel üretim dalında yaşanan istikrarsızlığı ortaya koymaktadır.Bu dönemde çiftçilerin mercimek üretimine önce çok büyük bir ilgi göstermesi, daha sonra bunun tam tersini yaparak mercimek üretiminden adeta kaçmaları, ülkemiz mercimek üretimi ve dış ticaretinde görülen büyük dalgalanmalarda izlenen ürün politikaların etkili olmuştur.

Bu sebeple Türkiye'de mercimek üretimindeki en temel sorun, diğer bazı ülkelerin aksine, ülkemiz mercimek verimlerinin artırılmamış olması şeklinde ortaya konulabilir. Buna karşılık, son 20 yıl zarfında başta Kanada ve Hindistan olmak üzere çoğu ülkelerde mercimek verimi önemli ölçüde artma eğilimi göstermiştir.Bilindiği gibi tarımsal üretimde gerek işletmeler gerekse ülkeler arasında yaşanan rekabetin dayandığı en önemli iki unsur verim artışları ve maliyet azalışlarıdır.

Türkiye' de 1994 yılından sonra TMO'nun mercimek alımlarından çekilmesi ve daha sonra İhracatın gerilemesi, ülkemizde 1980'li yılların sonunda ortaya çıkmaya başlayan hızlı mercimek üretim artışların sonu olmuştur. Bu bağlamda; 1990'lı yılların sonuna doğru üretim miktarları sürekli bir azalış trendine girmiştir. Mardin'de de mercimek tarımı, Ülkemize benzer aynı yıllarda Mercimek üretiminden çekilmiş 1989 yılından sonra üretim alanı sürekli düşmüştür. İlimizde mercimek tarımında

istikrarın sağlanabilmesi için aşılması gereken en önemli sorun birim alan verimlerinin artırılması ve üretim maliyetlerinin azaltılmasıdır.1982-1988 yılları arasında Türkiye mercimek üretiminde görülen artışların verim artışından değil alan genişlemesinden kaynaklanmış olduğu bir gerçektir.¹²⁷

Sanayi bitkileri açısından süreç içerisinde dalgalanma gösterse de artış söz konusudur. Ancak bu artış 2000 yılına dek sürmüştür de ülke içindeki aldığı pay azalmıştır. Mardin ilinin pamuk üretimindeki payı yıllara göre gittikçe artış göstermekle beraber 1999 yılında üretim 1987 yılına göre % 350 oranında artmıştır. Bunun nedeni sulama kuyularının giderek artmasıdır.¹²⁸

Üretime bakıldığında; ele alınan süreç içerisinde Türkiye’de birinci sırada tahıllar ikinci sırada Endüstriyel bitkiler, Mardin’de ise birinci sırada tahıllar ikinci sırada baklagiller gelmektedir. 1985 -1995 yılları arasında düşüşün en önemli nedenlerinden biri bölgede yaşanan huzur ortamının bozulmasından dolayı “ olağanüstü hal” sürecine girmesi diğeri de körfez savaşı olarak düşünülebilir.

3.2.2.1.3. Seçilmiş Meyve Ürünlerinin Üretim Miktarları ve Ekiliş Alanlarının Karşılaştırılması

İlde yetişen seçilmiş meyve ağaçları sayıları Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 29 ve 30’da verilmiştir. Seçilmiş meyve ağaçları; sert kabuklu meyve ağaçlarından antepfıstığı, ceviz ve badem, yumuşak çekirdekli meyvelerde armut, ayva ve elma, üzüksü meyvelerde dut, incir ve üzüm, taş çekirdeklielerde ise zeytin, vişne, şeftali, kiraz, zerdali ve kaysı ağaçlarıdır.

---

¹²⁷ Mardin Tarım İl Müd.a.g.e.s.44-45.

¹²⁸ Mardin Tarım İl Müd.a.g.e.s.32.

Tablo 29

Meyve Ağaç Sayılarının Karşılaştırılması Türkiye –Mardin(1980-2000)

YILLAR	YUMUŞAK ÇEKİRDEKLİ.			TAŞ ÇEKİRDEKLİLER			SERT KABUKLULAR			ÜZÜMSÜ MEYVELER		
	Türkiye	Mardin	Mardin/Türkiye(%)	Türkiye	Mardin	Mardin/Türkiye(%)	Türkiye	Mardin	Mardin/Türkiye(%)	Türkiye	Mardin	Mardin/Türkiye(%)
1980	55.090.000	86.120	0,16	7.500.000	356.288	4,75	37.020.000	683.120	1,85	12.355.500	202.625	1,64
1985	57.829.000	83.154	0,14	6.210.000	364.563	5,87	40.520.000	668.307	1,65	15.587.000	179.505	1,15
1990	57.615.000	59.649	0,10	5.960.000	304.410	5,11	46.609.000	610.121	1,31	17.333.000	115.605	0,67
1995	56.600.000	60.009	0,11	6.144.000	305.989	4,98	51.845.000	743.690	1,43	17.242.000	121.235	0,70
1996	55.681.000	60.234	0,11	6.540.000	307.215	4,70	53.076.000	749.806	1,41	17.337.000	120.100	0,69
1997	55.050.000	59.629	0,11	9.950.000	303.403	3,05	53.450.000	680.396	1,27	16.820.000	119.227	0,71
1998	54.900.000	55.450	0,10	7.600.000	304.024	4,00	52.483.000	435.777	0,83	16.161.000	108.496	0,67
1999	54.480.000	54.553	0,10	8.370.000	302.839	3,62	52.045.000	410.560	0,79	16.445.000	109.580	0,67
2000	54.760.000	54.336	0,10	8.570.000	298.944	3,49	51.525.000	416.883	0,81	16.654.000	110.302	0,66

Kaynak: DİE, GAP İl İstatistikleri 1950-1996, s.334-566. DİE, Tarımsal Yapı (Üretim,Fiyat,Değer) 2000, Ankara s.203. DİE, Tarım İstatistikleri Özeti 1984-2003, Ankara,2044,s.20-23.

Tablo 29'un genel bir değerlendirmesi yapılacak olursa 1980-2000 döneminde Türkiye meyve ağaçları sayıları bakımından yumuşak çekirdekli ve taş çekirdekli meyvelerde önemli oranda bir düşüş gerçekleşmiş, sert kabuklu ve üzüksü meyveler bakımından ise artış gerçekleşmiştir. Mardin ilinde ise tüm meyve ağaç türlerinde önemli oranda düşüş kaydedilmiştir. En keskin düşüş ise üzüksü meyve ağaçlarında gerçekleşmiştir. 1980 yılına oranla ağaç sayıları 2000 yılında, yaklaşık yarı yarıya düşmüştür. Halbuki üzüksü meyveler içerisinde bulunan üzüm, tarihi süreç içerisinde de yöre için ilk çağlardan beri önemli bir ticari maldır¹²⁹. Tablo 30'da üzüm meyvesinin

¹²⁹ Arkeolojik buluntulara göre bağcılık ve şarapçılık kültürünün milattan 3000 yıl öncesine kadar gittiği Anadolu; bu kültürlerin anavatanı olarak kabul edilmektedir. Anadolu'da çok eski bir geçmişe sahip olan bağcılık ve şarapçılık kültürü buradan batı ülkelerine yayılmıştır Türkiye, yaklaşık 600000 hektar bağ alanı ve 3430000 ton üzüm üretimi ile dünyanın önde gelen bağcı ülkeleri arasında yer almaktadır. Türkiye bağcılık potansiyelinin yaklaşık 1/5'ini oluşturan Güneydoğu Anadolu Bölgesi, ülkemizin önemli bağ bölgelerinden birisidir. Türkiye bağ bölgelerinin tamamında yetiştirilen üzüm çeşitlerinin hepsinin muhafazasını sağlamak ve gerekli araştırmaları yapmak üzere 1965 yılında Tekirdağ Bağcılık Araştırma Enstitüsünce "Milli Koleksiyon Bağ Tesisi Projesi" hazırlanmıştır. 1972 yılından bugüne kadar

1980-2000 döneminde ağaç sayısı ve üretim bakımından Türkiye ile karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Tablo 30

**Üzüm Meyvesinin Ağaç Sayısı ve Üretim (Ton) Bakımından Karşılaştırılması
Türkiye – Mardin(1980-2000)**

YILLAR	Toplam Ağaç Sayısı			Meyve Veren Yaşta			Üretim (Ton)		
	Türkiye	Mardin	Mardin/ Türkiye(%)	Türkiye	Mardin	Mardin/ Türkiye(%)	Türkiye	Mardin	Mardin/ Türkiye(%)
1980	820 000	23 121	2,82	-	-		3 600 000	134 840	3,75
1985	625 000	25 098	4,02	625 000	25 098	4,02	3 300 000	117 951	3,57
1990	580 000	19 412	3,35	580 000	19 421	3,35	3 500 000	114 092	3,26
1995	565 000	20 996	3,72	565 000	20 996	3,72	3 550 000	101 185	2,85
1996	560 000	20 996	3,75	560 000	20 996	3,75	3 700 000	103 305	2,79
1997	545 000	21 100	3,87	545 000	21 100	3,87	3 700 000	105 000	2,84
1998	541 000	18 658	3,45	541 000	18 658	3,45	3 600 000	126 331	3,51
1999	535 000	18 738	3,50	535 000	18 738	3,50	3 400 000	105 021	3,09
2000	535 000	18 748	3,50	535 000	18 748	3,50	3 600 000	114 966	3,19

Kaynak : DİE, GAP İl İstatistikleri 1950-1996, s.334-566. DİE, Tarımsal Yapı (Üretim,Fiyat,Değer) 2000, Ankara s.203.

Toplam ağaç sayısı bakımında Tabloya bakıldığından süreç içerisinde Türkiye ortalamasından % 3,5 oranında pay aldığı üretim bakımından ise ortalama % 3 gibi önemli bir oranında pay aldığı gözlenmektedir. Mardin ilinde üzüm meyveler içerisinde en yüksek pay üzüm meyvesine aittir. Üzüm büyük bir potansiyel ürün olarak bulunmaktadır.¹³⁰ Ancak bu potansiyelin yeterince değerlendirilmediği anlaşılmaktadır. Bu ürünün değerlendirilmesi konusu ayrı bir araştırmanın konusu olabilir. Çünkü bağcılık uzun yıllar yöre halkının geçim kaynaklarından biri olmuştur.

ülkemizin bağcılık yapılan tüm yöreleri taranarak 1250 üzüm çeşidi tespit edilmiş ve bu çeşitlerden 1116 adedi "Milli Koleksiyon Bağı"na aktarılmıştır. 1982 yılında bu çeşitler üzerinde ampelografi çalışmaları başlatılmış ve günümüze kadar koleksiyonda bulunan 491 üzüm çeşidinin ampelografik çalışmaları tamamlanmıştır "Milli Koleksiyon Bağı Tesisi" çalışmalarına Diyarbakır ve Mardin illeri de dahil edilmiş ve buralarda belirlenen 31 üzüm çeşidi söz konusu bağa aşılanmış Bugüne kadar yapılan çalışmalarda bu illere ait çeşitlerin özellikleri henüz tespit edilmemiştir. Öte yandan Diyarbakır ve Mardin illerinde yapılan çalışmalarda çeşit sayısının çok daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır.(Bkz. Nejet Kaplan Diyarbakır ve Mardin İllerinde yetiştirilen üzüm çeşitlerinin ampelografik özelliklerinin saptanması üzerine bir araştırma, Ankara Ün.Fen Bil.Ens.1994, s.1-2.)

¹³⁰ GAP-GİDEM,Mardin Gıda Sektörü Gelişim Stratejileri Araştırma Projesi, GAP -GİDEM Yayını, Ankara, 20006,s.211-212.

Tablo 31
Meyve Üretiminin (Ton) Karşılaştırılması Türkiye –Mardin(1980-2000)

YILLAR	YUMUŞAK ÇEKİRDEKLİ.			TAŞ ÇEKİRDEKLİLER			SERT KABUKLULAR			ÜZÜMSÜ MEYVELER		
	Türkiye	Mardin	Mardin/Türkiye(%)	Türkiye	Mardin	Mardin/Türkiye(%)	Türkiye	Mardin	Mardin/Türkiye(%)	Türkiye	Mardin	Mardin/Türkiye(%)
1980	1 810 000	1 288	0,07	1 350 000	3 562	0,26	161 500	2 868	1,78	3 939 800	136 842	3,47
1985	2 338 000	1 812	0,08	600 000	4 082	0,68	183 000	2 514	1,37	3 767 700	121 426	3,22
1990	2 392 000	1 001	0,04	1 100 000	3 343	0,30	175 000	2 188	1,25	3 940 000	115 702	2,94
1995	2 581 000	959	0,04	515 000	2 935	0,57	183 000	2 615	1,43	3 987 200	102 909	2,58
1996	2 700 000	1 007	0,04	1 800 000	3 191	0,18	218 000	2 497	1,15	4 129 400	105 112	2,55
1997	3 045 000	906	0,03	510 000	4 517	0,89	218 000	2 365	1,08	4 082 000	106 707	2,61
1998	2 905 000	821	0,03	1 650 000	4 431	0,27	191 000	2 187	1,15	3 985 500	127 962	3,21
1999	2 952 000	798	0,03	600 000	2 461	0,41	203 000	2 025	1,00	3 809 500	106 538	2,80
2000	2 885 000	846	0,03	1 800 000	3 598	0,20	238 000	2 036	0,86	3 971 000	116 510	2,93

Kaynak : a) DİE, GAP İl İstatistikleri 1950-1996, s.334-566. b) DİE, Tarımsal Yapı (Üretim,Fiyat,Değer)2000, Ankara s.203. c) DİE, Tarım İstatistikleri Özeti 1984-2003, Ankara,2044,s.20-23. d) <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Tarim/ssebze.xls> (27/02/2007)
<http://www.ilemod.gov.tr/envanter/htm/Tablo.asp?TabloOID=402143&mode=&BirimOID=87&keyword=&datefrom=1997&dateto=2007&txtYil=&page=1> (12.02.2007)

Meyvelerin üretim miktarlarına bakıldığında; süreç içerisinde Türkiye’de üzüksü meyvelerde önemli bir gelişim göstermediği fakat diğer tüm ürünlerde artış olduğu gözlenmektedir. Mardin ili Türkiye ortalamasıyla kıyaslandığında üzüksü meyvelerden önemli bir pay aldığı buna rağmen üretimin süreç içerisinde düştüğü yumuşak çekirdekli ve sert kabuklularda düşüş taş çekirdekli meyvelerde ise dalgalanma görülmekle beraber gelişme sağlanmadığı görülmektedir. Tüm çeşitler açısından değerlendirildiğinde ise, ülke genelinde meyve üretim miktarları açısından önemli bir paya sahip değildir.

3.2.2.1.4. Seçilmiş Sebze Ürünlerinin Üretim Miktarları ve Ekiliş Alanlarının Karşılaştırılması

Mardin ilinin 1994-2000 yılları arasında gerçekleşen sebze üretiminin (ton) gelişimi Tablo 32’de düzenlenmiştir.

Tablo 32
Sebze ürünleri üretim miktarları Mardin (1994-2000)

ÜRÜN ADI	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
YAPRAĞI YENEN SEBZELER	1.523	1.378	1.313	1.166	1.305	1.136	1.280
-Lahana (baş)	533	501	440	424	434	370	435
-Marul (göbekli)	176	172	172	162	166	157	158
-Ispanak	430	421	416	303	438	451	464
-Pırasa	42	42	42	42	32	32	32
-Pazı	305	206	206	198	187	60	187
-Nane	2	2	2	2	6	6	2
-Maydanoz	35	34	35	35	42	60	2
BAKLAGİL SEBZELERİ	1.125	949	1.099	1.056	951	1.012	971
-Fasulye	1.115	941	1.023	980	937	1.002	962
-Bakla	10	8	76	76	14	10	9
MEYVESİ YENEN SEBZELER	200.564	195.042	198.888	196.466	151.285	114.315	106.198
-Bamya	196	198	128	174	170	164	163
-Balkabağı	100	120	118	61	61	1.012	36
-Kavun	59.872	56.808	52.448	52.984	39.490	30.551	30.454
-Karpuz	86.710	77.808	79.655	80.284	68.461	39.918	45.161
-Kabak (Sakız)	1.855	1.682	1.887	1.805	970	1.011	1.115
-Hıyar	14.149	21.790	23.208	22.920	13.521	12.832	8.433
-Patlıcan	15.739	15.394	15.650	14.130	9.908	10.012	5.095
-Domates	17.928	17.557	21.577	20.487	15.856	15.964	12.339
-Biber (Dolmalık)	2.436	2.271	2.562	2.197	1.562	1.622	1.953
-Biber (Sivri)	1.579	1.414	1.655	1.424	1.286	1.229	1.449
SOĞANSI,YUMRU,KOK SEBZ.	3.519	3.245	3.574	8.297	3.664	28.827	20.836
-Sarımsak (Taze)	67	61	58	58	466	113	46
-Soğan (Taze)	2.075	2.057	2.283	7.053	2.395	2.998	1.812
-Havuç	1.166	973	1.073	1.040	696	722	1.012
-Turp (kırmızı)	211	154	160	146	107	404	181
TOPLAM	206.731	200.614	204.874	206.985	157.205	145.290	129.285

Kaynak : DİE, GAP İl İstatistikleri 1950-1996, s.334-566. DİE, Tarımsal Yapı (Üretim,Fiyat,Değer) 2000, Ankara s.203. DİE, Tarım İstatistikleri Özeti 1984-2003, Ankara,2004,s.20-23.

<http://www.gap.gov.tr/Turkish/Tarim/ssebze.xls> (27/02/2007)

<http://www.ilemod.gov.tr/envanter/htm/Tablo.asp?TabloOID=402143&mode=&BirimOID=87&keyword=&datefrom=1997&dateto=2007&txtYil=&page=1> (12.02.2007)

Süreç içerisinde (1994-2000) Mardin’de sebze üretimi, 1994 yılından 1997 yılına kadar önemli bir değişiklik gerçekleşmemiş olup, 1998 yılından itibaren başlayan düşüş önemli oranlardadır. 1994 yılı 2000 yılı ile kıyaslandığında % 37 oranında bir düşüş olmuştur. Tablo 33’de 1994-2000 yılları arasında il meyve üretiminin Türkiye meyve üretimi içerisindeki karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Tablo 33

Meyve ürünleri üretim miktarları Mardin Türkiye Karşılaştırılması (1994-2000)

YILLAR	MEYVESİ YENEN SEBZELER			YAPRAĞI YENEN SEBZELER			BAKLAGİL SEBZELER			SOĞANSI YUMRU VE KÖK SEBZELER		
	Türkiye	Mardin	Mardin/ Türkiye(%)	Türkiye	Mardin	Mardin/ Türkiye(%)	Türkiye	Mardin	Mardin/ Türkiye(%)	Türkiye	Mardin	Mardin/ Türkiye(%)
1994	15 080 000	200 564	1,33	1 451 350	1 523	0,10	567 700	1 125	0,20	602 400	3 519	0,58
1995	16 101 000	195 092	1,21	1 491 930	1 378	0,09	601 900	949	0,16	669 500	3 245	0,48
1996	17 321 000	198 888	1,15	1 506 080	1 313	0,09	607 750	1 099	0,18	696 450	3 574	0,51
1997	15 933 000	196 466	1,23	1 527 400	1 166	0,08	595 500	1 056	0,18	643 750	8 297	1,29
1998	18 246 500	151 285	0,83	1 598 750	1 305	0,08	603 000	951	0,16	620 830	3 664	0,59
1999	19 122 500	114 315	0,60	1 633 680	1 136	0,07	622 000	1 012	0,16	628 660	28 827	4,59
2000	19 283 500	106 198	0,55	1 670 650	1 280	0,08	660 000	971	0,15	653 450	20 836	3,19

Kaynak : DİE, GAP İl İstatistikleri 1950-1996, s.334-566. DİE, Tarımsal Yapı (Üretim,Fiyat,Değer) 2000, Ankara s.203. DİE, Tarım İstatistikleri Özeti 1984-2003, Ankara,2044,s.20-23.

Seçilmiş sebzelerin üretim miktarlarına bakıldığında; İlin, Türkiye genelinde sebze üretim miktarları açısından, soğans ve yumru bitkilerin 1999-2000 yılındaki artış hariç önemli bir paya sahip olmadığı göze çarpmaktadır.Söz konusu ürünler dışındaki tüm çeşitlerde düşüş gözlenmiştir.

Tablo 34

Tarım Alet ve Makinelerinin Gelişimi Bakımından Türkiye ve Mardin İlinin Karşılaştırılması 1990-2001

	Traktör			Balıya Makinası			Kombine Ekim Makinası			Biçerdöver			Biçme Makinası (1)		
	1989	1999	%	1989	1999	%	1989	1999	%	1989	1999	%	1989	1999	%
Türkiye	672845	924471	37	7010	7985	14	90580	146715	62	11551	12563	8,8	54357	103866	91
Mardin	4633	3523	8,6	1	2	200	1987	1278	-36	174	120	-29	363	363	0,3
	Diskaro			Kültüvatör			Sıra arası Çapa Makinası			Pompa (2)			Kulaklı Pulluk (3)		
	1989	1999	%	1989	1999	%	1989	1999	%	1989	1999	%	1989	1999	%
Türkiye	148404	180614	22	273451	395547	45	79621	122189	54	404564	505582	25	645301	886887	37
Mardin	308	230	-25	1672	2054	74	23	74	222	306	652	494	3019	2512	28
	İlaçlama Makinası (4)			Santrifüj Gübre			Harman Makinası (5)			Tarım Arabası					
	1989	1999	%	1989	1999	%	1989	1999	%	1989	1999	%			
Türkiye	301045	416109	38	164668	287503	75	196379	226773	16	627572	908047	45			
Mardin	429	483	23	1513	1816	30	1696	1074	-31	4294	3538	2,9			
1	Orak Makinası + Biçerbağlar + Çayır Biçme Makinası														
2	Santrifüj Pompa + Motopomp (elektrikli + termik) + Derinkuyu Pompa														
3	Kulaklı + Döner Kulaklı														
4	PTO Hareketli Pulverizatör + Motorlu Pulverizatör + Tozlayıcı + Atomizör														
5	Harman Makinası + Sapdöver														

Kaynak: GAP BKİB, GAP bölgesinde tarımsal mekanizasyon düzeyi ve ortak makine kullanımının önemi [http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/\(21.03.2007\)](http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/(21.03.2007))

Türkiye genelinde ve Mardin’de tarım alet ve makineleri varlığının 1989 – 1999 yılları arası değişimi Tablo 34’te, ayrıca 1990-2001 yılları arasında Tarım alet ve makinelerinin gelişimi Tablo 35’te verilmiştir.

Tablo 35
Mardin İlinin Tarım Alet ve Makineleri Bakımından Gelişimi
(1990-2001)

CİNSİ	1990 (Adet)	1995 (Adet)	1999 (Adet)	2001 (Adet)
TRAKTÖR	3.548	3.369	3.370	3.774
TRAKTÖR PULLUĞU	2.574	2.519	4.018	4.028
KÜLTİVATÖR	1.452	1.384	2.060	2.295
DISK HARROW	1.756	1.762	1.840	1.845
HUBUBAT MİBZERİ	3.080	3.315	2.700	3.888
PAMUK MİBZERİ	4	75	225	351
BİÇME MAKİNESİ	344	357	298	254
MOTOPOMP (TERMİK-ELEKT.)	111	357	379	510
BİÇERDÖVER	155	153	97	118
RÖMORK	3.320	3.467	3.359	3.893
SELEKTÖR	68	79	105	110
GÜBRE DAĞITICISI	1.318	1.702	1.850	1.874
HARMAN MAKİNESİ	852	899	475	418
SIRT PÜLVERİZATÖRÜ	853	897	1.938	2.034
YEM KIRMA MAKİNESİ	71	75	84	96
HAYVAN PULLUĞU	2.560	2.398	3.000	3045
KARASABAN	32.497	22.993	6.000	4.537

Kaynak : Mardin Tarım İl Müd., Mardin Tarım Master Planı, 2003, s.105.

Tablo 34 ve Tablo 35 incelendiğinde tarım makineleri bakımından önemli sayısal bir artış gerçekleşmediği ayrıca tarım makineleri sayısal artış bakımından Türkiye ortalaması ile mukayese edildiğinde kültivatör hariç tüm tarımsal araç ve gereç bakımından Türkiye ortalamasının oldukça gerisinde kaldığı görülmektedir.

3.2.2.2. Hayvansal Üretim

Mardin ilinde süreç içerisinde, hayvancılık bitkisel üretimin yanında önemli bir faaliyet kolu olup, halkın başlıca geçim kaynaklarındadır. Ayrıca il, sahip olduğu büyükbaş hayvan varlığı açısından Türkiye’de sıralamaya girmektedir. Mardin’in I.Alt bölgesinde (Merkez, Derik, Kızıltepe ve Nusaybin İlçeleri) % 45 ve II.Alt

bölgesinde(Mazıdağı, Midyat,Ömerli,Savur, Yeşilli, Dargeçit ilçeleri) ise % 55 oranda büyük baş hayvan yetiştiriciliği yapılmaktadır İl de yetiştirilen koyunların çoğunu yerli koyun ırkı olan Ak karaman, bir kısmını da ivesi ırkı olan koyunlar, keçilerin ise tamamına yakını yerli ırk olan kıl keçisi oluşturmaktadır.¹³¹ İlin orta ve kuzey kesimleri engebeli olduğundan, genel olarak "Mardin Eşiği" adı verilen bu bölgede hayvancılık yapılmaktadır. İlde mera hayvancılığı şeklinde başlayan, yerleşik köylüler ve göçer aşiretlerce gerçekleştirilen hayvancılık faaliyeti, besi hayvancılığına dönüşmeye başlamıştır.¹³²Tablo 36’da 1965-2000 yılları arasında Türkiye ve Mardin ilinde bulunan, sağılan, kesilen ve mevcut hayvan sayıları hakkında karşılaştırmalar yapılacak ve hayvancılığın ildeki gelişimi analiz edilecektir.

Tablo 36
Sağılan, Kesilen ve Mevcut Hayvan Sayıları Bakımından Türkiye ve Mardin
İlinin Karşılaştırılması (1965-2000)

YILLAR	MEVCUT HAYVAN SAYISI			SAĞILAN HAYVAN SAYISI			KESİLEN HAYVAN SAYISI		
	Türkiye	Mardin	Mardin/ Türkiye(%)	Türkiye	Mardin	Mardin/ Türkiye(%)	Türkiye	Mardin	Mardin/ Türkiye(%)
1965	72 064 700	1 476 710	2,05	16 488 000	255 500	1,55	7 712 048	67 910	0,88
1970	73 031 000	1 651 875	2,26	18 430 000	253 745	1,38	10 182 106	68 470	0,67
1975	77 848 098	1 809 737	2,32	21 035 000	413 140	1,96	11 429 970	77 980	0,68
1980	87 054 165	2 081 638	2,39	24 048 540	484 390	2,01	8 690 820	99 260	1,14
1985	70 858 000	1 465 690	2,07	22 778 160	427 740	1,88	11 531 931	119 410	1,04
1990	64 991 965	856 371	1,32	23 698 830	275 660	1,16	12 264 629	163 010	1,33
1995	56 268 000	713 340	1,27	19 262 500	238 470	1,24	7 744 705	101 410	1,31
2000	47 463 000	616 750	1,30	25 062 037	326 377	1,30	7 323 217	107 210	1,46

Kaynak: a)DİE, GAP İl İstatistikleri 1950-1996, Ankara1998, s. 411-457.

b)TÜİK, İstatistik Göstergeler, Ankara, 2005, s.215-217. c)DİE, Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat,Değer), 2000, Ankara, 2001,s. 484-485.

Tabloda da görüldüğü gibi Mardin ilinde, hayvancılık faaliyetlerinde yıllar itibariyle genel olarak bir gerileme söz konusudur. 1965 yılında 1.4 milyon olan hayvan

¹³¹ Mardin Tarım İl Müd..s.68-70.

¹³² Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., s.38-39

sayısı 1980 yılında 2 milyonunun üzerine çıkmış sonraki dönemlerde gerileme sürecine girmiştir. 1980’li yıllardan sonra hayvan sayılarındaki bu düşüş yörede meydana gelen olaylar ve güvensizlik nedeniyle kırsal kesimden kentlere hızlı göçle bir paralellik gösterir. Çünkü; kırsal kesimde yaşayanların başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır. Yurtiçi ve yurtdışı pazara hayvan ihraç eden bir konumda olan il ithalatçı konumuna gerilemiştir.¹³³ Hayvan varlığındaki yıllar itibariyle gerçekleşen azalmada çayır ve meralardaki azalmada düşünülebilir. Mardin ili hayvan varlığının Türkiye içindeki yerine bakıldığında, Türkiye içerisinde 1980 döneminden önce önemli pay alan yöre bu dönemden sonra gittikçe azalan pay almaktadır. 1980 yılında il hayvan varlığı Türkiye hayvan varlığından % 2.39 pay almışken, 2000 yılı itibariyle % 1,30’a düşmüştür. Mardin ilindeki kesilen ve sağılan hayvan sayıları incelendiğinde, 1965-2000 yılları arasında sağılan hayvan sayısı süreç içerisinde 1980 yılına kadar yükseldiği daha sonrada düşüşe geçtiği, kesilen hayvan sayılarında ise 1990 yılına kadar olan dönemde artış yaşandığı ve daha sonrada azalış olduğu gözlenmiştir. Tablo37’de kümes hayvanları sayısı ve arıcılık faaliyetine ilişkin kovan sayıları Türkiye sayıları ile birlikte karşılaştırılmalı olarak verilmiştir.

Tablo 37
Kümes Hayvanları Sayısı ve Arıcılık Faaliyetine İlişkin Kovan Sayıları
Bakımından Türkiye ve Mardin İlinin Karşılaştırılması (1965-2000)

YILLAR	KÜMES HAYVANLARI SAYISI			KOVAN SAYISI		
	Türkiye	Mardin	Mardin/ Türkiye(%)	Türkiye	Mardin	Mardin/ Türkiye(%)
1965	31 009 000	493 000	1,59	1 615 900	13 530	0,84
1970	34 288 416	483 450	1,41	1 820 962	37 830	2,08
1975	41 736 856	368 661	0,88	1 973 284	10 537	0,53
1980	61 449 565	464 700	0,76	2 225 477	11 276	0,51
1985	64 361 075	724 600	1,13	2 585 303	18 488	0,72
1990	99 803 005	539 390	0,54	3 283 458	19 835	0,60
1995	132 305 427	527 880	0,40	3 916 038	6 176	0,16
2000	261 850 000	457 450	0,17	4 267 123	8 489	0,20

Kaynak:a)DİE, GAP İl İstatistikleri 1950-1996, Ankara1998, s. 447-464. b)TUİK, İstatistik Göstergeler, Ankara, 2005, s.215-217. DİE, Tarımsal Yapı(Üretim, Fiyat,Değer), 2000, Ankara, 2001,s.484-485.

Kümes hayvanları sayısı bakımından bakıldığında 1965 yılında 493.000 olan kümes hayvanı sayısı dalgalanma göstererek, 1985 yılında 724.600’a çıkmış ve

¹³³ Kazım Karkan, **Mardin İlinin Ekonomik Gelişimi ve Bu Gelişimde Tarımsal Sanayinin Yeri ve Önemi**, Mardin, 1999, s.113.

yaklaşık olarak % 50 artıktan sonra, bu dönemden sonra düşüş eğilimine girmiş ve sürecin başındaki sayının altına düşmüştür. Türkiye kümes hayvanları sayıları bakımından karşılaştırıldığında; dalgalanma gösterse de düşüş eğilimindedir. Kovan sayısı bakımından bakıldığında 1965 yılından sonra yaklaşık olarak 3 kat artarak 37.830' a yükselmiştir. Bu dönemde Türkiye içindeki aldığı pay süreç içerisinde en yüksek pay olan % 2,08 dir. 2000 yılında % 0,20 düşen pay bir önceki döneme göre nispi olarak artmıştır. Hem kovan sayısı hem de bal üretimi miktarı bakımından Mardin ilinin Türkiye içerisindeki payı çok düşüktür Mardin ili zengin nektar kaynaklarına sahip olmadığından göçer arıcılar için de cazip değildir. Ancak çok az miktarda göçer arıcı bulunmakla birlikte üretilen bal ikinci ek gelir ve öz tüketime dayalıdır.¹³⁴

3.2.2.3.Ormancılık

Mardin İlinin ormanlık alan ortalaması % 13 olup, toplam olarak 113.341 ha. alanı kaplamaktadır. Mardin ili genelinde en fazla orman arazisine sahip ilçe Savur'dur. Toplam 142.150,3 hektar alana sahip ilçe, toplam il orman alanlarının %28.8'ini barındırmaktadır. İlçe alanı içinde orman arazisi en yüksek olan ilçe Yeşilli ilçesidir. Toplam alanı 19.866,7 hektar olan ilçenin % 28,9'u (5.746,9 ha.) ormanlık alandır. Mardin ormancılık hasılası yönünden Türkiye hasılasından kayda değer paylar almamıştır. Orman ürünleri üretimi açısından sadece yakacak odun üretilmektedir. İl genelinde 1990 yılında 5.410 ster olan yakacak odun üretimi 1997 yılında 800 stere, 1999 yılında ise 582 stere düşmüştür.¹³⁵ İlde ağaçlandırma çalışmaları düşük kalmaktadır 1938-1977 yılları arasında 14 ha. alan ağaçlandırılmıştır.¹³⁶ 2000'li yıllar itibariyle de ; “Ormanlık alanların çoğu planlara göre bozuk-baltalık ormanlar olup, kaçakçılık,bakımsızlık ve yeni enerji ormanı çalışmalarının uzun süreden beri yapılmaması nedeniyle giderek yok olmayla karşı karşıya gelmiştir.”¹³⁷

¹³⁴ Mardin Tarım İl Müd. Master Plan....s.73.

¹³⁵ TKB, Uygun Yatırım Alanları Araştırması, Ankara, 2001,s.46-47

¹³⁶ Yurt Ansiklopedisi, s.5791.

¹³⁷ Mardin Tarım İl Müd..s.58.

İlde (124) çeşit bitki türü mevcut olup,değişik nedenlerden ötürü (Tarla açılması, atıklar, yeşil alanın yok edilmesi, ekosistemde oluşan değişiklikler, zirai mücadele ilaçlarının bilinçsiz kullanımı v.b.) tehdit altındadır.¹³⁸

Tablo 38
Mardin İli Orman Alanlarının Alt Bölgeler İtibariyle Dağılımı

ALT BÖLGELER	BALTALIK ORMAN (Normal)	BOZUK BALTALIK ORMAN	TOPLAM (Ha)	AÇIK SAHA (Ha)	GENELSAHA (Ha)
I.Alt Bölge	3.760	18.215	21.975	229.051	251.980
II.Alt Bölge	7.344	79.770	87.114	524.348	614.761
TOPLAM	11.104	102.238	113.342	753.399	866.741

Kaynak : Mardin Tarım İl Müdürlüğü Master Planı, 2003, s.59.

I.Alt Bölgede ilin orman alanlarının % 19.38'lik kısmı II.Alt Bölgede ilin orman alanlarının % 80.62'lik kısmı tekabül etmektedir.

3.2.3.Sanayi

Bu bölümde süreç içerisinde Mardin ilindeki imalat sanayine ilişkin gelişmeler ele alınıp değerlendirilecektir. Bir çok sınıflama sisteminde sanayi içinde gösterilen enerji ve maden sektörü ise ayrı başlık altında incelenecektir.

Türkiye'de ilk sanayi sayımı Osmanlı Devleti döneminde 1913-1915 yılında yapılmış ve istatistikler "1913-1915 Sanayi Tahriri"¹³⁹ adı altında yayımlanmıştır. Cumhuriyet döneminde 1927 yılında kabul edilen Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan sonra istatistik Genel Müdürlüğü tarafından inşaat dışındaki diğer bütün sınai faaliyetleri içine alan bir sayım yapılmış ve sonuçlar 1928 yılında yayımlanmıştır. Daha sonra 1932-1941 yılları arasında yalnız Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan sanayi kurumlarını

¹³⁸ Mardin Valiliği Çevre ve Orman Müdürlüğü, **2003 Yılı Mardin İli Çevre Durum Raporu**, tarihsiz,s.61-65.

¹³⁹ DİE tarafından yayınlanan bu istatistiklerde; o dönemde sanayi teşebbüslerin merkezleri İstanbul ve İzmir çevresinde bulunmakta olup, Anadolu'da önemli sanayi teşebbüsü bulunmamaktadır. Suriye çevresinde savaş nedeniyle bu bölge sayım kapsamına alınmamıştır. Bkz. **(Osmanlı Sanayi:1913-1915 Yılları Sanayi İstatistikleri**, Ankara, s.4.) Bu tarihlerden önce Mardin sanayisine ilişkin olarak 1876 tarihli salnamede, Mikail ağa, Esat ağa ve Mehmet ağa fabrikaları adıyla “ fabrikalar bulunduğu ve bunların memurları sayılmakta ancak bu kurumlar hakkında salnamelerde bilgi bulunmamaktadır. (S. Aydın ve Diğerleri, 2000, s.224) esasen bu dönemlerde girişim sahipleri sanayi sınırlarını açıklamaktan korkmakta ve bir takım vergilere hedef olacakları endişesiyle, gerçek rakamları vermekten imtina ettikleri anlaşılmaktadır. **(Osmanlı Sanayi:1913-1915...s.3.)**

kapsayan yıllık anketler yapılmış ve sonuçlar her yıl geçmiş yıllarla karşılaştırmalı olarak yayımlanmıştır.

1950 sayımında uygulanan işyeri büyüklük ölçüsü, kullanılan motor gücüdür. Buna göre çalışan insan sayısı ne olursa olsun 10 ve daha fazla beygir güçlük (BG) çevirici güç kullanan işyerleri büyük, 9 ve daha az beygir güçlük (BG) çevirici güç kullananlar ise küçük sayılmıştır. Sayımdan sonraki anketlerde 1962 yılına kadar, motor gücü yanında işgücü de büyüklük ölçüsü olarak dikkate alınmış, çevirici güç olarak 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri anket kapsamına alınmıştır. 1962 yılında ise büyüklüğün saptanmasında motor gücü dikkate alınmamıştır.

1963 Sanayi ve işyerleri Sayımı ve onu izleyen yıllık anketlerde ise işyerleri büyüklük ölçüsü olarak 10 ve daha fazla işçi temeli yerine 10 ve daha fazla kişi (iş sahibi ve ortaklar ile ücretsiz çalışan aile fertleri dahil) temel alınmıştır. 1983 yılına kadar, özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalışan işyerlerine uygulanan Yıllık imalat Sanayii Anketleri, 1983 yılından itibaren değiştirilerek 25 ve daha fazla kişi çalışan işyerlerine geniş kapsamlı, 10-24 kişi çalışan işyerlerine dar kapsamlı soru kağıdı uygulanmıştır. Devlet sektöründe önceki yıllarda olduğu gibi çalışan sayısına bakılmaksızın tüm işyerleri kapsanmıştır. 1993 yılından itibaren özel sektörde 10 ve daha fazla kişi çalışan işyerlerine tek tip soru kağıdı uygulanmıştır. Genel Sanayi ve işyerleri Sayımı, 1970 yılı verilerini kapsayan anket 1971 yılında uygulanmıştır. Bu sayımda ve sayımı izleyen anketlerde 1963 sayımında kullanılan işyerleri büyüklük ölçüsü temel alınmıştır. 1981 yılında 1980 yılı, 1986 yılında da 1985 yılı, 1993 yılında da 1992 yılı verilerinin derlendiği Sanayi ve İşyerleri Sayımı uygulanmıştır.

1951 yılından bu yana her yıl imalat işyerlerinden bilgi toplamak üzere sanayi anketleri düzenlenmiş ve sonuçlar yayımlanmıştır. TÜİK, sanayi indeksleri için veriler toplamak amacıyla, 1966 yılından başlayarak yıllık anketlerin yanı sıra üçer aylık imalat anketleri düzenlemeye başlamıştır. Söz konusu anket, büyük sanayinin katma değer yönünden %90'ını temsil eden işyerlerinde uygulanmaktadır. Çeşitli sektörlerde bu orana ulaşmak için 25, 50 ve 100 kişi çalışan işyerleri kapsanmaktadır.¹⁴⁰

---

¹⁴⁰ TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2004**, Ankara, 2005, s.277-279.

Türkiye’de sanayi ilişkin veri kaynaklarının gelişimi bu şekilde özetlendikten sonra, cumhuriyet dönemi ülkemizde genel olarak sanayi alanındaki gelişmeler özetlenecek, daha sonra bu bilgiler ışında Mardin ilinde yaşanan gelişmeler özetlenecek, düzenlen Tablolar yardımıyla konu analiz edilmeye çalışılacaktır.

17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında gerçekleşen İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar çerçevesinde karma ekonomik sistem benimsenmiş bu doğrultuda özel sektör ve devlet eliyle ağır sanayi tesislerinin oluşturulmasına çalışılmış, ayrıca 1924 yılında Sanayi ve Ticaret Odası Kanunu çıkarılarak, esnaf, sanatkar, ve küçük sanayicileri örgütlenmelerine imkan sağlanmıştır. Bu yıllarda (1927) çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu sayesinde özel sektör için teşvikler sağlanmıştır.

1933 yılında hazırlanan ve 1934 yılında uygulamaya giren Birinci Beş Yıllık Sanayi planı gereği; ithal ikamesi tipi sanayileşme politikası benimsenerek bu doğruda kurulacak teşebbüslerin devlet yada ulusal kuruluşlar eliyle yürütülmesine¹⁴¹ karar verilmiştir.1950-1960 yıllarında altyapıya yatırımları nedeniyle imalat sanayi gelişmiştir.

1960’lı yıllardan bu yana sanayileşme politikaları açısından iki temel stratejiden söz edilebilir. Bunlardan birincisi 1963-1980 arası uygulanan ithal ikameci sanayileşme, diğeri ise 1980’den sonra uygulanan ihracata yönelik sanayileşme stratejileridir. Her iki dönemde de imalat sanayi katma değerinin ulusal gelir içindeki payı önemli bir artış göstermiştir.¹⁴² Mardin sanayi ve iş ortamı 4 ana evre yaşamıştır. Birinci evre, Cumhuriyetin kuruluşundan¹⁴³ ilin teşvik kapsamına alındığı 1968’e dek sürmüştür. İkinci evre teşviklerin sınırlı etki gösterdiği 1968-1980 dönemidir. Bunu

---

¹⁴¹ İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Bursa, 1. Basım, 1998,s.50.

¹⁴² Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001,12. Basım, s.361-365.

¹⁴³ Mardin Cumhuriyet dönemine toprak ve nüfus kaybıyla girmiştir. 1890’larda 20740 km² yüzölçümüne sahip olan il, 1967’de 12734 km² ve 2000 yılı Genel Nüfus Sayımına göre 8806 km² ye düşmüştür. 1869-1905 yılları Diyarbakır Vilayet Salnamelerine göre Mardin sancağının işlenmiş sanayi malları sıralanmakta olup bunların başlıcaları şunlardır: kılıkytan, işlenmiş camus derisi, işlenmiş demir, işlenmiş gümüş, iplik, demir tel, sabun,keçe, döşeme, İşlenmiş boyalı deri, kundura, şal,keçe, külah, ipekli kumaş. I.Dünya Savaşı öncesi sayıları 3.000’e ulaşan dokuma tezgahlarının ürünleri kaliteli olarak bilinmektedir. Bu tezgahlar Midyat ve Hasankeyf’te yoğunlaşmışlardır. Ayrıca geleneksel el sanatları arasında kuyumculuk (Altın/Gümüş) Taş ustalığı, yaygın olanlardır.

GAP Master Planı ile beslenen 20 yıllık bir “GAP Umudu” dönemi izleyecektir. Son dönemse 2000 Krizi ve yeniden arayış dönemidir.¹⁴⁴

Cumhuriyet’in ilk yıllarında “Milli Sanayi” kurmayı hedefleyen “Teşvik’i Sanayi Kanunu” (1927) sayesinde teşviklerden yararlananlar 3 un fabrikası ve 1 elektrik santrali kurmuştur.¹⁴⁵ 1968’de kalkınmada birinci derecede öncelikli iller arasına alınan Mardin’de 1970’lere kadar ilin altyapı hizmetlerinin yetersizliği sebebiyle sanayi sektörü yeterince gelişmemiştir.1980 yılı itibariyle sanayi ve işyeri sayımında 897 sanayi kuruluşu bulunmakta olup, bunların kuruluş yıllarına göre dağılımı Tablo 39’da verilmiştir.

Tablo 39
İşyeri Büyüklükleri (Çalışan Kişi Sayısı Bakımından) ve Kuruluş
Yıllarına Göre İşyeri Sayısı (Mardin)

İŞYERİ BÜYÜKLÜKLERİ (KİŞİ)	TOPLAM İŞYERİ SAYISI	1923'DEN ÖNCE	1923 1939	1940 1944	1945 1949	1950 1954	1955 1959	1960 1964	1965 -1969	1970 - 1974	1975 - 1979	1980	BİLİNMEYEN
1	425	3	2	1	3	8	5	26	39	77	188	70	3
2	214	3		2		4	7	18	20	43	84	33	
3 --- 4	217	1				3	3	14	19	54	96	27	
5 --- 6	32			1		1	1	3	3	4	16	3	
7 --- 9	9					1		1	81	2	3	2	
GENEL TOPLAM	897	7	2	4	3	17	16	62	81	180	387	135	3

Kaynak: DİE,1980 Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı 47-Mardin İli, I.Aşama Sonuçları, Ankara, 1983,s.3.

Tablo 39’da verilen toplam 897 İşyerinden 268’i Merkez ilçede, 9’u Derik’te, 170’i Kızıltepe’de 12’si Mazıdağı’nda 88’i Midyat’ta 102’si Nusaybin’de 13’ü Ömerli’de ve 20’si de Savur ilçesinde bulunmaktadır. Toplam 215 işyeri ise bu günkü Mardin idari bölünüşünde 1990’lı yıllar itibariyle yer almayan Cizre, Gercüş, İdil ve Silopi ilçelerine aittir.

¹⁴⁴ Mortan, S.Arolat, s.471.

¹⁴⁵ Mortan, S.Arolat, s.472.

GAP yatırımları kapsamında Küçük Sanayi Sitesi (1984) Organize Sanayi bölgesi (1992), Serbest Bölge(1994) faaliyete girmiştir. 1999 yılında yapılan GAP İlleri Sanayi Envanterine göre¹⁴⁶ Mardin GAP kapsamına giren iller arasında yapılan genel değerlendirmede 1999 yılı itibariyle 224 adet olarak tespit edilen¹⁴⁷ imalat firmalarının faaliyet alanlarının sırası ile motorlu taşıt onarımı, gıda ürünleri, makine teçhizat hariç diğer imalat sanayi, tekstil ve mobilya hariç ağaç ürünleri olduğu ve tespit edilmiştir.

Bununla birlikte istenen düzeyde olmasa da sanayinin gelişmesine başlangıçta İl Özel İdaresi, Kalkınma Bankası ve Kamu İktisadi Kuruluşlarının önderliğinde kurulan sanayi tesisleri öncülük etmişlerdir. Bu tesislerden en önemlileri: Mardin Çimento Fabrikası, KIDAŞ İplik Fabrikası, Güneydoğu Anadolu Fosfat İşletmeleri, Yem Fabrikası, Boru ve Kireç Fabrikasıdır. Tablo 40’da imalat sanayinde faaliyet gösteren işyeri sayıları verilmiştir. İşyeri büyüklüğü bakımından özel sektör 10-24 arası kamu sektöründe ise 1- 9 arası kişi çalıştıran işletmeleri kapsamaktadır.

Tablo 40
İmalat Sanayinde İşyeri Sayıları Özel Sektör (10+)
Kamu Sektörü(10) 1983-2000

YILLAR	İŞYERİ SAYISI		
	Türkiye	Mardin	Mardin/ Türkiye(%)
1983(a)	4 605	2	0,04
1985(a)	4 870	4	0,08
1990(a)	5 580	4	0,07
1995(b)	10 229	6	0,06
2000(b)	11 114	16	0,14

Kaynak (a): DİE, GAP il İstatistikleri 1950-1996, Ankara 1998,616-627.

(b: <http://www.gap.gov.tr/Turkish/xls> (27/02/2007)

İşyeri sayıları bakımından bakıldığında; Türkiye toplamı içerisindeki oranı1983 yılında % 0,04 iken 2000 yılında yaklaşık olarak üç kat artarak 0,14’e yükselmiştir. İl açısından gelişme olmuşsa da aldığı pay oldukça düşüktür.

¹⁴⁶ TMMOB,GAP İlleri Sanayi Envanteri, TMMOB yayını No.223, Eylül, Ankara,1999, s.37-38.

¹⁴⁷ GAP İlleri Sanayi Envanteri TMMOB Makina Mühendisleri Odası “GAP ve Sanayi Kongresi” için hazırlanmıştır. Projenin yürütülmesinde bilgi tarama ve alan araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Mardin ili imalat sanayine ait işyeri sayısı, stok değişimleri, sabit sermayeye yıl içinde yapılan gayri safi ilaveler, girdi, çıktı ve katma değere ilişkin veriler Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 41'de verilmiştir.

Tablo 41

Mardin İmalat Sanayindeki İşyeri Sayısı, Stok Değişimleri, Sabit Sermayeye Yapılan İlaveler ve Katma Değer (2000)

A : Toplam B : Devlet Sektörü C : Özel Sektör (10+)

		İŞYERİ SAYISI	STOK DEĞİŞİMLERİ (Milyar TL)	SABİT SERMAYEYE YILIÇİNDE YAPILAN GAYRİ SAFİ ÖDEMELER (MİLYAR)	GİRDİ (Milyar TL)	ÇIKTI (Milyar TL)	KATMA DEĞER (Milyar TL)
MARDİN	A	16	258.926	5.125.167	34.719.189	47.072.573	12.353.384
	B	2	317.890	122.644	4.447.555	7.952.869	3.505.314
	C	14	-58.964	5.002.523	30.271.634	39.119.704	8.848.070
TÜRKİYE	A	11.099	3.844.218.066	2.710.540.779	42.156.267.026	65.724.839.960	23.568.572.034
	B	263	869.995.573	166.640.972	7.543.102.501	12.371.929.430	4.828.826.929
	C	10.836	2.974.222.493	2.543.899.807	34.613.164.525	53.352.910.530	18.739.746.005
MARDİN/TÜRKİYE (%)	A	0,14	0,01	0,19	0,08	0,07	0,05
	B	0,76	0,04	0,07	0,06	0,06	0,07
	C	0,13	-0,002	0,20	0,09	0,07	0,05

Kaynak: DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, Ankara, 2003,s.7,190,191.

Mardin ili imalat sanayi verileri Türkiye geneli ile karşılaştırıldığında, Mardin ilinde yaratılan katma değer Türkiye toplam katma değerinin %0.05'ini oluşturduğu

görülmektedir. İşyeri sayısı Türkiye genelinin %0.14'ünü, oluşturmakta olup oldukça düşük bir düzeyde kalmaktadır.

3.2.3.1. 2000 Yılı İtibariyle Mardin'in Sanayi Altyapısı ve Mevcut Sanayi Yatırımları

3.2.3.1.1.Küçük Sanayi Siteleri (KSS)

Türkiye’de Küçük Sanayi Sitesi uygulamalarına 1965 yılında başlanmış olup, devletçe uygulanan kalkınma programlarına uygun olarak küçük sanatkar ve orta boy sanayicinin modern işyerlerine kavuşması ve böylece verimliliklerinin artırılması amacıyla yapımına ve desteklenmesine önem verilmiştir. Bu bağlamda 1999 yılı itibariyle 306 adet KSS ile 72.850 işyerinde 437.000 kişiye daha sağlıklı şartlarda çalışma imkanı sağlanmıştır.¹⁴⁸ Mardin ilinde çeşitli iş kollarında faaliyet gösteren küçük sanayicilerin girişimiyle, ilk Küçük Sanayi Sitesi olan Mardin Merkez Sanayi Sitesi 1984 yılında tamamlanarak 190 işyeri ile faaliyete geçmiştir. Sitenin ikinci bölümü kooperatif tarafından 200 işyeri olarak programlanmış olup, yapım aşamasındadır. Ayrıca ilde Kızıltepe ve Nusaybin Küçük Sanayi Sitelerinin inşaatları devam etmektedir. İlde bulunan Küçük Sanayi Siteleri ve işyeri sayıları Tablo 42’de verilmiştir.

Tablo 42
Mardin İlindeki Küçük Sanayi Siteleri

KSS’NİN UNVANI	İŞYERİ SAYISI	MEVCUT DURUMU
1. Mardin KSS Yapı Koop. 1. Bölüm	190	İşyerleri Faaliyette
1. Mardin KSS Yapı Koop. 2. Bölüm	200	İnşaata Başlama Aşamasında
1. Kızıltepe KSS Yapı Kooperatifi	200	İnşaatı Devam Etmekte
1. Nusaybin KSS Yapı Kooperatifi	154	İnşaatı Devam Etmekte
1. Midyat KSS Yapı Kooperatifi	250	İnşaatı Devam Etmekte

Kaynak : TKB.Uygun yatırım Alanları Araştırması Mardin, Ankara, 20001,s,52.

¹⁴⁸ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, **Mardin Sanayi Potansiyeli ve Yatırım Alanları Araştırması**, Ankara, 2000, s.34.

3.2.3.1.2. Organize Sanayi Bölgesi (OSB)

Ülkemizde Organize Sanayi Bölgelerinin uygulamalarına, planlı kalkınma dönemine girildikten sonra ekonomik olarak geri kalmış yöreleri kalkındırılması amacıyla 1962 yılından itibaren başlanılmıştır. Bu yıldan itibaren 1999 yılı sonu itibariyle Türkiye’de 48 adet OSB hizmete girmiştir.

Mardin OSB ‘si Mardin ilçe merkezine yaklaşık 12 km. uzaklıkta olup, inşasına 1976 yılında başlanıp 1992 yılında bitirilmiştir. 3 milyon m2’lik bir alan üzerinde kurulu olan bölgede 152 parsel bulunmaktadır. İmar çalışmaları tamamlanan bölge içerisinde, **Serbest Bölge**, sosyal tesisler ve yeşil alanlar da bulunmaktadır.¹⁴⁹ 1999 yılı sonu itibariyle sanayi tahsisi yapılan sanayi parsel sayısı 97 olup üretime geçenlerin sayısı 50 adettir. Bu tesislerde istihdam edilenlerin sayısı 2000’dir.

Organize Sanayi Bölgesinin kurulması, teşvik tedbirlerinin getirdiği olanaklar, özelleştirme programı ve ilde kalıp riski göze alan yatırımcılar Mardin’de sanayinin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Ayrıca Güneydoğu Anadolu Projesindeki gelişmeler, Mardin ilindeki genç yatırımcıların faaliyetleri, Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki tek Serbest Bölgenin Mardin ilinde kurulmuş olması yöre dışı yatırımcıların da Mardin’e yönelmesini sağlamıştır.¹⁵⁰

3.2.3.1.3. Sanayi Yatırımları

Mardin ilinin ekonomik yapısı tarım ve ticaret dayalı olsa da; Organize Sanayi Bölgesinin kurulması, teşvik tedbirlerinin getirdiği imkanlar, özelleştirme programı sayesinde, riski göze alan yatırımcılar Mardin’de sanayinin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Ayrıca Güneydoğu Anadolu Projesindeki gelişmeler, Mardin ilindeki genç yatırımcıların faaliyetleri, Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki tek Serbest Bölgenin Mardin ilinde kurulmuş olması yöre dışı yatırımcıların da Mardin’e yönelmesini sağlamıştır. İldeki sanayi tesisleri daha çok Mardin Kızıltepe yolu üzerindeki Organize

---

¹⁴⁹ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, **Mardin Sanayi...** s.35-36.

¹⁵⁰ TKB.Uygun yatırım Alanları,..s. 48.

anayi Bölgesinde yoğunlaşmıştır. ¹⁵¹ İl genelinde faaliyet gösteren sanayi tesisleri, üretim konuları ve üretim kapasiteleri ile birlikte Tablo 43'te verilmektedir.

Tablo 43
Mardin İlinde Üretimde bulunan Sanayi Tesislerinin Üretim Konularına
Göre Dağılımı (1999)

İNŞAAT VE YAPI ELEMANLARI SANAYİ TESİSLERİ		
FİRMA ADI	ÜRETİM KONUSU	ÜRETİM KAPASİTESİ
1.Mardin Çimento A.Ş.	Çimento	770.000 Ton/yıl
	Klinker	590.000 Ton/yıl
	Hazır Beton	102.780 MJ/yü
2.Mardin Boru Sanayi A.Ş.	Asbestli Boru	25.000 Ton/yıl
	PVC Boru	17.500 Ton/yıl
3.Nuhoglu Maçsan Kireç San.A.Ş.	Söndürülmüş Kireç	80.000 Ton/yıl
4.Martu İnş.Malz.San.Tic.A.Ş.	Kireç Kumtaşı	1.440.000 Adet/yıl
	Mermer	120.000 Ton/yıl
5.Marbeton A.Ş.	Karo	1.200.000 Adet/yıl
	Beton Boru	40.000 Ton/yıl
	Hazır Beton	110.000 MJ/yü
5.Sözdar Bakır Ltd.Şti.	Karo	1.800.000 Adet/yıl
GIDA SANAYİ TESİSLERİ		
1. Kızıltepe Star Gıda San.A.Ş.	Bisküvi	6.140 Ton/yıl
	Gofret	1.368 Ton/yıl
	Gofret Kaplama	120 Ton/yıl
	Bisküvi Kaplama	1.800 Ton/yıl
2. Duyan Un A.Ş.	Un	14.000 Ton/yıl
3. Gap Un San.A.Ş.	Un	28.000 Ton/yıl
4. Mer Gıda San.A.Ş.	Un,İrmik	32.400 Ton/yıl
5. Marcan Gıda San.A.Ş.	Un	28.500 Ton/yıl
	Kepek	7.200 Ton/yıl
6. Hamitoğlu A.Ş.	Un	19.200 Ton/yıl
	irmik	18.200 Ton/yıl
7. Kızıltepe Gıda San.A.Ş.	Un	19.200 Ton/yıl
8. ipek Bulgur imal San.A.Ş.	Bulgur	6.000 Ton/yıl
9. Midsan A.Ş.	Bulgur,Un	30.000 Ton/yıl
10. Depsan Bulgur	Bulgur	1.500 Ton/yıl
11. Mes-Süt A.Ş.	Süt,Peynir,Yağ	3.000 Ton/yıl
12. Çağdaş Çiğit Yağ Tesisi	Pamuk Yağı	15.000 Ton/yıl
13. Mer Gıda San.A.Ş.	Makarna	26.000 Ton/yıl
14. Silosan Bulgur Tesisi	Bulgur	360 Ton/yıl
15. Duysan Un Tesisi	Un	30.000 Ton/yıl

¹⁵¹ Mardin Valiliği ,**Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü, Mardin İli 1999 Yılı Sanayi ve Ticaret Durum Raporu**, Mardin, 1999, s.30.

Tablo 43 Devamı
Mardin İlinde Üretimde bulunan Sanayi Tesislerinin Üretim Konularına
Göre Dağılımı (1999)

FİRMA ADI	ÜRETİM KONUSU	ÜRETİM KAPASİTESİ
PLASTİK EŞYA TESİSLERİ		
1. Mar Plas A.Ş.	PVC	400 Ton/yıl
	Boru Parçaları	504 Ton/yıl
	Plastik Eşya	5.230 Ton/yıl
2. Nuhbaba Plastik Tesisi	Granur	1.500 Ton/yıl
TARIM ALET VE MAKİNELERİ TESİSLERİ		
1. Özmuratoğlu Mak.A.Ş.	Tarım Aletleri	250 Adet/yıl
2. Ercan Zirai Alet	Zirai Alet	250 Adet/yıl
3. Adaylar Zirai Aletler	Zirai Alet,kafes	100 Adet/yıl
4. Ekingen Zirai Aletler Tesisi	Tarım Alet,Makine	100 Adet/yıl
METAL YAPI MALZEMELERİ TESİSLERİ		
1. Yay Çivi Tel ve Gıda San.A.Ş.	Tel Çivi	3.000 Ton/yıl
2. Levent Maka.Ş.	Tel Çivi	2.700 Ton/yıl
KARMA YEM TESİSLERİ		
1. Mar Yem San.A.Ş.	Karma Yem	32.250 Ton/yıl
2. Karaboğa Gıda Paz.A.Ş.	Karma Yem	108.000 Ton/yıl
3. GAP Yem San.A.Ş.	Karma Yem	87.600 Ton/yıl
KİMYA SANAYİ TESİSLERİ		
1. Ozhan Kimya San.A.Ş.	Sülfürik Asit	7.200 Ton/yıl
	Toz Deterjan	24.000 Ton/yıl
	Sıvı Deterjan	3.000 Ton/yıl
2. Pikasso Boya Tesisi	Boya	100 Ton/gün
TEKSTİL SANAYİ TESİSLERİ		
1. Karaboğa Teks.A.Ş.	Basic Tişört	230.400 Adet/yıl
	Eşofman	125.000 Adet/yıl
	Polo Yaka Tişört	156.000 Adet/yıl
2. GAP Tekstil A. Ş.	Tişört	1.500 Adet/yıl
3. Mardin Tekstil A. Ş.	Penye	2.000 Adet/yıl
KABLO SANAYİ TESİSLERİ		
1. Mar Kablo Elekt.Pano İnş.Tic.A.Ş.	NYK Kablo	1.500 Km/yıl
	NYA Kablo	30.000 Km/yıl
	NYM Kablo	6.000 Km/yıl
	TTR Kablo	10.000 Km/yıl
ORMAN ÜRÜNLERİ SANAYİ TESİSLERİ		
1. Ağaçsan Ağaç işleme	Tomruk işleme	30.000 M7yıl
	Kapı Üretimi	90.000Ad./yıl
	Mutfak Dolabı	3.000Ad./yıl
OTOMOTİV YAN SANAYİ TESİSLERİ		
1. Meyko Otomotiv A.Ş.	Oto Yan San.Ürünleri	10.000 T/yıl

Kaynak: Mardin Valiliği ,Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü, Mardin İli 1999 Yılı Sanayi ve Ticaret Durum Raporu, Mardin, 1999, s.30-32.

Tablo 43'te görüldüğü gibi, 1999 yılı sonu itibariyle Çimento, boru, gaz beton, bisküvi, gofret, çikolata, tarım alet ve makineleri, kablo, un, bulgur, plastik eşya, otomotiv yan sanayi ürünleri, tekstil ürünleri ildeki belli başlı imalat sanayi üretim konularıdır. Ayrıca temizlik maddeleri (deterjan, labse vb.), boya ve makarna üretim tesislerinin de yakın zamanda hizmete girmeleri beklenmektedir. Bunların dışında, İlde ¹⁵² toplam 169.896 ton/yıl üretim kapasitesine sahip 27 adet yatırımı devam eden veya atıl durumda bulunan pamuk çırçır ve prese tesisi bulunmaktadır.

Tablo 44
Yöresel El Sanatları

EL SANATLARI FAALİYET KONUSU (Birim: Faaliyet Tür Sayısı)	MARDİN ALT BÖLGESİ İLLERİ				BÖLGE TOPLAMI	TÜRKİYE TOPLAMI
	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt		
Hammaddesi Hayvansal Olan	11	2	3	3	12	41
Hammaddesi Bitkisel Olan	10	0	0	0	10	43
Hammaddesi Ağaç Olan	20	0	0	0	20	42
Hammaddesi Maden Olan	3	0	0	0	3	20
Hammaddesi Taş Olan	6	0	0	0	6	15
Hammaddesi Sentetik Olan	7	0	0	0	7	14
Hammaddesi Toprak Olan	2	0	0	0	2	10
Hammaddesi Cam Olan	-	0	0	0	0	10
Özel Türk El Sanatı	2	0	0	0	2	8
TOPLAM	61	2	3	3	62	203

Kaynak: KOSGEB, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, TRC 3 Mardin Alt Bölgesi, Bölgesel Kalkınma Araştırma Raporu, Ankara, 2006, s.62-63.

El sanatları hammaddesi hayvansal, bitkisel, ağaç, maden, taş, sentetik, toprak ve cam olmak üzere toplam sekiz ana başlık altında incelenmektedir. El sanatları faaliyet türü Türkiye genelinde 203 iken Mardin Alt Bölgesinde 62'dir. Tablodan da görüleceği üzere gerek Türkiye gerekse Bölgede hammaddesi hayvansal, bitkisel ve ağaç olan el sanatları türü diğerlerine oranla daha fazladır. Tablo 45 Faaliyet Türlerine Göre El Sanatları verilmiştir.

¹⁵² TKB.Uygun yatırım Alanları,..s. 51.

Tablo 45
Faaliyet Türlerine Göre El Sanatları

EL SANATI FAALİYET KONUSU	EL SANATI FAALİYET TÜRÜ	MARDİN ALT BÖLGESİ İLLERİ				BÖLGE TOPLAMI	TÜRKİYE TOPLAMI
		Mardin	Batman	Şırnak	Siirt		
Hammaddesi Hayvansal Olan	Halıcılık	X	X	X	X	4	37
	Kilim Dokumacılığı	X	X	X	X	4	30
	Siirt Battaniye Dokumacılığı				X	1	1
	Şal Topik (Şırnak Halı) Dokumacılığı	X		X		2	3
	El Örgü İşleri	X				1	12
	Heybe Yapımı	X				1	9
	Çanta Yapımı	X				1	5
	Çul	X				1	4
	Çuval	X				1	6
	Keçecilik	X				1	8
	Debbağcılık	X				1	1
	Sedef Kakmacılık	X				1	1
Hammaddesi Bitkisel Olan	Oya İşleri	X				1	14
	Nakış İşleri	X				1	8
	Yorgancılık	X				1	9
	İp – Urgan İşleri	X				1	11
	Çiçek Yapımcılığı	X				1	4
	Sineklik Nazarlık Yapımcılığı	X				1	2
	Sepetçilik	X				1	14
	Hasırcılık	X				1	7
	Sap Örucülüğü	X				1	5
	Süpürge Yapımı	X				1	6
Hammaddesi Ağaç Olan	Baston-Asa	X				1	7
	Semercilik	X				1	13
	Eyer	X				1	3
	Kaşıkcılık	X				1	7
	Pencere Çerçevesi	X				1	5
	Dolap	X				1	3
	Konsol	X				1	1
	Yazı Takımı	X				1	1
	Sehpa	X				1	1
	Kuran Muhafazası	X				1	2
	Mihrap	X				1	2
	Minber	X				1	2
	Tavla	X				1	1
	Tesbih	X				1	1
	Takunya	X				1	1
	Beşik	X				1	4
	Dokuma Tezgahı	X				1	3
	Döven	X				1	3

Tablo 45 Devamı							
Faaliyet Türlerine Göre El Sanatları							
	Kağı	X				1	2
	Saban	X				1	3
Hammaddesi Maden Olan	Altın İşlemeciliği	X				1	4
	Gümüş İşlemeciliği	X				1	9
	Bakır İşlemeciliği	X				1	16
Hammaddesi Taş Olan	Mermer Taşı İşlemeciliği	X				1	9
	Oltu Taşı İşlemeciliği	X				1	3
	Süs Taşları İşlemeciliği	X				1	6
	Değirmen Taşı Yapımcılığı	X				1	3
	Kehribar	X				1	2
	Dibek	X				1	2
	Dokumacılık	X				1	3
Hammaddesi Sentetik Olan	El örgü İşleri	X				1	5
	Oya	X				1	10
	Dantel	X				1	4
	Nakış	X				1	5
	Yorgancılık	X				1	6
	Çiçek Yapımcılığı	X				1	5
	Çanak	X				1	4
Hammaddesi Toprak Olan	Çömlekçilik	X				1	17
Özel Türk El Sanatı	Minyatür	X				1	2
	Halk Resmi	X				1	2

Kaynak: KOSGEB, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, TRC 3Mardin Alt Bölgesi, Bölgesel Kalkınma Araştırma Raporu, Ankara, 2006, s.62-63.

(X) Faaliyet Türünün var olduğunu göstermektedir.

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın Valilikler vasıtası ile yaptıkları araştırmalar neticesindeki tespitlere göre bölgedeki yöresel el sanatlarına ait elde edilen verilere bakıldığında; bölgede Mardin ili ağırlıkta olmak üzere köklü bir el sanatları geleneği olduğu anlaşılmaktadır.

3.2.3.1.4. İldeki Başlıca Küçük Sanayiler

3.2.3.1.4.1. Baharat ve Kuruyemişçilik

Gıda sektöründe faaliyet gösteren 10'dan fazla imalat yeri mevcuttur. Mardin'de en çok karabiber, yenibahar, kişniş, tarçın ve kimyondan oluşan beş türlü baharat kullanılmaktadır. Hemen hemen tüm etli yemeklerde kullanılan baharatlar ayrı

olarak da tüketilmektedir. Kişnişin tamamının üretimi Mardin’de yapılmaktadır. Bununla birlikte nane, mahlep, summak ve nar suyu üretimi ve kullanımının da önemli yeri vardır. Kuruyemiş atölyelerinde bıtım, ceviz, badem, çekirdek işlenerek tüketime hazırlanır. Mardin’de leblebiciliğin ayrı bir önemi vardır. Leblebi imalat yerlerinde yaklaşık 70-80 ton nohut işlenerek leblebiye dönüştürölür. Tuzlu ve tuzsuz olarak çeşitli baharatlarla da tatlandırılan nohutlar beş defa kavrularak çok lezzetli leblebi haline getirilir. Leblebi imalatında tava ve kavurma makineleri kullanılır. Mardin’de ölkemizin diğör bölgelerinden ayrıcalıklı olarak leblebi üretimini özellikli kılan en temel unsurlar; iyi bir işçilik ve beş kez kavrulma aşamasından geçmesidir.

3.2.3.1.4.2. Şekerleme ve Helva İmalatı

Bu alanda faaliyet gösteren 8 imalat yeri mevcuttur. Çok eski bir geçmişli olan helva ve şeker(tarçınlı, badem, cevizli, susamlı) yoğun olarak kış aylarında üretilmektedir. Yaklaşık 1 ton Mardin pekmez helvası ve Mardin ceviz helvası üretilmektedir. Şekerli leblebi, Mardin badem şekeri ve az da olsa anasonlu şeker (İbzor) üretilmektedir. Üretilen mamuller ölkö geneline hatta yurt dışına da gönderilmektedir.

3.2.3.1.4.2. Gümüş İşlemeciliği

Mardin özellikle Midyat’ta geleneksel el sanatlarından olan gümüş işlemeciliği(telkari, kalemkârlık, Güverse ve Kazazlık gibi teknikler) örnekleri Anadolu’da var olan kültürel çeşitliliğin etkisi ile ileri düzeye gelmiş olup, dünya çapında ün yapmış ve halen zor da olsa varlığını sürdürmektedir. Sanayideki gelişmelerle birlikte tüketici talebinde farklılıklar olmuş, bunun sonucu olarak da üreticiler pazar bulmakta zorlanmışlardır.

1990 ‘lı yıllarda gümüş işlemeciliği ürünlerine olan talepte bir artış olup, yurt dışında da pazar bulabildiği ağırlıklı olarak Midyat ilçesinde geleneksel işleme sanatı ile işlenerek yüzük, gerdanlık, vazo ve birçok aksesuarlara dönüştürölerek yurtiçi ve yurtdışı pazarlarda satıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca GAP İdaresi-UNİCEF işbirliği ile geliştirilen ÇATOM (Çok Amaçlı Toplum Merkezi) projesi kapsamında köyden kentlere göç eden kadınlara yönelik meslek ve gelir kazandırma amaçlı yapılan faaliyetlerde üretilen el sanatları içinde gümüş işlemeciliği ürünleri de yer almıştır.

Ancak üretilen malzemeler bireysel düzeyde olup küçük rakamlarda ifade edilmekte ve diğer üreticiler gibi çoğunlukla kendileri pazarlamaktadırlar.

Mardin genelinde 2000 yılı Genel Nüfus Sayımında esas mesleklerini kuyumcu ve mücevheratçı(muhtemelen gümüş işlemeciliği işi ile uğraşanlar da buna dahil edilmiştir) olarak beyan eden 12 ve daha yukarıdaki nüfus sayısı 319 kişidir. Bu grup içinde istihdam edilen nüfus 170 kişi olarak beyan edilmiştir. (DİE 2000 Genel Nüfus Sayımı Mardin Verileri) Son yıllarda gümüş işlemeciliğinin unutulmaya yüz tuttuğunu koruması ve yaşatılması için desteklenmesi gerektiği yönünde yayınlar yapılmaya başlanmıştır.¹⁵³

3.2.4. Madencilik

Türkiye’de madencilik 1869 yılında “Maden Nizamnamesi” ile ele alınmış, Cumhuriyet’in kurulmasından sonra bu sektör önemsenmiş ve teşvik için alınan kararlardan sonra 1935 yılında 2804 Sayılı Kanunla kurulan MTA ile bilimsel araştırmalara yön verilmiş, aynı tarih ve kanunla kurulan Eti bank ile de devlet fiilen maden işlemeciliğine başlamıştır. 1954 kurulan TPAO, 1957’de kurulan Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu kurulmuş ve bu kuruluşlar 1964 yılında kurulan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı’na bağlanmıştır. Günümüzde hem kamu hem de özel sektöre ait maden işletmeleri faaliyet göstermektedir.¹⁵⁴

DİE tarafından Maden ve Taş Ocaklarına ilişkin istatistikler, 1958 yılından beri her yıl maden işletmelerinden aylık ve yıllık olarak derlenen bilgiler “Maden İstatistikleri” adlı yayın içinde yıllık olarak, Aylık İstatistik Bülteni içinde ise aylık olarak yayımlanmaktadır. Yayında, maden gruplarına göre işyeri sayısı, ücretle çalışanlar ve üretimde çalışanlar ortalaması, işçi-saat toplamı, girdi-çıktı, satın ve devralınan mal ve hizmetlere ilişkin bilgiler yer almaktadır.¹⁵⁵ Maden ve Taşocakçılığı’nın Mardin’de sektörler itibariyle GSYİH’den aldığı pay düşük oranlarda kaldığından,

---

¹⁵³ Abdürrauf Aydın, “Mardin’de Gümüş İşlemeciliğinin (Telkari)Gelişimi ve Yöre Ekonomisine Katkıları”, I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006, s.869-871.

¹⁵⁴ DİE, Ekonomik ve Sosyal Gö.s.371

¹⁵⁵ TÜİK, Maden İstatistikleri,<http://kutuphane.tuik.gov.tr/Dieyayinlari/maden.html#DEVLET> (24.02.2007)

(2000 yılı itibariyle %1,3) yaratılan katma değer, işyeri sayısı ve sabit sermayeye yapılan ilaveler bakımından Türkiye ortalaması ile karşılaştırma yapılmamıştır. Bu nedenle bu bölümde söz konusu sektörün süreç içerisindeki gelişimi incelenmiştir. Mardin ili en önemli yer altı zenginliği fosfat madeni olmakla beraber çimento hammadde ve uranyum açısından da zengindir.¹⁵⁶ Tablo 46’da ilin maden varlığı verilmiştir.

Tablo 46
Mardin İli Maden Varlığı

BULUNDUĞU YER	REZERV	TON	KALİTE/TENOR
Mazıdağı-Derik Yatağı	Fosfat	68.000.000	%6,06-24,6 P2 O5
Mardin İli Cıvırı	Çimento Hammaddesi (Muhtemel Kireç Taşı)	16.000.000.000	
Mazıdağı Yatağı	Uranyum	4.576	55 ppm

Kaynak: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, SAG, Mardin Sanayi Potansiyeli ve Yatırım alanları Araştırması, Ankara, 2000. s.32.

Mardin’in Mazıdağı yöresindeki Taşıt, Kasrık ve Akas yataklarında, 1962-1976 yılları arasında MTA Enstitüsü, 1965’te ise Etibank Genel Müdürlüğü aramalar yapmıştır. Bu çalışmalar sonucu, Taşıt’ta bulunan düşük nitelikli yataklar maliyet yüksekliği nedeniyle işletilememiştir. 1961’de Maden Yardım Komisyonu’nca ruhsatı alınmış olan Batı Kasrık’taki Şemikan, Arısı, Deşan’da MTA Enstitüsünce 1968’de yeniden arama çalışmalarına başlanmış, bu çalışmalar sonucunda, nitelikli ve işletilebilir fosfat yatakları tespit edilmiştir. Bu yataklar 1974’te Etibank’a devredilmiştir.

Merkezi Mazıdağı’nda olan Güneydoğu Anadolu Fosfatları İşletmesi Etibank Genel Müdürlüğüne bağlıdır. 1983’te 350 kişinin çalıştığı tesis yılda 250.000 ton cevher üretecek kapasitededir. Tesiste, yılda 100 bin ton tüvenan (Ocaktan çıktığı halde yıkanmamış, elenmemiş durumda olan) ve 21 bin ton konsantre cevher üretilmekteydi. Bunlar gübre üretiminde kullanılmak üzere Azot Sanayi TAŞ’ye ve

¹⁵⁶ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, SAG, .. s.32.

Karabük Demir Çelik Fabrikalarına satılmaktaydı.¹⁵⁷ Yatırım dönemi 19 yıl süren tesiste (1968-1987) yeterli yönetici gelmemesi ve işletme teknolojisi demode olmaya başlamıştır(1983-1990).Tesisin yıllık üretim kapasitesi 557.000 ton/yıl olmasına rağmen kapasite kullanımı yıllık ortalama olarak % 8 gibi çok düşük oranda gerçekleştirmiş toplam olarak 723.772 ton konsantre fosfat üretmiştir.¹⁵⁸ Daha sonraki dönemde (1990-1993) üretim miktarı kapasitenin oldukça altında kalmaya başlaması ve fosfatın gübreye dönüştürülmesinin yüksek taşıma maliyeti yarattığı gerekçesiyle tesisin kapatılmasına karar verilmiştir. (1994) Sonraki yıllarda kamunun zarar edeceği gerekçesiyle tesisin çalıştırılmasına ilişkin öneriler geri çevrilmekte bu arada Türkiye yoğun bir şekilde ithalat yapmaktadır. Günümüzde bu tesis çürümeye terk edilmiş olup, hiçbir rehabilitasyon uygulanmamıştır.¹⁵⁹İlin maden sektörüne ilişkin diğer sanayi tesisleri Tablo 47’de gösterilmiştir.

Tablo 47
Mardin İlinin Maden Sektörüne İlişkin Diğer Sanayi Tesisleri

FİRMA ADI	ÜRETİM KONUSU	ÜRETİM KAPASİTESİ
1.MARDİN ÇİMENTO A.Ş.	Çimento	Y/Ton 770.000
	Klinker	Y/Ton 590.000
	Hazır Beton	Y/MJ 102.780
2.MARDİN BORU SANAYİ A.Ş.	Asbestli Boru	Y/Ton 25.000
	PVC Boru	Y/Ton 17.500
3.NUHOĞLU MAÇSAN KİREÇ SAN.A.Ş.	Söndürülmüş Kireç	Y/Ton 80.000
4.MARTU İNŞ.MALZ.SAN.TİC.A.Ş.	Kireç Kumtaşı	Y/Adet 1.440.000
	Mermer	Y/Ton 120.000
5.MARBETON A.Ş.	Karo	Y/Adet 1.200.000
	Beton Boru	Y/Ton 40.000
	Hazır Beton	Y/MJ 110.000
6.SÖZDAR BAKIR LTD.ŞTİ.	Karo	Y/Adet 1.800.000

Kaynak: Mardin Valiliği Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü, Mardin İli 1999 Yılı Sanayi ve Ticaret Durum Raporu, s.30.

¹⁵⁷ Yurt Ansiklopedisi,... s.5792

¹⁵⁸ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, SAG, .. s.32.

¹⁵⁹ Mortan, Arolat, s.469.

Mardin ilinin GSYİH'nın sektörlere göre dağılımı (1987 Yılı Üretici Fiyatlarıyla) (%) bakıldığında Madencilik ve Taş Ocakçılığı 1987 yılında % 5.1 iken gerileme trendine girerek 2000 yılında % 1.3'e gerilemiştir. Merkezi Mazıdağı'nda olan Güneydoğu Anadolu Fosfatları İşletmesi kapanması 1994 yılındadır. Payın düşme nedenlerinden biri bu tesisin kapanması olarak düşünülebilir. İl sınırları içerisinde ayrıca silis kumu kömür, kuvarsit ve kalsit madenlerinin de olduğu bilinmekle birlikte rezerv tespitleri henüz yapılmamıştır. Ancak kurulu bulunan gaz beton üretim tesisi yıllık 60.000 tın/yıl silis kumunu kullanmaktadır.¹⁶⁰ Mardin'de çimento ve kireçtaşı hammaddesini kapasiteleri Tablo 47'de yazılı Çimento Fabrikası ve Kireç Fabrikası bu madenleri değerlendirmektedirler.

3.2.5. Enerji

3.2.5. 1. Elektrik Enerjisi

Türkiye'de elektrik üretimi konusunda ilk adım 1902'de Tarsus'ta kurulan bir santral ile atılmış, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerimiz 1908'den sonra elektriğe kavuşmuşlardır. İlk zamanlar yabancı ortaklıklara ayrıcalık tanınmak suretiyle kurulan elektrik santralleri 1935'ten sonra kısım satın alınmaya başlanmış bir süre Bayındırlık Bakanlığı'nca işletilmiş, daha sonraları belediyelere devredilmişlerdir. Devletin elektrik enerjisine gösterdiği ilgi bununla kalmamış, sanayileşme hareketine paralel olarak elektrik ihtiyacının planlı bir şekilde ele alınması gereği duyulmuş ve 1935 yılında 2719 Sayılı Kanunla Elektrik İşleri Etüt İdaresi, 2804 Sayılı Kanunla Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, 2805 Sayılı Kanunla Eti bank kurulmuştur.

1953'te 6200 Sayılı Kanunla kurulan Devlet Su İşleri ise elektrik üretimi amacına sahip barajlar inşa etmektedir. 1970 yılında 1312 Sayılı Kanunla kurulan Türkiye Elektrik Kurumu; İller Bankası ve Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün üretim ve iletim tesislerini devralmıştır. Daha sonra çıkan 2705 Sayılı Kanun gereği belediye elektrik işletmelerindeki üretim ve iletim tesislerini de 1984 yılı sonuna kadar devralmıştır. Bu tesisler ile birlikte kendi kurduğu termik santralleri işletmektedir. 1994 yılından itibaren Türkiye Elektrik Kurumu, Türkiye Elektrik Üretim, İletim A.Ş..

---

¹⁶⁰ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, SAG, .. s.32

(TEAŞ) ve Türkiye Elektrik Dağıtım. (TEDAŞ) adı altında iki ayrı İktisadi Devlet Teşekkülüne ayrılmıştır. Bütün bu kuruluşlar Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı bünyesindeirler.¹⁶¹

1937’de 40 kW’lik bir termoelektrik santral olan Mardin’de 1953’te Gurs kaynaklarından çıkan suyu kullanan, her biri 440 beygir gücünde iki türbünü olan bir hidroelektrik santrali kuruldu. Yıllık üretim kapasitesi 2,7 milyon kW saat olan santral kent merkezinden 22 Km. uzaklıkta Cura Köyü dolayında Aynşebab deresi üzerindedir.¹⁶²

Çağ-Çağ Hidro Elektrik (HES) Santralinin yapımına 1963’te başlanıp 1968’ de işletilmeye alınmıştır. Nusaybin’in 5 Km kuzeyinde Bahçebaşı Köyü’nde kurulmuştur. Yıllık elektrik üretim kapasitesi 50.000 kW/Yıl .¹⁶³ olmasına rağmen kapasitesinin altında çalışmakta olup kaçak elektrik kullanım oranı yüksek olduğundan (% 60) ciddi boyutlarda elektrik enerjisi açığı bulunmaktadır.¹⁶⁴ Etüt programlarda yer alan hidroelektrik santralleri Çağ-Çağ I ve II HES’lerin henüz faaliyete girmemişlerdir. Bu santrallerin işleme alınmasıyla, yıllık 33 Gwh/yıl elektrik enerjisi üretilebilecektir.

Mardin ili enerji ihtiyacını ulusal enerji sisteminden almakta olup, elektrik enerjisinin kullanımı diğer enerji kaynaklarına arasında çok önemli bir konumdadır. İlin elektrik tüketiminin 1997 ve 1998 yılı itibariyle abone gruplarına göre dağılımı Tablo 48’de verilmektedir.

---

¹⁶¹ DİE, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler Mardin, Ankara,1998, s.375.

¹⁶² Yurtansiklopedisi..s.5792.

¹⁶³ Mardin Valiliği, 2003 Yılı Mardin İli..., s.113.

¹⁶⁴ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, SAG, .. s.15.

Tablo 48
Elektrik Tüketiminin Abone Gruplarına Göre Dağılımı

ABONE CİNSİ	1997		1998	
	Tüketim (MWh)	Abone Sayısı	Tüketim (MWh)	Abone Sayısı
Meskenler	42.171	93.197	60.423	95.726
Ticarethaneler	5.680	10.894	6.471	10.588
Resmi Daireler	13.988	916	15.954	961
Sanayi işletmeleri	90.263	1.425	101.649	1.308
Tarımsal Sulama	12.000	687	20.205	1.010
Aydınlatma	75.532	622	90.110	-
Diğerleri	48.916	940	74.629	1.205
MARDİN TOPLAM (1)	288.550	108.681	369.441	110.798
G.D.A.BOLGESİ (2)	4.172.960	1.138.982	4.936.419	1.145.122
TÜRKİYE (3)	81.884.912	21.123.531	87.704.617	21.990.051
(1)/(2) (%)	6,91	9,54	7,48	9,68
(1)/(3) (%)	0,35	0,51	0,42	0,50
(2)/(3) (%)	5,10	5,39	5,63	5,21

Kaynak : TKB.Uygun yatırım Alanları Araştırması Mardin, Ankara, 20001,s,10

Mardin ili elektrik tüketimi incelendiğinde, 1997 yılında 288.550 Mwh olan elektrik tüketiminin, 1998 yılında %28 oranında artış göstererek 369.441 Mwh düzeyine yükseldiği görülmektedir. İlde 1997 yılı itibariyle kişi başına düşen elektrik tüketimi 446 kwh iken, 1998 yılı itibariyle kişi başına düşen elektrik tüketimi %26 oranında artarak 564 kwh düzeyine yükselmiştir. Bu rakam, 1998 yılı itibariyle Güney Doğu Anadolu Bölgesindeki 793 kwh ve Türkiye genelindeki 1.383 kwh düzeyindeki kişi başına elektrik tüketimi rakamlarından oldukça düşüktür.1998 yılı itibariyle il elektrik tüketiminin %27.5'i sanayi işletmelerine aitken, %24.4'ü aydınlatmaya, %16.3'ü meskenlere, %5'i ticarethanelere, %4'ü resmi dairelere ve %22.8'i de diğer kullanıcılara aittir. 1998 yılı itibariyle ildeki kayıtlı abone sayısı 110.798'dir.

Mardin ili elektrik tüketiminin Bölge ve Türkiye içindeki yeri incelendiğinde; 1998 yılı itibariyle il toplam elektrik tüketiminin Güney Doğu Anadolu Bölgesi toplam elektrik tüketiminden aldığı payın yaklaşık %7.5, Türkiye toplam elektrik tüketiminden aldığı payın %0.42 olduğu görülmektedir İlin toplam elektrik tüketimi abone türlerine göre değerlendirildiğinde, Mardin ili sanayi sektöründe tüketilen elektrik miktarı, Türkiye sanayi sektörü elektrik tüketiminden %0.22 dolayında, Güney Doğu Anadolu Bölgesinin sanayi sektörü elektrik tüketiminden ise %5.4 gibi çok düşük paylar

almaktadır. İlde, Elektriksiz köy bulunmamaktadır. Enerji Nakil Hatları yetersiz bulunmakla birlikte, bu hatların ve Enerji İletim Hatlarının yenileme ve bakım çalışmaları yapılmaktadır. Elektrik enerjisi tüketimi 1995-1998 yılları arasında ortalama olarak % 59,5 artış göstermiştir.¹⁶⁵

3.2.5. 2. Petrol ve Doğal Gaz

Nusaybin ilçesi Çamurlu sahasında doğalgaz üretilebilir nitelikte 818 milyon m³'lük doğal gaz rezervi tespit edilmiş ve üretimine başlandığı gibi kullanılmaya da başlanmıştır. 1998 yılı içerisinde 19.919.908 m³/yıl gaz üretimi gerçekleşmiştir. Çamurlu gazı Mardin Çimento A.Ş. Marsan Kireç Fabrikası ve Nusaybin Yatılı Bölge Okuluna verilmiştir.¹⁶⁶ Ayrıca Nusaybin ilçesinde 56 kuyuda petrol üretimi yapılmaktadır. Bu kuyuların 18'i Çamurlu Bölgesinde, 25'i Batı Kozluca Bölgesinde, 13'de Güney Dinçer Bölgesindedir. 1999 yılında 424.710 varil petrol üretilmiştir.¹⁶⁷

3.2.5. 3. Güneş Enerjisi

Mardin'de 2000 yılı periyodunda Devlet Meteoroloji işleri genel Müdürlüğü Mardin Meteoroloji istasyon Müdürlüğünden alınan bilgilere göre Mardin'in en fazla güneş ışığına maruz kaldığı aylar; haziran, temmuz ve ağustos aylarıdır. 2000 yılı periyodunda güneş ışınları şiddetinin yıllık ortalaması 315.4 cal/cm²-gün olarak belirlenmiştir. Mardin İlinde güneşe dayalı enerji potansiyeli vardır. İlde bu kaynaktan yeterince faydalanılmamaktadır.

3.2.5. 3. Rüzgar Enerjisi

Mardin'de rüzgara dayalı enerji santralleri kurulabilir. Rüzgar enerjisine dayalı santrallerin kurulabilmesi için kabul gören 6 m/sec'nin üstünde rüzgar esmektedir. Bu alana yapılmış herhangi bir yatırım bulunmamaktadır.

---

¹⁶⁵ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, SAG, .. s.15.

¹⁶⁶ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, SAG, .. s.18.

¹⁶⁷ Mardin Valiliği Sanayi ve Ticaret İl Müd..s.11.

3.2.6. İnşaat

Türkiye İstatistik Kurumu'na değişik isimler altında bina ve inşaat istatistiklerine ait veriler yayınlanmış ve yayınlanmaya devam edilmektedir. Ülkemizde bina sayımı, 1965, 1970, 1984 ve son olarak da 2000 yılında yapılmıştır. 2000 bina sayımında 3212 belediyede, "Belediye Sınırları ile Mücavir Alan Sınırları" içindeki binalar kapsanmıştır. İnşaat İstatistikleri ile ilgili veriler 1954 yılından itibaren Aylık İstatistik Bülten'inde yer almıştır. İnşaat ruhsatnameleri ile ilgili yıllık inşaat verilerinin ayrı bir yayın haline getirilmesi 1963 yılından sonra olmuştur. 1990 yılından sonra da bina inşaatı istatistikleri adı altında yayımlanmaktadır.

Yayında, inşaat ruhsatnamelerine ve yapı kullanma izin kağıtlarına (ruhsatnameler) göre yeni ve ilave yapılar; illere, belediyelere, daire sayılarına, yapı malzemesi cinsine, kullanma amaçlarına göre kapsamlı Tablolarla verilmiştir. 1991 yılından beri hesaplanmakta olan dönemlere göre bina inşaatı maliyet indeksi, Aylık İstatistik Bülteni içinde yer almaktadır.¹⁶⁸

Yapı Ruhsatı ve Yapı Kullanma İzin Belgesi ile kullanım amaçlarına göre (ev, apartman, ticari, sınai, sıhhi ve sosyal, kültürel, dini, idari ve diğer yapılar) binaların değer, yüzölçümü, daire sayısı, taşıyıcı sistemi ve yapı malzemesi cinsleri vb. bilgiler derlenmektedir. Derlenen bilgiler yalnızca ruhsatlı binaları kapsamaktadır. Yol, baraj, köprü gibi bina dışı inşaatlar ile belediye teşkilatı olmayan bucak ve belde sınırları içindeki ruhsatsız yapılar ile kentlerdeki kaçak yapıları kapsamamaktadır.

İnşaat Ruhsatnamesi Formu 1954 yılından, Yapı Kullanma İzin Kağıdı Formu ise 1964 yılından itibaren kullanılmaktadır. 1992 yılından itibaren İnşaat Ruhsatnamesi Formu tekrar düzenlenerek Yapı Ruhsatı olarak, 1993 yılından itibaren de Yapı Kullanma İzin Kağıdı tekrar düzenlenerek Yapı Kullanma İzin Belgesi olarak yürürlüğe girmiştir. Belediyeler ve belediye sınırları dışında Bayındırlık ve İskan İl Müdürlükleri tarafından yeni şekliyle kullanılmaya başlanan Yapı Ruhsatı Formunun 1993 yılından itibaren, Yapı Kullanma İzin Belgesi Formunun ise 1994 yılından itibaren birer nüshası

---

¹⁶⁸ TUIK, İnşaat İstatistikleri, <http://kutuphane.tuik.gov.tr/Dieyayinlari/insaati.html> (30.03.2007)

DİE'ye gönderilmeye başlanılmıştır.¹⁶⁹ Bu bölümde Mardin ilinin yapılaşmasına ilişkin genel gelişim özetlendikten sonra ele alınan dönemi kapsayan Kullanım amacına göre yapıların (Yapı kullanma izin kağıtlarına göre) Türkiye geneli ile Mardin verileri arasında karşılaştırma yapılacaktır.

Kent nüfus yoğunluğuna ve yapısal farklılıklara göre; Yeni Kent¹⁷⁰(Yenişehir Mahallesi) ve Eski Kent¹⁷¹ olmak üzere 2 kısma ayrılmış durumdadır. Her 2 merkezin çevresinde de gecekondu oluşmuştur. Hızlı bir gecekondulaşmanın yaşandığı İstasyon, Ofis, Evren, Ensar ve Saraçoğlu mahalleleri temel gereksinimler olan su, elektrik ve kanalizasyon yetersizliklerini yoğun şekilde yaşamaktadırlar. Kızıltepe yolu üzerindeki İstasyon yolu üzerinde gecekonduyla kamu kuruluşlarına ait lojmanlar yan yana bulunmaktadır. Aynı bölgedeki Ofis mahallesi ile yani yolun altında bulunan Saraçoğlu mahallesi ve Nusaybin yolu üzerindeki Evren mahallesinde yakın köylerden göç eden köylüler yoğun olarak yerleşmişlerdir. Kentin toplam nüfusunun en büyük

---

¹⁶⁹ TUIK, Konular, İnşaat, <http://www.die.gov.tr/konular/yapiRuhsati03.htm>, (30.03.2007)

¹⁷⁰ 1990'dan sonra kent, Diyarbakır yolu yönünde gelişmeye başlamıştır. Kentsel alanın bu yöne doğru gelişmesi artık topografik sınırların zorlandığını göstermektedir. Nitekim doğuda eğim oldukça fazla, güneyde tarım alanları ve kent merkezine uzaklık gibi dezavantajlar vardır. Bu yönüne doğru olan gelişmede, Diyarbakır kentiyle olan yoğun ilişkilerin de payı vardır. Eski Mardin Yerleşmesinin kuruluş yerinin doğal çevre özellikleri değerlendirildiğinde, en avantajlı unsurun, tarihi dönemler için savunmaya elverişli topografya, çevresine hakim görüş ufku ve çevreyi kontrol unsurları oluşturur. Ama bu durumda da eski kale yerleşmesinin kurulduğu yapısal düzlük büyük bir nüfusu barındırabilecek bir genişlikte değildir. (Bkz. Handan Arslan, Sabri Karadoğan, “ Mardin Şehrinin Situasyonu ve Yer Seçiminde Etkili Olan Coğrafi Faktörler” **Makalelerle Mardin II Ekonomi –Nüfus-Kentsel Yapı**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını N0:8, İstanbul, 2007, s.227.)

¹⁷¹ XI. yüzyılda Artuklular'ın Mardin'i başkent olarak ilan etmelerinden sonra kentte bir yapılaşma ve reformlaşma görülmüştür. Artuklu dönemi Mardin'deki imar faaliyetlerinde geleneksel kent dokusunun oluşmasında önemli rol oynamıştır. Şehir halen bu dokunun etkisi altındadır. Artuklulardan sonra Akkoyunlular ve Osmanlılar döneminde de Artukoğulları çağında elde edilen yapılaşma geleneği sürmüştür (Alioğlu, 2000). Mardin'de yoğun bir taş işçiliği hemen göze çarpar. Kullanılan taş Eosen yaşlı Kalker taşıdır. Mardin kentinin tüm mimarisi hemen hemen bu taştan oluşmuştur. Kervansarayların yoğun olması da Mardin' bir gezgin kenti, uğrak yeri olduğunu göstermektedir. Mardin çevresinin bir surla çepeçevre sarıldığı söylenmekte ise de böyle bir kalıntıya henüz rastlanmamıştır. Ancak şehrin Savur Kapı, Diyarbakır Kapı gibi taş tahkimat yapıları olması gereken bir savunma sisteminin varlığını anımsatır. Zirvedeki kale yapısı yaklaşık Yerleşmenin sivil dokusu ilk kez 5. yüzyılda kale dışına taşmış kompleks kentsel yapı lemanları ise M.S. 1000- 1100' lerde kale eteğinde oluşmaya başlamıştır. 1500'lerden 1890' a kadar olan dönem kentsel anlamda mahallelerin ve ilk yerleşme fonksiyonlarının olduğu dönemdir. Bu döneme ait 8 mahalle söz konusudur. 1890'dan sonra kentin daha çok batı tarafında gelişme olmuş, Amerikalılar kolej ve eğitim tesislerini bu kesime kurmuşlardır. Yerleşmeler batı yönüne doğru gelişme eğilimi göstermişlerse de bu alansal gelişme sınırlı kalmıştır. (Bkz. Handan Arslan, Sabri Karadoğan, “ Mardin Şehrinin Situasyonu ve Yer Seçiminde Etkili Olan Coğrafi Faktörler” **Makalelerle Mardin II Ekonomi –Nüfus-Kentsel Yapı**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını N0:8, İstanbul, 2007, s.226-227.)

kısmı (%56) Eski kent'te yaşamaktadır.Yeni kent, toplam nüfusun %16'sını ve gecekondu da %28'ini barındırmaktadır.¹⁷²

Tarihsel kent merkezinde toplam 14 mahalle ve 5 tanesi kent merkezinin güneyinde, 2 tanesi de kuzeyinde olmak üzere; toplam 8 tane gecekondu mahallesi bulunmaktadır.Belediye'nin 2000 yılı numarataj çalışmasına göre, kent nüfusunun %56'sı tarihsel kent merkezinde yaşamaktadır.Kent merkezinde Gül ve Medrese (Kölasiya), Latifiye ve Çabuk (Sündik), Emineddin ve Diyarbakırcapı (Babü'l Hammara), Şar (Zeytun), Yenikapı Ulucami ve Teker (Babü'l Cedid), Şehidiye (Yahudiyan), Savurkapı (Şemsiye) mahalleleri bulunmaktadır.Eski Mardin'in özgün yapısında; binaların büyük bir çoğunluğu tepenin güney yamacında teraslar üstünde kurulmuştur.Hiç bir ev bir başka evin ufkunu kapatmaz ve Mezopotamya ovasına bakar.Mardin'in klasik mimarisinde hiçbir evin penceresinin ötekinin penceresiyle yüz yüze gelmemesi uygulanan Osmanlı hukukunun bir gereğidir.

Çarşılar hem sınır bölgelerini hem de ortak alanları oluşturmaktadır.(Bu yapılanmanın benzeri Kudüs, Kahire, Şam gibi Arap kentlerinde görülmektedir) Çarşılar labirent gibi iç içe girmiş ve örgütlenmiştir: Bakırcılar çarşısı, Kunduracılar çarşısı, Demirciler çarşısı, Dellaller çarşısı, Kasaplar çarşısı, Yemeniler çarşısı...

Bugün 88 hektarı sit alanı olan kentte; gelişme alanı 565 ile 1 200 kotlu yükseklikler içinde 5 kata yerleşmiştir.Diyarbakır yolu üzerinden başlayan kentsel gelişme alanının 990 ile 1 140 kotları arasındaki 4. katında kentsel sit alanı, 1 140 ile 1 200 kotları arasındaki 5. katta ise arkeolojik sit alanı ve askeri tesisler yer almaktadır.Kent nüfusunun büyük bir bölümü kentsel sit alanı ile bu alanın içinde ve çevresindeki gecekondu bölgelerinde yaşamaktadır.¹⁷³ Kentsel sit alanı 1970 yılında

---

¹⁷² UNDP,s.31-32

¹⁷³ Cumhuriyetle birlikte Mardin'in il merkezi olmasından sonra çeşitli resmi binalar kurulmuş, daha çok doğu yönünde topografyanın uygun şartlar sunduğu alanlarda yer seçilmiştir. Dolayısıyla kent doğuya doğru gelişme göstermiş, resmi binaların çevresinde konutlar yoğunlaşma göstermiştir (Savurkapı Mahallesi).1950-1970 yılları arasında kentsel büyüme devam etmiş,istasyon civarında eğitim ve askeri tesisler kurulmuştur. Aynı şekilde eğitim kurumları eski yerleşmenin doğusunda da kurulmaya devam etmiştir (Kız Sanat Okulu, İmam Hatip Lisesi, Ticaret Lisesi ve Sağlık Okulu).1970-1980 arası dönemde ovada istasyon civarında gelişmeler olmuştur. 1970 yılında İstasyon Mahallesi ve Küçük Sanayi Sitesi kurulmuştur. Kente artan göçün etkisiyle doğuda Enver Ensar mahallesi kurulmuştur. 1980-1990 arası dönemde eski yerleşmenin güneybatı bölümünde gelişmeler olmuş, Saraçoğlu ve Cumhuriyet mahalleleri kurulmuştur. Bu mahallelerin oluşmasında Anıtlar Yüksek Kurulunun aldığı kararlar kent merkezinin sit

ilan edilmiş olmakla birlikte, tarihsel dokuya aykırı yapılaşma 1950'lerden itibaren başlamış ve 1980'lerden itibaren hız kazanmıştır.Tarihsel dokunun tahribatında kamu kurumları da yer almıştır(Devlet hastanesi, Askeri kışlalar ve Lojmanlar).Eski Mardin, yani kentsel sit alanı işlevini yitirmek ve işlevini sürdürmek gibi birbirine zıt iki nedenle tahrip olmaktadır.Tahribat ve köhneleşmenin yol açtığı sorunların en önemlilerinden biri; kentsel sit alanının mekansal yapısındaki dönüşüm ve bozulmadır.¹⁷⁴

Kent merkezinde yaşayanların çoğu için Yenişehir ikinci derecede önemlidir.Resmi kuruluşların büyük bir bölümü bu alanda olduğu için; iş dışında hemen bütün gereksinimlerini Eski kent'te karşılayanlar, çalışma ve Devlet kuruluşlarıyla olan ilişkilerini yürütmek için Yenişehir'e gitmektedirler.Neredeyse dümdüz bir alana kurulmuş, esnaf ağırlıklı ekonomik yapısına rağmen; bir çarşıdan yoksundur.Ayrıca alt yapı hizmetleri tamamlanamamıştır.Yenişehir'de kentin etrafında olduğu bir çarşının eksikliği bile kendi başına, eski kentin hem işlevsel olarak bugün hala var olabilmesini hem de tahrip olmasını açıklayabilecek niteliktedir.

---

alanı ilan edilmesi ve bu alanda konut yapımına ruhsat verilmemesi etkili olmuştur. (Bkz. Handan Arslan, Sabri Karadoğan, “ Mardin Şehrinin Situasyonu ve Yer Seçiminde Etkili Olan Coğrafi Faktörler” **Makalelerle Mardin II Ekonomi –Nüfus-Kentsel Yapı**,Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını N0:8, İstanbul, 2007, s.226-227.)

¹⁷⁴ UNDP s.36-37

Tablo 46

**Mardin İli Kent Merkezi’ndeki Mahallelere Göre Nüfus, Konut Sayısı ve
Hane Büyüklüğü**

MAHALLE ADI	Nüfus(Kişi)	Konut Sayısı	Hane Büyüklüğü
YENİŞEHİR			
Yenişehir	16.188	3330	4,86
ESKİ KENT			
Ulucami	3.024	267	11,32
Yenikapı	2.612	295	8,85
Çabuk	5.553	814	6,82
Şar	7.148	1 244	5,74
Teker	5.045	838	6,02
Savurkapı	9.746	1 593	6,11
Şehidiye	3.957	559	7,07
Gül	5.077	704	7,21
Medrese	2.093	366	5,71
Latifiye	1.317	247	5,33
Necmettin	1.938	302	6,41
Diyarbakırcapı	2.847	439	6,48
Eminettin	1.322	225	5,87
Cumhuriyet	5.356	573	9,34
ESKİ KENT TOPLAMI	57.035	8466	
Gecekondu Mahalleleri			
Ofis	3.018	324	9,31
İstasyon	6.845	974	7,02
Evren	1.811	260	6,96
Ensar	7.412	888	8,34
Saraçoğlu	7.751	887	8,51
Kayacan	993	156	6,36
Nur	1.044	95	10,98
GECEKONDU MAHALLELERİ TOPLAMI	28.874	3 584	
Ortalama hane büyüklüğü			6,65
KENT TOPLAMI			102.097

Kaynak: UNDP, İstanbul Teknik Üniversitesi , GAP İdaresi Ortak Girişimi olan “ Mardin Katılımcı Kentsel Rehabilitasyon Projesi” Yaşam Biçimleri Araştırması, Ankara, 2001,s.32.
(Mardin Belediyesi 2000 Yılı Numarataj Çalışması)

Tablo 50

**Kullanım Amacına Göre Yapılar (Yapı Kullanma İzin Kağıtlarına Göre – Ruhsatnameler-) Türkiye ve Mardin İline ait Değerlerin Karşılaştırılması
(1970-2000)**

YILLAR	KONUT			TİCARİ			SİNİ			SİHHİ VE SOSYAL		
	TÜRKİYE	MARDİN	MARDİN/ TÜRKİYE(%)	TÜRKİYE	MARDİN	MARDİN/ TÜRKİYE(%)	TÜRKİYE	MARDİN	MARDİN/ TÜRKİYE(%)	TÜRKİYE	MARDİN	MARDİN/ TÜRKİYE(%)
1970	35 299	65	0,18	9 575	39	0,41	566	-	-	86	-	-
1971	35 458	46	0,13	10 231	13	0,13	504	-	-	60	-	-
1972	43 822	81	0,18	12 182	19	0,16	631	-	-	82	-	-
1973	43 192	110	0,25	13 528	39	0,29	949	-	-	78	-	-
1974	39 072	45	0,12	19 349	54	0,28	829	-	-	116	1	0,86
1975	44 122	-	-	15 765	31	0,20	953	-	-	58	-	-
1976	45 141	37	0,08	2 991	9	0,30	1 114	-	-	75	1	1,33
1977	53 937	22	0,04	2 765	8	0,29	804	-	-	74	-	-
1978	52 273	13	0,02	3 042	11	0,36	737	-	-	57	-	-
1979	53 284	46	0,09	2 279	6	0,26	1 205	-	-	61	-	-
1980	58 970	21	0,04	3 029	12	0,40	751	-	-	120	-	-
1981	53 257	30	0,06	2 678	12	0,45	753	-	-	78	-	-
1982	50 261	72	0,14	2 758	24	0,87	500	-	-	103	-	-
1983	50 719	41	0,08	2 307	34	1,47	505	-	-	120	-	-
1984	54 187	77	0,14	1 742	5	0,29	485	-	-	98	-	-
1985	49 380	126	0,26	1 826	8	0,44	342	-	-	59	1	1,69
1986	67 528	65	0,10	2 407	9	0,37	548	-	-	89	-	-
1987	76 106	42	0,06	2 581	3	0,12	630	-	-	111	2	1,80
1988	78 787	74	0,09	2 696	4	0,15	787	-	-	113	-	-
1989	88 795	46	0,05	3 356	11	0,33	1 075	-	-	222	-	-
1990	89 217	70	0,08	2 676	2	0,07	1 077	-	-	177	-	-
1991	87 506	56	0,06	2 298	2	0,09	1 090	2	0,18	150	-	-
1992	100 090	28	0,03	2 487	1	0,04	1 282	1	0,08	140	-	-
1993	96 694	33	0,03	2 479	2	0,08	1 101	2	0,18	164	-	-
1994	95 496	20	0,02	2 257	6	0,27	937	3	0,32	171	-	-
1995	91 548	16	0,02	2 599	1	0,04	1 208	-	-	160	-	-
1998	86 770	53	0,06	2 192	2	0,09	1 614	5	0,31	311	-	-
2000	86 279	45	0,05	2 120	3	0,14	1 328	3	0,23	419	2	0,48

Kaynak: DİE, GAP İl istatistikleri 1950-1996, Ankara, 1998, s.744-750.TUİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2004, Ankara, 2005,s.335.

Kullanma amacına göre yapıların toplam içindeki payına bakıldığında konutlar birinci sırada ticari yapılarda ikinci sırada yer almaktadır. Türkiye ve Mardin geçerli olan bu durum, Türkiye toplam değerinden alınan pay bakımından bakıldığında, Mardin

ilinin çok önemsiz bir pay aldığı gözlenmektedir. Öte yandan sınai yapılar bakımından Tabloya bakıldığında, Türkiye ortalamasında sınai yapılarda sürekli artış gözlemlendiği ancak ilin 1990'lı yılların başlarına kadar ruhsatlı sınai yapısının kayda geçmemesi dikkat çekicidir. 1991 yılından başlayarak süreç sonuna kadar devam eden sınai yapılaşması ise bu tarihten sonra faaliyete geçecek olan Organize Sanayi Bölgesinin ve Serbest Bölgenin faaliyete girme tarihlerine denk gelmektedir. Sıhhi ve sosyal yapılar bakımından bakıldığında Türkiye ortalamasında sıhhi yapılarda sürekli artış gözlemlendiği ancak Mardin için bunun geçerli olmadığı ve bu yapıların yok denecek derecede olduğu görülmektedir.

3.2.7. Ticaret

Bilindiği gibi sanayileşme öncesi toplum hayatında, kentler iç ve dış ekonomik ilişkilerin belirlendiği bir ticaret merkezi konumundadırlar. Mardin coğrafi konumuyla; Diyarbakır – Musul –Halep İpek Yolu güzergahındaki yoğun ticaret yolları üzerinde yer aldığından insanların ve her türden malın buluşma, değiş-tokuş ve kervanların konaklama yeri ve bu arada gümrük vergilerinden elde edilen gelirlerle önemli bir “Bölgesel Merkezdir.”

Cumhuriyet dönemine toprak ve nüfus kaydıyla giren Mardin,¹⁷⁵Ulaştırma ağında gerçekleşen bir değişiklikle “Bölgesel Merkez” konumundan “Alt Bölgesel Merkez” konumuna düşmüştür. Çünkü;1914 yapılan ve Mardin'in 12 km. ötesinden geçerek ili 8 ilin ihraç kapısı yapan demiryolu, 1933'te Fevzipaşa-Diyarbakır Demiryolu'nun inşası Diyarbakır'ı öne çıkarmıştır.¹⁷⁶ Bu hat açılmadan önce yakın doğuya gidenler İl'de geçmek zorundaydı, dolayısıyla bölgenin ithalat ve ihracatı genel olarak buradan yapılırdı. Bu dönemden itibaren ticaret gerilemeye başlamıştır. 1950 den sonra yapılan karayolları ili eski ticari konumuna getirmese de; ticaret sektörü, gerek sanayileşme ve kentleşme olgularıyla iki yönlü bağlantısı, gerekse yarattığı gelir ve istihdam bakımından il ekonomisinin önemli sektörlerinden biridir. Bu bölümde ele alınan döneme ilişkin (1950-2000) ticaret sektöründeki gelişmeler incelenecektir.

---

¹⁷⁵ Suavi Aydın ve diğerleri, s.370.

¹⁷⁶ Mortan, Arolat, s.472.

3.2.7.1.İç Ticaret

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin diğer illeri gibi Mardin'de de iç ticaret ağırlıklı olarak tarıma dayanmaktadır. 1980'li yıllardan önce yasa dışı yollarla sınır ticareti yaygındır. 12 Eylül 1980'den sonra bu tür olaylar büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Yasa dışı, kaçak yollarla yapılan ticaretin hacmi ayrı bir araştırmanın konusu olabilir. DİE verilerine göre 1950-1980 yılları arasında ilin GSYİH'nda önemli bir gelişme olmadığı ancak 1980'li yıllardan sonra Tablo 51'de gösterildiği gibi gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır.

Tablo 51
Mardin İlinin GSYİH'nın Ticaret Sektörünün
Yıllara Göre Gelişimi

	1987	1990	1995	2000
4. TİCARET	14,8	15,4	17,5	18,0
a)Toptan ve Perakende Ticaret	13,7	14,2	16,2	16,7
b)Otel, Lokanta Hizmetleri	1,1	1,2	1,3	1,3

Kaynak:a) DİE, GAP İl istatistikleri 1950-1996, Ankara, 1998, s.932-1003,b) DİE, İller Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000, Ankara, 2002, s.49,133. c) DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Ankara, 2001, s.13,20. d)TUİK, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=492 (05.04.2007)

1987 Yılı Üretici Fiyatları esas alınarak ticaret sektörüne ait değerlendirilme yapıldığında, 1987-2000 yılları arasında nispi bir gelişme içinde olduğu görülmektedir. 1987 yılında Mardin gayri safi yurtiçi hasılası içinde ticaret sektörünün payı (cari fiyatlarla) yaklaşık olarak %14.8 iken, bu oran 1995 yılında %17.5 ve 2000 yılında %18.0 düzeyine yükselmiştir. DPT tarafından yapılan SEGE (Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi) 2000 yılı verilerine göre, ticaret işkolunda çalışanların toplam istihdama oranı Türkiye'de % 9.67 iken ilde bu oran % 4.05 tir.

2000 'li yıllar itibariyle Mardin'de temel gıda maddelerinin büyük çoğunluğu ile dayanıklı tüketim mallarının hemen hemen tamamı başta Gaziantep ve Adana illeri olmak üzere diğer merkezlerden temin edilmektedir. İlde, özellikle gümüş el sanatlarına yönelik faaliyetler oldukça gelişmiş durumdadır. Bunun dışında, yöreye özgü ve genelde evlerde kurulu tezgahlarda üretilen "Karabağ Kilimi" gibi el sanatları ile Oltu

taşı işlemeciliğine yönelik olarak da çalışmalar yapılmaktadır. Büyük yatırım ve sermaye gerektirmeden yapılan el sanatlarına yönelik ürünlerin pazarlanması, ticari hayata canlılık kazandırmakla birlikte bu sanatların gelişimine de katkıda bulunmaktadır.¹⁷⁷ Ticari ve ekonomik hayatı meydana getiren kuruluşlar olarak; Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları, Ziraat Odaları ile Esnaf ve Sanatkarlar Odaları ve Kooperatifler bulunmaktadır. 2000 yılında kuruluş işlemleri tamamlanan 180 şirketle birlikte ilde kurulu toplam 1.715 şirket bulunmaktadır. Bunların 40'ı Kollektif Şirket, 1'i Komandit Şirket, 263'ü Anonim Şirket ve 1.411'i ise Limited Şirkettir. 2000 yılı itibariyle Mardin Ticaret ve Sanayi Odası'nın 2.623 (Kuruluş Tarihi 1923) Nusaybin Ticaret ve Sanayi Odası'nın (K.Yılı 1989) 1.032, Kızıltepe Ticaret ve Sanayi Odası'nın (K.Yılı 1991) ise 1.367 kayıtlı üyesi bulunmaktadır.

Nusaybin ve Kızıltepe'deki Ticaret Borsalarına ise toplam 225 kayıtlı üye bulunmaktadır. 1994 Yılında kurulan Nusaybin Ticaret Borsasında; hububat, bakliyat, kütlü ve presli pamuk, çığıt, kuru üzüm, canlı hayvan ve deri alım satımları işlemleri yapılmaktadır. Kuruluşundan 2000 yılına kadarki işlem hacmi yıllar itibariyle şöyle gerçekleşmiştir.

Tablo 52

Mardin İli Nusaybin İlçesi Ticaret Borsasının Kuruluşundan 2000 Yılına Kadar Olan İşlem Hacmi (TL.)

YILLAR	İŞLEM HACMİ (TL.)
1994	422.661.789.205
1995	1.323.252.980.000
1996	2.069.613.668.277
1997	4.904.886.751.777
1998	9.830.563.344.650
1999	23.910.809.232.606
2000	36.400.475.936.250

Kaynak : Mardin Valiliği, Son Beş yılda Mardin İlinde Sosyal, Kültürel Gelişmelerle, Sanayi ve Ticaret, Sağlık, Eğitim Tarım ve Hayvancılık alanında Yapılan Yatırım Faaliyetleri, 04.06.2002, Mardin, s.11.

¹⁷⁷ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, **Mardin Sanayi**,... s.85.

1996 Yılında kurulan Kızıltepe Ticaret Borsasında da hububat, pamuk, un, patates alım satım işlemi yapılmaktadır. Kuruluşundan 2000 yılına kadarki işlem hacmi yıllar itibariyle şöyle gerçekleşmiştir.

Tablo 53
Mardin İli Kızıltepe İlçesi Ticaret Borsasının Kuruluşundan
2000 Yılına Kadar Olan İşlem Hacmi (TL.)

YILLAR	İŞLEM HACMİ (TL.)
1997	4.724.511.427.000
1998	11.932.357.103.000
1999	21.790.046.132.094
2000	24.756.176.260.618

Kaynak : Mardin Valiliği, Son Beş yılda Mardin İlinde Sosyal, Kültürel Gelişmelerle, Sanayi ve Ticaret, Sağlık, Eğitim Tarım ve Hayvancılık alanında Yapılan Yatırım Faaliyetleri, 04.06.2002, Mardin, s.11.

2000 yılı itibariyle Mardin Merkez Ziraat Odası'nın (Kuruluş Yılı 1963) 6.100, Kızıltepe Ziraat Odası'nın 6974, Nusaybin Ziraat Odası'nın 3.292 ve Derik Ziraat Odası'nın 2.450 kayıtlı üyesi bulunmaktadır. Mardin Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği bünyesinde faaliyet gösteren 22 oda ve 3 ajanlık bulunmaktadır. Bu kuruluşların toplam 33.281 kayıtlı üyesi mevcuttur. İlde, 2000 yılı içerisinde kuruluş işlemleri yapılan 19 adet kooperatif ile birlikte toplam 168 kooperatif bulunmaktadır. Bunların 90'ı konut yapı kooperatifi, 4'ü küçük sanayi sitesi kooperatifi, 7'si tüketim kooperatifi, 51'i motorlu taşıt kooperatifi, 8'i esnaf ve sanatkarlar kredi ve kefalet kooperatifi, 2'si üretim ve tevzi kooperatifi ve 4'ü de tarım satış kooperatifi niteliğindedir.¹⁷⁸

Ekonomik ve ticari hayatın önemli göstergelerinden biri de tahakkuk eden vergiler ve vergi mükellefi sayılarıdır. Mardin ilinde 1996 yılında 11.409'u gerçek usulde, 8.592'si götürü usulde, 1.113'ü de kurumlar vergisine tabi olmak üzere toplam 21.114 olan vergi mükellefi varken 2000 yılında 17.739 'i gerçek usulde, 8.484'ü basit usulde ve 1.711'i de kurumlar vergisine tabi olmak üzere toplam 27.934 vergi mükellefine yükseldiği görülmektedir. Yine 1996 yılında 2.591.672.679.000 TL. olan

¹⁷⁸ Mardin Valiliği, Son Beş yılda Mardin, s.11-13.

ile yönelik tahakkuk eden vergi miktarı 2000 yılında 31.529.322.950.000 TL.'na yükselmiştir.¹⁷⁹

3.2.7.2.Dış Ticaret

Tarihi İpekyolu üzerinde bulunan Mardin ili, gerek diğer illere, gerekse de Ortadoğu'ya yakın sınır illerinden birisi olarak yurtdışına yönelik ticaret açısından oldukça önemli bir konumdadır. İlden ihraç edilen ürünlerin başında çimento, kireç, asbest boru, plastik ev eşyaları, sebzeler, kök ve yumru bitkiler, meyveler, kabuklu yemişler, bisküviler, hububatlar, hayvansal ve bitkisel yağlar gelmektedir. Gerçekleşen ihracat Fransa, Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Nahçıvan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Irak, Kuveyt, Dubai, Beyrut ve Suriye'ye yapılmaktadır. İle dönük en fazla ithal edilen ürünler, Lineer Alkil Benzen (Lab), Muhtelif hırdavat malzemesidir. İle dönük ithalat daha çok Birleşik Arap Emirlikleri, Çin, Suriye, Irak Kuveyt ve Dubai ile yapılmıştır.1994-1999 yılları arasında Mardin iline ilişkin ihracat ve ithalat miktarları Tablo 54'te verilmektedir.

Tablo 54
1994-1999 Yılları Arasındaki Mardin İli
Dış Ticaret Rakamları (\$)

YILLAR	İTHALAT	İHRACAT
1994	2.692.000	51.049.000
1995	6.393.000	67.812.000
1996	4.694.000	57.737.000
1997	4.370.472	84.184.424
1998	6.279.000	22.216.000
1999	18.611.350	31.594.668
2000	9.357.361	28.336.394

Kaynak :a) Mardin Valiliği, Son Beş yılda Mardin İlinde Sosyal, Kültürel Gelişmelerle, San. ve Tic, Sağlık, Eğitim Tar. ve Hay. Alanında Yap.Yat. Faaliyetleri, 04.06.2002, s.14.**b)** Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Uygun Yatırım Alanları Araştırması Mardin, Ankara, 2001, s.63.

¹⁷⁹ Mardin Valiliği, Son Beş yılda Mardin İlinde Sosyal, Kültürel Gelişmelerle, Sanayi ve Ticaret, Sağlık, EğitimTarım ve Hayvancılık alanında Yapılan Yatırım Faaliyetleri, 04.06.2002, Mardin, s.10.

Tablodan da görüldüğü gibi, ilden yapılan ithalatta 1994-2000 döneminde yüksek bir artış kaydedilirken ilden yapılan ihracatta önemli son yıllarda önemli oranlarda bir düşüş yaşanmıştır. İhracatta ise 1994-1997 yılları arasında sürekli olarak artış yaşanmış ve daha sonraki yıllarda 1994 yılına oranla düşüş trendine girmiştir.

3.2.7.3.Sınır Ticareti

97 kapı ve 270 gümrükle dünyada en çok sınır kapısı olan ülkelerin başında yer alan Türkiye'nin komşu ülke sayısı dokuz, toplam nüfusları ise 300 milyon civarındadır. Sınır ticareti, devletin izin verdiği meşru bir ticaret şeklidir. Esasen, bu ticaret şekli sınır bölgelerinin iki tarafında kalan halkın bölgesel ihtiyaçlarının karşılanmasına yöneliktir. Bununla birlikte bölge ekonomisine canlılık getirilmesi, yöre insanına daha ucuza mal sağlanması, ülkede üretimi coğrafi veya farklı nedenlerle mümkün olmayan ürünlerin normal ithalata kıyasla daha ucuz bir biçimde sınır ülkelerinden kolaylıkla getirilebilmesi, bürokratik işlemlerin azaltılması yoluyla dış ticaret hacminin genişletilmesi ve mal kaçakçılığının her türlüşünün asgariye indirilmesi, istihdamın artırılması, bölge insanının refah düzeyinin yükseltilmesi amaçlanır.¹⁸⁰

Mardin'de sınır ticaretinin gelişimini süreç içerisinde (1950- 2000) iki döneme ayırmak mümkündür. Birinci dönem 1980 ve öncesi yoğun olarak kaçak yapılan dönem, ikinci dönem ise 12 Eylül 1980 sonrası dönemdir. Birinci dönemde Mardin idari sınırları içerisinde bulunan ilçeler öteden beri ticaretlerini komşu ülkeler olan Suriye ve Irak'la kaçak yollarla yapar, canlı, hayvan, halı, şal, gümüş ve bakır işleri satarak gelir sağlardı. 12 Eylül 1980 den sonra alınan önlemler ve Suriye ve Irak hükümetlerinin konuya gösterdikleri ilgi sonucu olarak bu tür ticarete ilişkileri büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.¹⁸¹ 1980'lere kadarki sınır kaçakçılığı ve Nusaybin-Kamışlı sınır kapısındaki ticaret de bölgeye büyük bir hareketlilik getirmekteydi. Nusaybin sınır ticareti ve yabancı mal çeşidi bulundurma açısından Kilis'ten sonra en büyük cazibe merkeziydi. Yasal ve yasadışı yollarla getirilen malların dolaşımı nedeniyle Nusaybin'e

---

¹⁸⁰ Osman Zekayi Orhan, **Sınır Ticaretinin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, İstanbul: İTO Yayın No:2000-27. s.10-36.

¹⁸¹ Yurt Ansiklopedisi, s.5794.

"küçük Beyrut" deniliyordu.¹⁸²1980-2000 yılları arasındaki dönemin en belirgin özellikleri bölgede yaşanan terör eylemleri ve Irak ambargosudur. Her iki faktör nedeniyle Mardin ekonomisi genel olarak zarar görmüştür. Sınır ticareti de bundan oldukça etkilenmiştir.

Körfez krizinden önce (1990) Türkiye'nin en önemli ticari ortağı olup, gerek tarımsal ve gıda gerekse de sanayi ürünlerimiz için büyük bir potansiyel arz etmektedir. Irak ve Türkiye'nin ihraç ürünleri dikkate alındığında, gıda, sanayi ve tüketim malları ihraç edilebildiği ve petrol ithal edilebilmesi bakımından, tamamlayıcı olması nedeniyle büyük bir önem arz etmektedir.¹⁸³ Mardin ve çevresinde, özellikle 1970'lerden başlayarak canlanan Irak'la ticaret, Nusaybin ve Kızıltepe gibi ilçelerde nakliyeciliğin gelişmesine yol açmıştır. Körfez Savaşı'ndan sonra Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kapatılmasıyla birlikte bölgede karadan petrol taşımacılığı ve ambargo nedeniyle gıda ve diğer ihtiyaç maddelerini kapılara yakın ilçelerden nakletme faaliyeti temel geçim kaynakları haline gelmiştir. Örneğin sadece Kızıltepe'de bu tarihlerde 40.000 civarında ağır vasıta mevcuttur. Kızıltepe'nin nüfusu, bu değişmeye paralel olarak, 2000 yılı itibarıyla yaklaşık 130.000'e çıkmıştır.¹⁸⁴

Sınır ticaretine ilişkin uygulama şu şekilde gerçekleşmektedir. İl'de mukim gerçek ve tüzel kişilerin müracaatları Sınır Ticaretini Düzenleyen Kararname çerçevesinde incelenerek, Mardin Valiliği'nce Kararname Valilik Yönergesine uygun olarak İthalat Uygunluk Belgesi verilmektedir. Mart 2000 tarihi itibarıyla fiili olarak gerçekleşen belge sayısı 550'dir.¹⁸⁵

İthal işlemleri, 98/12254 Sayılı Kararname gereği Valilik tarafından hazırlanan ve Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından onaylanan ihtiyaç listesi kapsamında yürütülmektedir.1997-2000 yılları arasında gerçekleşen ithalat ve ihracat işlemleri aşağıdaki Tablo 55'te gösterilmiştir.

---

¹⁸² UNDP, GAP İTÜ, Kentsel..s207

¹⁸³ MARDİN GAP-GİDEM, Sınır ticaret Merkezleri ve Irak İle İş Olanakları, Seminer, Mardin, 10.Temmuz 2003.

¹⁸⁴ UNDP, GAP İTÜ, Kentsel..s207

¹⁸⁵ Mardin Valiliği İl Planlama Müdürlüğü, Sınır Ticareti İle İlgili Sorunlar ve Çözüm yolları, Mart 2003.

Tablo 55
Mardin İli Dış Ticaret Değerleri (1997-2000)

YILLAR	İTHALAT DEĞERİ (\$)	İHRACAT DEĞERİ (\$)	İTH. İHRACATI KAR. ORANI (%)
1997	15.609.700.-	—	—
1998	2.162.750.-	126.625.-	5,8
1999	—	—	—
2000	-	485.436	-
GENEL TOPLAM	17.766.450.-	612.061	3,4

Kaynak: Mardin Valiliği İl Planlama Müdürlüğü, Sınır Ticareti İle İlgili Sorunlar ve Çözüm yolları, Mart 2003. Mardin Valiliği, Son Beş yılda Mardin İlinde Sosyal, Kültürel Gelişmelerle, Sanayi ve Ticaret, Sağlık, Eğitim, Tarım ve Hayvancılık alanında Yapılan Yatırım Faaliyetleri, 04.06.2002, Mardin, s.14.

1997 ve 1998 yılları içerisinde motorin, kırmızı mercimek, pirinç, pamuk çiğdi, plastik hasır, plastik paspas gibi ürünlerin ithalatı gerçekleşmiştir. 1999 Yılı içerisinde sınır ticareti kapsamında ithalat yapılmamış, 2000 yılı içerisinde sadece boru ihracatı yapılmıştır.

Sınır ticareti il ihtiyaçlarının karşılanması yanında ilin sanayi ve ticari gelişimine katkı sağlamaktadır. Sınır ticaretinin gelişmesi paralelinde o alanda faaliyet gösteren tacirlerin yanı sıra ekonomik çarpan etkisiyle nakliyeciler, tamirciler, hizmet sektöründe faaliyet gösteren esnaf ve küçük sanayi sitelerinde faaliyette bulunan esnafların ticari hayatına canlılık getirmektedir. Sınır ticaretinin yoğun olarak yürütüldüğü dönemlerde bu ticaretin piyasa fiyatları üzerinde düzenleyici etkileri görülmektedir.

Süreç içerisinde sınır ticareti (1997-2000) kapsamında ithalatın ihracatı karşılama oranı % 3.4 gibi çok düşük oranda kaldığı görülmektedir. Sınır ticaretinin istenen düzeye gelebilmesi için; ihracatın özendirilmesi için gereken tedbirlerin yanında ithalat işlemi yapacak tacirlere belli oranda ihracat şartının getirilmesi, 89/12254 sayılı kararname gereği il ihtiyaç listeleriyle dış ticaret müsteşarlığınca onaylanan ihtiyaç listeleri az sayıda mallarla onay verildiğinden ürün çeşidinin arttırılması, ayrıca Suriye

ile komşu olan ilden petrol ürünleri ithalatına izin verilmesi¹⁸⁶ gibi 2000 yılı itibariyle belli başlı sorunlar bulunmaktadır.

3.2.7.3.Mardin Serbest Bölgesi (MASBAŞ)

Türkiye’de ihracat amaçlı yatırım ve üretimi artırmak, yabancı sermaye ve teknoloji girişini hızlandırmak ekonominin girdi ihtiyacını ucuz ve düzenli temin etmek, dış finansman ve ticaret imkanlarından daha fazla yararlanmak üzere, 15.06.1985 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan 3218 Sayılı Serbest Bölgeler Kanunu’na göre serbest bölgeler kurulmaktadır. Serbest bölgelerin şu özellikleri bulunmaktadır.

- a) Kurulmuş olduğu ülkenin milli sınırları içinde olmakla beraber, Gümrük hattı dışında kalır.
- b) Ülkede geçerli olan dış ticaret ile diğer mali ve iktisadi alanlara yönelik devlet düzenlemelerin ortadan kaldırılır veya kısmen uygulanır.
- c) İhracatın artırılması amacıyla ülkenin diğer kesimlerine kıyasla bazı sınai ve ticari faaliyetler için, daha geniş teşviklerin tanındığı bölgelerdir.¹⁸⁷

Ülkemizde ticari faaliyete geçen dokuzuncu serbest bölge olan Mardin Serbest Bölgesi, GAP Kapsamında bulunan illerin 2000 yılı itibariyle tek serbest bölgesidir. Serbest Bölgenin kurulması Bakanlar Kurulunun 27.09.1994 gün ve 94/6028 sayılı kararı ile kabul edilmiş olup, 02.10.1994 gün ve 22069 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Organize Sanayi Bölgesi içerisinde 516.000 m²’lik alan üzerinde kurulmuştur. Serbest Bölgenin altyapı işleri hemen hemen tamamlanmış bulunmaktadır.Serbest Bölgenin kurulması ve işletilmesi amacıyla, hisseleri İl Özel İdaresi, Mardin Belediyesi, ve yöre girişimcilerine ait olmak üzere 22 ortaklı Masbaş A.Ş. adlı bir şirket kurulmuştur. Masbaş A.Ş, Serbest Bölgedeki açık alanların, hazır işyerlerinin satılması veya kiraya verilmesi, malların yüklenmesi ve boşaltılması gibi hizmetleri sağlamaktadır.

¹⁸⁶ Mardin Valiliği, İl Planlama toplantısı Rakamlarla İlin Genel Durumu, Sorunları Çözüm Önerileri, Mardin, 24.Ağustos 2000, s. 16-17.

¹⁸⁷ TOBB, KOSGEB, **KOBİ Rehberi**, TOBB Genel Yayın No:359-PM:2, 20002, s.65.

Mardin Serbest Bölgesine tanınmış yerli firmalar ile İsrail firmaları başta olmak üzere yerli ve yabancı firmalar ilgi göstermektedir. Serbest Bölgede faaliyet Gösteren firmalar, faaliyet konuları ve tesisler hakkındaki bilgiler Tablo 56’da gösterilmiştir.

Tablo 56
Mardin Serbest Bölgede Faaliyet Gösteren Firmalar

FİRMA ADI	FAALİYET KONUSU KURULUŞ TESCİL TARİHİ	FİRMA ADRESİ	TESİS DURUMU
MASBAŞ A.Ş.	KURUCU-İŞLETİCİ 21.09.1995	MARDİN SERBEST BÖLGE ORGANİZE SAN. BÖL. MARDİN	YOK
MASS JORDAN CO.	ALIM-SATIM 14.02.1996	İNÖNÜ BUL. ANADOLU HAYAT İŞMERKEZİ KAT: 5 NO: 509 MERSİN	YOK
ARBOĞA A.Ş.	ALIM-SATIM 01.04.1996	OLİ BİSKÜVİ FABRİKASI ORGANİZE SAN. BÖL. MARDİN	DEPO
GAP UN A.Ş.	DEPOLAMA-ALIM/SATIM 24.04.1996	ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ 1. BULVAR MARDİN	DEPO
AFSAL GIDA MADD. LTD. ŞTİ.	ALIM-SATIM 14.06.1996	ATATÜRK BUL. NURİ AKILAL APT. NO: 49/3 GAZİANTEP	YOK
OMERİ LTD. ŞTİ.	ALIM-SATIM 12.08.1996	BEYOĞLU İSKELE CAD. HUTOĞLU İŞHANI NO: 3/10 İSTANBUL	DEPO
SANEX LTD. ŞTİ.	ALIM-SATIM 09.12.1996	BEŞİKTAŞ ULUS KÜLTÜR MAH. ADNAN SAYGUN CAD. NO: 15/4 İSTANBUL	DEPO
ARGEN LTD. ŞTİ.	ALIM-SATIM 28.05.1997	ŞANLIURFA YOLU 13 KM. ÇÖL GÜZELİ KÖYÜ DİYARBAKIR	YOK
ÖZDE TEKSTİL A.Ş.	ÜRETİM (KONFEKSİYON) 09.06.1997	ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ MARDİN	YOK
ACATLAR LTD. ŞTİ.	ALIM-SATIM 11.06.1997	ATATÜRK CADDESİ MERSİN ÇARŞISI NO: 118 MERSİN	YOK
BİLTAR A.Ş.	ALIM-SATIM 20.06.1997	MARDİN SERBEST BÖLGESİ ADA 100 PARSEL 4 MARDİN	YOK
MAR-NAK LTD. ŞTİ.	ALIM-SATIM 24.06.1997	KADIZADE RUMİ CAD. NO: 185/3 BAĞLARBAŞI-BURSA	SOĞUK HAVA DEPOSU
YÖN PAZARLAMA A.Ş.	ÜRETİM (OTURMA GRUBU) 23.07.1997	YALIKÖŞKÜ CADDESİ NO: 34 İSTANBUL	YOK
ALKAN LTD.ŞTİ.	ALIM-SATIM 24.07.1997	ÖZEL İDARE İŞ MERKEZİ YENİŞEHİR/MARDİN	DEPO
BİZAF LTD.ŞTİ.	ALIM-SATIM 31.07.1997		YOK
DALGIÇLAR A.Ş.	ALIM-SATIM 29.08.1997	DALGIÇLAR PETROL OFİSİ YENİŞEHİR/MARDİN	DEPO
UNİ-EKS LTD. ŞTİ.	ALIM-SATIM 22.09.1997	MERSİN SERBEST BÖLGESİ EE/2 ADA/MERSİN	YOK
ORTADOĞU TEKS. LTD. ŞTİ.	ÜRETİM (FERMUAR) 26.09.1997	1. CADDE NO. 2 MARDİN	FERMUAR ÜRETİM TESİSİ
ALTUNKAYA İTH. İHR. SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.	ALIM-SATIM 23.06.1997	GAZİMUSTAFAPAŞA BULV. KALYON İŞ MERK. KAT 4 NO. 14 G.ANTEP	DEPO

Tablo 56 (Devamı) Mardin Serbest Bölgede Faaliyet Gösteren Firmalar

ARI LTD. ŞTİ.	ALIM-SATIM 30.10.1997	1. CADDE FATİH İLKÖĞRETİM OKULU YANI NO. 34 MİDYAT/MARDİN	YOK
MARMAK A.Ş.	ALIM-SATIM 19.11.1997	1. CADDE CUMHURİYET MEYDANI AKBANK KARŞISI NO: 5 MARDİN	YOK
PSR TEKS. LTD. ŞTİ.	ALIM-SATIM 10.12.1997	LOZAN CADDESİ SELMANİPEK KARŞISI NO: 279 NUSAYBİN/MARDİN	YOK
MEZOMAR A.Ş.	ALIM-SATIM 14.01.1998	MARDİN SERBEST BÖLGE MARDİN	SHOW ROOM
METOSER LTD. ŞTİ. ALİ HİKMET GÜLBAŞ	ÜRETİM (İNŞAAT MALZ.) 19.02.1998	BÜYÜKDERE CAD. ÇAYIR ÇEMEN SOK. A-2 BLOK DAİRE: 32 LEVENT-İSTANBUL	YOK
SOLMAZ LTD. ŞTİ.	ÜRETİM (ÇORAP) 06.07.1998	P.K. 3 ESTEL/MİDYAT/MARDİN	YOK
HASEL BİLGİSAYAR LTD. ŞTİ.	ALIM-SATIM 18.06.1998	ŞAİR SİRRI HANIM SOKAK CENGİZ ÖLMEZ APT. ALTI DİYARBAKIR	YOK
BİLGİÇ PETROL	ALIM-SATIM 24.07.1998	İSTANBUL YOLU ÜZERİ 15 KM. NO: 19 ANKARA	YOK
ÖZHAN KİMYA SAN. VE TİC. A.Ş.	ÜRETİM (TEMZ. MALZ.) 01.09.1998	ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİ 120/2 MARDİN	ÜRETİM TESİSİ
MARYA TEKSTİL GIDA PLASTİK DERİ LTD. ŞTİ.	ALIM-SATIM 02.10.1998	MARDİN SERBEST BÖLGESİ MARDİN	YOK
DOĞU ALEMDAR TEKS. İTH. İHR. TİC. LTD. ŞTİ.	ÜRETİM (KONFEKSİYON) 26.10.1998	MARDİN SERBEST BÖLGESİ MARDİN	ÜRETİM TESİSİ

Kaynak: Mardin Serbest Bölge Müdürlüğü, Faaliyet Gösteren

Firmalar, <http://www.masbas.com/firserbestbolge.htm> (04.02.2007)

Suriye'ye komşu olan, Türkiye'nin ve Avrupa'nın Ortadoğu'ya (Irak) açılan Habur çıkış kapısına yakın yerde kurulan (tarihi İpek yolu üzerinde yer alan) bölge, Ortadoğu pazarı için bir dağıtım merkezi olarak işlev görmektedir. Organize Sanayi Bölgesi, demiryolu bağlantısı, ihale aşamasına gelen Mardin Havaalanı, Küçük Sanayi Sitesi, Dicle Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu gibi sosyal ve ekonomik dinamiklerin ortasında kurulan serbest bölge, bu canlı dinamiklerle ayrı bir özellik kazanmaktadır.

Ortadoğu'ya (Irak) çıkış kapısı olan Habur'a 220 km. ve Suriye'ye 60 km. mesafede olan Mardin Serbest Bölgesi, GAP'ın üssü durumunda olan Şanlıurfa'ya 185 km. Türkiye'nin ve Ortadoğu'nun başlıca sanayi ve ticaret merkezlerinden olan Gaziantep'e 323 km. ve Güneydoğu'nun merkezi durumundaki havaalanına sahip Diyarbakır'a 96 km. mesafededir. Serbest Bölgenin Avrupa-Ortadoğu uluslararası karayoluna mesafesi 20 km. serbest bölgeye getirilmesi planlanan Anadolu (İstanbul)-Ortadoğu (Bağdat) demiryolu hattına (Mardin Garı) 2 km. mesafededir. Ayrıca

bölgenin, Mardin Havaalanı'na mesafesi ise 20 km.dir. Serbest Bölgenin hinterlandındaki dış merkezlerden Irak-Musul, Irak-Bağdat, Suriye-Halep, Ürdün-Amman, İran-Tebriz ve İran-Tahran'a olan mesafeleri sırasıyla 300, 700, 475, 1.300, 1.251 ve 1.450 kb.'dir.¹⁸⁸

Mardin Serbest Bölgesinde özellikle Irak, Rusya, Türk Cumhuriyetleri, Yeni Zelanda, Malezya, Hong Kong, İtalya, Hollanda, Almanya ile ticaret yapılmakta olup, ticareti yapılan ürünler genellikle gıda maddeleri, tavuk yemi, tekstil ürünleri ve çeşitli sanayi ürünleridir. Her yönüyle uygun bir konumda bulunan Mardin Serbest Bölgesi yeterli teşvik tedbirleri olmamasından dolayı yatırımcılara tarafından cazip olarak görülmemekte ve ticaret hacmi diğer serbest bölgelerle kıyaslandığında oldukça düşük kalmaktadır.¹⁸⁹ 2000 yılı sonu itibariyle Bölgede toplam olarak 5.220.000.-\$ 'lık ticaret hacmi gerçekleşmiştir.¹⁹⁰

3.2.8. Turizm

Mardin ili, tarihsel süreç içerisinde bir çok medeniyete ev sahipliği yapmış ve bu süreç içerisinde bir yerleşim merkezi niteliğinde olmasından dolayı oldukça renkli bir kültürel yapıya sahiptir. Günümüzde bu uygarlıklara ait bir çok yapıyı içerisinde barındırmaktadır. Kültür bakanlığınca bu medeniyetlere ait Mardin merkezde 353 adet, bağlı ilçe ve köylerde ise 293 adet olmak üzere taşınmaz kültür varlığı tescil edilmiştir.¹⁹¹ Turizm Bakanlığınca kentin Kudüs ve Venedik ile beraber “Üçüncü Dünya Kenti” ilan edilmesi için UNESCO’ya başvurulmuş bu başvuru değerlendirmeye alınmıştır.¹⁹² Bu bölümde ilin Kültür, İnanç, mağara turizmi ayrıca kampla ile fiziksel kaynakları hakkında bilgi verilip ele alınan döneme ilişkin turizmin gelişimi analiz edilecektir.

---

¹⁸⁸ Mardin Serbest Bölgesi, Serbest Bölgede Faaliyet Gösteren Firmalar, <http://www.masbas.com/firserbestbolge.htm> (02.02.2007)

¹⁸⁹ Ahmet Çalışkan, “Serbest Bölge Var, Yatırımcı...” **Garanti Anadolu Sohbetleri Gazetesi (Mardin Özel Sayısı)**, 2 Eylül 2005, s.17.

¹⁹⁰ Mardin Valiliği, Son Beş yılda Mardin..., s.9.

¹⁹¹ Mardin Valiliği, Kültür ve Tu..., 11,

¹⁹² Mardin Valiliği, Son Beş yılda Mardin, s.-

3.2.8.1. Mardin İlindeki Sit Alanları, Tarihi ve Kültürel Değerler

Kültür ve Turizm Bakanlığı Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun 31.05.1985 tarihli kararı ile bu alanların korunması amacıyla çeşitli sit alanları oluşturulmuş ve 1425 nolu karar alınmıştır. Söz konusu Karara göre Mardin il merkezinde bulunan gayrimenkulların 1979-1984 yıllarındaki kararları ortak bir mutabakata bağlanmıştır. 2863 sayılı Kanun uyarınca Korunması gerekli Taşınmaz Kültür Varlıkları olarak tescil kayıtlarının devamı Mardin Valiliği'nce sağlanmıştır. Sit'lerin önemlileri arkeolojik sit, kentsel sit, tarihi sit, anıtsal yapılar ve doğal sit'lerdir. Arkeolojik sit'ler oldukça çok sayıdadır. Bunların bazıları höyükler, kaleler, eski şehir kalıntıları ve kazı alanlarıdır.¹⁹³

1. Mardin Arkeolojik Sit alanları: Mardin Kalesi, Merkez Oğuz Köyü Dara Harabeleri, Merkez Kalatal Mara, Derik Tepebağ Köyü, Harzem Höyüğü ve Gre Çala Höyüğü, Kızıltepe Höyüğü, Kızıltepe Halkalı Kileybin Höyüğü, Kızıltepe Salah Köyü Salah Höyüğü, Kızıltepe Cırhari Köyü Cırhari Höyüğü, Kızıltepe Abdulimam Köyü Abdulimam Höyüğü, Kızıltepe Abukatter Köyü Abukatter Höyüğü, Kızıltepe Dikmen Köyü Heşeli Höyüğü, Kızıltepe Büyükboğaziye Köyü Büyükboğaziye Höyüğü, Kızıltepe Büyükdere Köyü Bünyas Höyüğü, Kızıltepe Bektaş Köyü Bektaş Höyüğü, Kızıltepe ilçesi Ziyaret Köyü, Kızıltepe Gıbrel Köyü Gıbrel Höyüğü, Midyat Acırlı Elet, Nusaybin Çağlar Köyü Gınavaz Höyüğü, Nusaybin ilçesi dahil edilmiştir.

2. Mardin İlindeki Kentsel Sit alanı: Mardin Kentsel Sit Alanı ve Mardin Savur ilçesi Kentsel Sit Alanıdır.

3. Mardin İlindeki Tarihi Sit Alanları: İldeki tarihi sit alanı olarak bu güne kadar bölgedeki arkeolojik araştırmaların azlığı nedeniyle herhangi bir yer tespit edilmemekle birlikte, önemli tarihsel olayların çeşitli yazılı kaynaklara göre cereyan ettiği yerler vardır. Bunlardan bazıları; Mardin şehri ve kalesi, Dara ve Nusaybin Ovası, Savur İçören Köyü- Teffi, Merkez Cevizlik-Cavsak, Nusaybin Şeyh Kndi, Kerh ve Kantara Mevik, Kızıltepe Dede Kargın Koruk Mevki, Kızıltepe Zerkan Suyu Harzem dir.

¹⁹³ Mardin Valiliği, Mardin İli Genel Durumu, Mardin İlindeki Sit Alanları, Kültürel Değerler ve Mimari zenginliklerinin mevcut Durumu, Mardin, 23-23 Ağustos 2000, s.6-9.

4. Mardin İlindeki Doğal Sit Alanları: Merkez ilçede bulunan Firdevs Köşkü bahçesinde bulunan 2 adet Çınar Ağacı dır. Ayrıca ilde kültür ve çevre envanterinde yer alması gereken tarihsel ve doğal değerler Mardin Zınnar Bahçeleri(Asma ve meyve ağaçları, bahçelerdeki köşkler) Midyat Nusaybin Beyaz su, Kızıltepe Gurs Şelaleleri mevcuttur.

5. Kaleler: Mardin Kalesi, Kız Kalesi (Kal'at ül Mara-Loma Jurek), Erdemeşt Kalesi, Arur Kalesi, Dara Kalesi (Daras Anastasiupolis), Rabbat Kalesi, Dermetin Kalesi, Zarzavan Kalesi (Sammachisacane), Savur Kalesi, Aznavur Kalesi, Rahabdium-Hafemtay Kalesi, Merdis-Marin Kalesi, Haytam Kalesi (Turbdin-Dimitriyus), El Nihman Kalesi vardır.Mardin Kalesi, Kız Kalesi (Kal'at ül Mara-Loma Jurek), Erdemeşt Kalesi, Arur Kalesi, Dara Kalesi (Daras Anastasiupolis), Rabbat Kalesi, Dermetin Kalesi, Zarzavan Kalesi (Sammachisacane), Savur Kalesi, Aznavur Kalesi, Rahabdium-Hafemtay Kalesi, Merdis-Marin Kalesi, Haytam Kalesi(Turbdin-Dimitriyus), El Nihman Kalesi vardır.

6. Harabeler: Oğuz Dara Harabeleri, Nusaybin Gınavaz Harabeleri, Marin Harabeleri, Fıtvaz Harabeleri, Akbağ Harabeleri, Hofi ve Zaravan Harabeleri, Beşikkaya Harabeleri, Telbısım Harabeleri, Ramanus Harabeleri, Kefernüt Harabeleri bulunmaktadır.

7. Höyükler: Derik Tepebağ Köyü, Harzem Höyüğü ve Gre Çala Höyüğü, Kızıltepe Höyüğü, Kızıltepe Halkalı Kileybin Höyüğü, Kızıltepe Salah Köyü Salah Höyüğü, Kızıltepe Cırhari Köyü Cırhari Höyüğü, Kızıltepe Abdulimam Köyü Abdulimam Höyüğü, Kızıltepe Abukatter Köyü Abukatter Höyüğü, Kızıltepe Dikmen Köyü Heşeli Höyüğü, Kızıltepe Büyükboğaziye Köyü Büyükboğaziye Höyüğü, Kızıltepe Büyükdere Köyü Bünyas Höyüğü, Kızıltepe Bektaş Köyü Bektaş Höyüğü, Kızıltepe ilçesi Ziyaret Köyü, Kızıltepe Gıbrel Köyü Gıbrel Höyüğü, Midyat Acırlı Elet, Nusaybin Çağlar Köyü Gınavaz Höyüğü mevcuttur.

8. Mağaralar: Midyat Linveyri Şifa Mağarası, Mardin Şakolin ve Firiye, Midyat Kefilsannur, Midyat Şenköy Kefilmelep, Kefilmardin, Midyat Hapisnas, Midyat

Tinat, Savur Kılıt, Kızıltepe Hanika ve Salah, Nusaybin Hessinmeryem ve Sercahan, Mazıdağı Gümüşyuva ve Avrihan, Derik Derinsu, Dırkıp, Haramiye Mağaraları vardır.

9. Kiliseler-Manastırlar: Merkez Meryemana Kilisesi, Derik Mor Cercis Kilisesi, Kırımızı (Surp Kevork) Kilisesi, Mar Yusuf (Surp Hovsep) Kilisesi, Midyat Meryemana Protestan Kilisesi, Merkez Mor Behnam (Kırklar) Kilisesi, Eskikale Köyü Mor Cercis Kilisesi, Merkez Mor Mihail Kilisesi, Merkez Mort Şemune Kilisesi, Merkez Mor Petrus ve Pavlus Kilisesi, Nusaybin Mor Yakup Kilisesi, Hah Meryemana Kilisesi, Deyrulzafaran Manastırı, Mor Gabriel Manastırı, Mor Efram Manastırı başlıcalarıdır.

10. Camiler-Medreseler: Merkez Ulucamii, Merkez Şehidiye Camii ve Medresesi, Sarı Cami, Eminettin Camii, Necmettin Camii, Merkez Melik Mahmud Camii, Reyhaniye Camii, Nizamettin Begaz Camii, Şeyh Salih Camii, Kale Camii, Sultan Hamza Camii, Şeyh Çabuk Camii, Sultan Musa Camii, Nusaybin Zeynelabidin Camii, Kızıltepe Koçhisar Camii, Midyat Ulu Camii, Kasımiye Medresesi, Hatuniye Medresesi, Zinciriye Medresesi, Altunboğa Medresesi, Şah Sultan Hatun Medresesi, Hüsamîye Medresesi, Muzaferiye Medresesi, Savurkapı Medresesi, Melik Mansur Medresesi vardır.

11. Türbeler: Sultan Musa Türbesi, Şeyh Lile Türbesi, Şeyh Salih Türbesi, Şeyh Hamit Türbesi, Musaip Türbesi bulunmaktadır

12. Çeşmeler: Kasımiye, Aynılpetrek, Firdevs, Ayn Kapçak, Ayn İcrun, Ayn Melha, Fahriye, Sultan İsa, Cevheriye, Ayn Saray, Ravza, Ayn Yahut, Tumbağa, Ayn ıl Kambar, Ayn ıl Milliye, ayn ıl Cavz, Ayn ıl Tokmak vardır.

13. Çarşılar: Sipahiler, Uncular, Ayakabıcılar, Hasan Ayyar, Meşkin, Nalburiyeciler, Marangozlar, Kasaplar Çarşısı bulunmaktadır.

14. Hanlar: Kervansaray Sürür Hanı, Kayseriye, Çeço Hanı, Cumhuriyet Hanı bulunmaktadır.

15. Hamamlar: Emir, Savurkapı Hamamı, Yıldız Hamamı, Ulucamii Hamamı, Meristen Hamamı, Sıtrazaviye Hamamı vardır.

16. Kaplıcalar: Dargeçit İlçesinde Germiap Kaplıcası vardır.

17. Mimari Sivil Yapılar: Mardin Evleri, Mardin Kız Meslek Lisesi, Eski Ticaret Lisesi, Jandarma Binası, Firdevs Köşkü, PTT Hizmet Binası vb.çok sayıda sivil mimari yapılar mevcuttur.

18. Müzeler: Mardin Merkezinde Arkeolojik ve Etnografik eserlerin sergilendiği bir müze bulunmaktadır. Müze Müdürlüğünde M.Ö. 4 binden günümüze kadar uzanan Asur, Urartu, Grek, Pers, Roma, Bizans, Selçuklu, Artuklu ve Osmanlı dönemine ait eserler yer almaktadır. Müzede 4,792 adet Arkeolojik 1.567 adet Etnografik 2.168 adet sikke olmak üzere toplam 18527 eser bulunmaktadır.

19. Kültürel Faaliyetler İldeki Özel Kutlama Günleri: Mardin ilinde Mayıs'ın ilk haftasında Hassit Merene ve Hıdır Ellez, Nusaybin Gınavaz Anma günleri kutlanır. Ayrıca her yıl 13 Mart'ta Atatürk'ün Mardin'e Gelişi ve 21 Kasım günü ise Mardin'in Kurtuluşu olarak kutlanmaktadır.

20. Kültür Festivalleri: Haziran ayının ikinci haftasında Kabala Kültür ve İkraz Festivali ile Yeşilli Kültür ve Kiraz Festivali düzenlenmektedir.

UNDP-İTÜ-GAP İdaresi Ortak Girişimi olan “Mardin Katılımcı Kentsel Rehabilitasyon Projesi”¹⁹⁴ raporunda; Mardin ili için bir kalkınma modeli olarak ilin yüksek turizm potansiyeli göz önüne alınarak turizm sektörünün kısa ve orta vadede ekonomik gelişmenin motoru olabileceği kanaatine varılmıştır.¹⁹⁵ Mardin ili Turizm Bakanlığınca kentin Kudüs ve Venedik ile beraber “Üçüncü Dünya Kenti” ilan edilmesi için UNESCO’ya başvurulmuş bu başvuru değerlendirmeye alınmıştır. Ancak söz konusu raporda elde edilen verilere göre ilin turizm altyapısı Venedik ve Kudüs kentleri

¹⁹⁴ Projenin amacı: Mardin’in tarihsel ve kültürel değerlerinin ve özellikle de tarihsel mimari mirasının, kent dokusunun korunması ve yaşatılmasının, kentin geleceği ve kalkınması konusunda çok önemli bir değer olduğunun ön plana çıkarılması projenin amacını oluşturmaktadır.İsviçre Hükümeti'nden sağlanan 350.000 \$'lık hibe ile başlatılan Proje ile, Mardin’e yönelik önemli bir bilimsel veri bankası oluşturulmuş, pilot bir restorasyon projesi gerçekleştirilmiş, halkın katılımı sağlanarak Kent Konseyi kurulmuş, Mardin'in uluslar arası düzeyde tanıtımı yapılarak turizm yönünden bir canlılık kazandırılmış ve elde edilen verilerle birlikte, bundan sonra başlatılacak projelere ve UNESCO Dünya Kültür Miras Listesi'ne Mardin'in adaylığına yönelik olarak önemli bir altyapı oluşturulmuştur. (Bkz. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, GAP Nedir? <http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gnedir.html>) (02.04.2007)

¹⁹⁵ UNDP-İTÜ-GAP ... s.88-89.

ile kıyaslanamayacak düzeydedir. Mesela Venedik Kentine 1998 yılında 3.751.000 turist gelmiş 14.715.000 geceleme yapılmıştır. Kudüs'te ise 23.546 yatak kapasitesi bulunmakta (2000 Yılı) aynı yıl gelen turist sayısı ise 6.016.000'dir. Mardin ilinde ise rapordaki verilere göre; turistlerin konaklayabileceği 3 tesis ve 413 yatak kapasitesi mevcut olup yıllık geceleme kapasiteleri 150.745'dir. Görüldüğü gibi bir kıyaslamaya imkan verilebilmesi için Venedik Kentinin, Mardin ilinden 100 kattan daha fazla bir kapasiteye sahip olduğu söylenebilir.¹⁹⁶ İlin 1999 yılındaki Turizm İşletme ve Belediye Belgeli Tesisleri Tablo 57'de verilmiştir.

Tablo 57
Mardin İlindeki Turizm İşletme ve Belediye Belgeli Tesisler (1999)

Otel Adı	Belge Türü	Sınıfı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı	Doluluk Oranı (%)
Bayraklar Otel	Belediye	1.Sınıf	41	72	30
Bulvar Otel	Belediye	2.Sınıf	28	54	50
Nezirhan Turistik Tesisleri	Turizm	4 Yıldızlı	68	114	50
Bilen Otel	Turizm	3 Yıldızlı	108	216	100
Denktaş Turistik Tesisleri	Turizm	3 Yıldızlı	32	64	30
Doğu Turistik Tesisleri	Turizm	2 Yıldızlı	26	46	50
Oztopraklar	Turizm	3 Yıldızlı	27	108	60
TOPLAM			330	674	64

Kaynak : TKB, Uygun yatırım Alanları Araştırması Mardin, Ankara, 20001,s,61.

Mardin ilinde 2 adet belediye belgeli, 5 adet de turizm işletme belgeli olmak üzere toplam 7 adet konaklama tesisi bulunmaktadır. 69 oda ve 126 yatak kapasitesine sahip olan belediye belgeli tesislerin 1999 yılı itibariyle ortalama doluluk oranı %38.6 iken, 261 oda ve 548 yatak kapasiteli turistik işletme belgeli tesislerin ortalama doluluk oranı ise %69'dur. Tüm tesisler bazında ortalama doluluk oranı ise %63.6'dır. İldeki sosyal ve kültürel yaşantıyı harekete geçirebilmek ve turizm potansiyelini artırmak amacıyla konaklama tesisleri dışında lokanta ve dinlenme tesisi türü yerlerin işletmeye açılması da önem taşımaktadır. Mardin ilini ziyaret eden turist sayısı yıllar itibariyle

¹⁹⁶ UNDP-İTÜ-GAP ... s.90.

büyük dalgalanmalar göstermektedir. Gelen yabancılar bakımından Türkiye ve Mardin ilinin karşılaştırılması (1977-2000) Tablo 58’de verilmiştir.

Tablo 58
Gelen Yabancılar Bakımından Türkiye ve Mardin İlinin Karşılaştırılması
(1977-2000)

YILLAR	GELEN YABANCILAR		
	Türkiye	Mardin	Mardin/ Türkiye(%)
1977	1 313 240	13 671	1,04
1980	1 057 367	3 180	0,30
1985	2 190 217	18 625	0,85
1990	5 397 748	10 516	0,19
1995	7 747 389	8 610	0,11
2000	10 428 153	18 165	0,17

Kaynak: a) DİE, GAP İl İstatistikleri 1950-1996, 1998.s.802-804, Mardin Valiliği İl Planlama Müdürlüğü, Rakamlarla İlin Genel Durumu, 7-8 Temmuz 2001,
b) http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=72.(25.02.2007)

Nusaybin sınır kapısından giriş yapan turist sayısı 1977 yılında 13.671 iken bu sayı 1980’de yaklaşık 4 kat azalarak 3.180’e düşmüştür. 1985 yılında ise önceki dönemlere kıyasla büyük bir yükseliş yaşanmış daha sonra dönemlerde düşüş trendine girmiştir. Bu durum ülkeler arasındaki ilişkilerle birlikte ekonomik ve siyasi konjonktürdeki değişimlerden de kaynaklanmaktadır. Gelen yabancılar bakımından Türkiye ve Mardin İlinin karşılaştırılması yapıldığında; süreç içerisinde dalgalanma olmuşsa da genel olarak ilin aldığı pay başlangıç yılı olan 1977 yılına göre düşüş yaşanmıştır.

3.2.9. Ulaşım ve Haberleşme

Mardin ili, Türkiye’nin Suriye ve Irakla bağlantısını sağlayan karayolu ve demiryolu güzergahı¹⁹⁷ üzerindedir. 1958 yılında Fırat nehri üzerinde Birecik

¹⁹⁷ Mardin çevresi, ilkçağlardan beri Mezopotamya’nın en önemli karayolu şebekesini kontrol eden bir mevkide bulunmaktaydı. İran, Anadolu, Suriye ile Mezopotamya’yı birbirine bağlayan en önemli karayolu şebekesi buradan geçiyordu. Bu yol Türkistan ve Hindistan’dan gelip, İran’ı güneybatı yönünde

Köprüsünün yapılması ile ilin Çukurova ile bağlantısı sağlanmış, Adana ili üst ticaret merkezi olmaya başlamıştır.1970’li yıllardan sonra Ortadoğu ülkeleriyle ticaretin gelişmesi bu bağlantının önemini artırmıştır.

1982 yılında Suriye’nin Nusaybin-Telköçek demiryolunu kapamasından ötürü, Irak-Avrupa bağlantısı tümüyle Adana-Gaziantep-Şanlıurfa-Mardin (E-24) yoluna kaymıştır. 1978 yılı itibariyle Mardin ilinde yaratılan Gayrisafi Hasıla içinde ulaştırma ve haberleşme kesiminin payı % 6,7 iken 1987’de % 11,1dir. 1990 yılında % 13,9’a çıkan bu pay sonraki dönemlerde sürekli artarak 1995’te % 18,0’a çıkmış, 2000 yılında da % 30,0’a yükselmiştir. Tablo 59’da İl merkezinin ilçelere, bölge illerine ve Tablo 60’da da önemli merkezlere uzaklığı aşağıdaki verilmiştir.

Tablo 59
Mardin İl Merkezinin Bölge İllerine ve Önemli
Merkezlere Olan Uzaklığı

İl Adı	Uzaklık (Km.)	İlçe Adı	Uzaklık (Km.)
Ankara	1.009	Merkez	0
İstanbul	1.463	Dargeçit	108
İzmir	1.431	Derik	70
Bursa	1.364	Kızıltepe	23
Adana	553	Mazıdağı	48
Adıyaman	296	Midyat	63
Batman	148	Nusaybin	56
Diyarbakır	96	Ömerli	25
Gaziantep	325	Savur	47
Siirt	225	Yeşilli	10
Şanlıurfa	187		
Şırnak	203		
Kilis	392		

Kaynak : Mardin Valiliği İl Planlama Müdürlüğü.

---

geçtikten sonra Nusaybin’de Basra’dan gelen güzergah ile birleşip, batıya yönelen ve Mardin çevresinde ikiye ayrılıp bir yandan Diyarbakır üzerinden Anadolu içlerine açılırken, diğer yandan Harran Kargamış üzerinden Doğu Akdeniz kıyılarına ulaşan bir sisteme sahipti. Dolayısıyla askeri, siyasi iktisadi açıdan olduğu kadar bağcılık ve tahıl üretimi açısından da önemli bir konumda bulunmaktaydı.(Bkz. Salim Cöğce , “*Türk Hakimiyetine Geçiş Döneminde Mardin ve Çevresi*”, I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006, s.4-5.)

Tablo 60
Mardin İl Merkezinin Önemli Merkezlerle Olan Uzaklığı

<u>ORTADOĞU TİCARET MERKEZLERİNE UZAKLIĞI</u>	Şam: 505 Km.
	Kamışlı: 60 Km.
	Beyrut: 519 Km.
	Bağdat: 545 Km.
	Amman: 670 Km.
	Tahran: 939 Km.
<u>EN YAKIN LİMANA VE SERBEST TİCARET BÖLGESİNE UZAKLIĞI</u>	İskenderun Limanı: 521 Km.
	Mardin Serbest Ticaret Bölgesi: 20 Km.
<u>SINIR KAPILARINA OLAN UZAKLIKLARI</u>	Öncüpınar: 383 Km.
	Cilvegözü: 497 Km.
	Habur: 203 Km.

Kaynak: GAP GİDEM, Mardin, <http://iller.gidem.org/Mardin/HizmetIiller.aspx>(14.03.2007)

3.2.9.1. Karayolları

Türkiye’de Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında ulaşımında, dönemin en çağdaş teknolojisi olarak kabul edilen demiryolu yapımı ağırlık kazandı, ancak bir süre sonra demiryolunun tek başına yeterli olmadığı, sistemin ucundaki ulaşım için karayoluna ihtiyaç olduğu görülerek, 1929 yılında Nafia Vekaleti (Bayındırlık Bakanlığı) içinde Şose ve Köprüler Reisliği kuruldu ve çıkarılan yol kanunu ile karayolu yapım çalışmalarına hız verildi. Uzun süren savaş döneminin getirdiği sıkıntılar, dünya ekonomik krizi ve II. Dünya Savaşından sonra, karayolu çalışmaları için yeni bir atılıma ihtiyaç duyuldu.

Karayolu atılımını işaret eden yıl 1948’dir. Bu zamana kadar bakım çalışmaları üzerinde durulmaksızın bir karış daha fazla yol yapmakla işin bitmediğinin, önemli olanın yapılan yolların devamlı bakım altında bulunması olduğunun altı çizilmiştir. Bu,

aynı zamanda makineli çalışma dönemine geçiş demektir. Öyle ki, Cumhuriyet dönemindeki yol tarihimizi, kazma, kürek ve insan gücüne dayanan 1948 yılı öncesi dönem ve 1948 yılından sonraki Makineli Çalışma Dönemi olarak ikiye ayırabiliriz. Karayolu yapımında makineli döneme geçişle birlikte devlet ve il yollarında ucuz, süratli ve kademeli yapılacak bir sistemin uygulanmasına başlandı ve mevcut yolların envanteri çıkarılarak Türkiye'nin ulaşım ihtiyacını karşılayacak bir yol ağı belirlendi. Ayrıca, üzerinde önemle durulan bir nokta da, bu çalışmaların belli bir plan ve program çerçevesinde yürütülmesiydi.

Tüm bu etkinliklerin dinamik bir kuruluş tarafından çağdaş yöntemlerle yönlendirilmesi gereğinden hareketle, 1 Mart 1950'de Karayolları Genel Müdürlüğü kuruldu. Böylece, yeni karayolu politikasıyla birlikte, Karayolları Genel Müdürlüğü'ne bağlı yurt çapına dağılmış bölge teşkilatları oluşturuldu, makineli çalışmayı yürütmek için gerekli olan makine parkı sağlandı, personel eğitimine ağırlık verilerek planlama, etüt proje, yapım ve bakım çalışmalarına başlandı.¹⁹⁸

Mardin ili 1950 sonrasında yapılan karayolları ilin ulaşım bağlantılarını güçlendirmiştir. Diyarbakır ve Urfa'dan gelerek Cizre'de birleşen karayolları, ile bağlı ilçeleri de çevre illere bağladı. Böylece Kızıltepe ve Nusaybin ilçeleri Gaziantep'le, diğer ilçelerde Diyarbakır ili ile olan ticari bağlantıları güçlenmeye başladı. Önceleri yörenin ticaret merkezi olan Mardin, yerine bu iki il önem kazanmaya başladı. Bu arada Adana ili de tüm Mardin ili için bir üst ticaret merkezi oldu. Mardin nitelikli devlet yollarıyla, çevre illere ve komşu ülkelere bağlanmıştır.İlin uluslar arası ulaşım bağlantılarının üzerinde oluşu, Mardin'de karayolu ağının bir çok Doğu ve Güneydoğu Anadolu iline göre hayli gelişkin olması sonucunu getirmiştir. Bu ulaşım eksenlerinin en önemlisi: Mardin, Şanlıurfa ve Gaziantep Üzerinden Adana'ya bağlayan (E-24) karayoludur. Viranşehir'in (Şanlıurfa) 22 km. Doğusunda il sınırlarına giren bu yol, doğu yönünde uzanır. Kızıltepe, Nusaybin, Cizre ve Silopi'den geçerek güneye yönelen yol, Habur sınır kapısından Irak topraklarına girer. Bu yol aynı zamanda, Avrupa ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki TIR taşımacılığının yapıldığı ana eksenidir. Mardin kenti,

---

¹⁹⁸ Karayolları Genel Müdürlüğü, "Karayolları Tarihçesi", <http://www.kgm.gov.tr/> (14.03.2007)

bu yolun 20 km. kadar kuzeyinde kalır.İlin ikinci önemli bağlantısı Elazığ ve Diyarbakır üstünden gelerek kuzeyden il topraklarına giren devlet yoludur.Bu yol Mardin kentinde 2'ye ayrılır.Bir kol; güneye inerek Kızıltepe'de E-24'ü keser ve Şenyurt'tan sonra Suriye topraklarına girer. Öteki kol; ise doğuya yönelerek Ömerli, Midyat ve İdil ilçelerinden geçip Cizre'de E24 ile birleşir. Cizre'de E-24'ten ayrılan bir yoldan kuzeydoğuya uzanarak Şırnak'a ulaşır.1980'de Mardin il sınırları içindeki yolların toplam uzunluğu 592 km. idi ve bunların tümü sert yüzeyli yollardı.Oysa aynı yıl ülke genelinde devlet yollarının %78,3'ü sert, %17,1'i gevşek yüzeyli %2,5'i toprak yollardı.%2,1'i de motorlu taşıtlar trafiğine elverişsiz karayollarından oluşuyordu.Devlet yollarının nitelikliliğine karşılık, Mardin'de il yollarının niteliği hayli düşüktür.1980'de il yollarının toplam uzunluğu 338 km. idi.Bunun %49,1'ini set, %21,3'ünü gevşek yüzeyli yolar oluşturuyordu.İl yollarının %29,6'sı da topraktır.Aynı yıl ülke genelindeki il yollarının %37,3'ü sert, %45,3'ü gevşek yüzeyliydi. %4,1'i de motorlu taşıt trafiğine elverişsiz yollardı. Mardin ili süreç içerisinde gelişim göstermiştir. 2000 yılı başları itibariyle 689 km.karayolu, 2922 km. köy yoluna sahip olmuştur.¹⁹⁹Motorlu kara taşıtları sayıları bakımından Türkiye ve Mardin ilinin karşılaştırılması Tablo61'de verilmiştir.

Tablo 61
Motorlu Kara taşıtlarının Karşılaştırılması
Türkiye/ Mardin (1966-2000)

YILLAR	TÜRKİYE	MARDİN	MARDİN/TÜRKİYE (%)
1966	231.977	956	0,4
1970	369.808	1.150	0,3
1975	785.920	2.491	0,3
1980	1.344.254	4.821	0,4
1985	1.888.767	7.483	0,4
1990	2.981.222	10.340	0,3
1995	4.985.331	14.732	0,3
2000	8.264.772	25.711	0,3

Kaynak: a)DİE, GAP İl İstatistikleri 1950-1996, Ankara, 1998, s.776-794, b)
<http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bölgeselİstatistik/değişkenlerÜzerindenSorgula.do>
(Erişim27.02.2007)

¹⁹⁹ Mardin Valiliği İl Çevre Müd. 2003 Yılı., s.126.

Motorlu taşıt sayılarının süreç içerisindeki gelişimine bakıldığında, Türkiye ve Mardin araç sayısının sürekli arttığı ve gelişimin artış yönünde olduğu gözlenmektedir. Bu artış başlangıç yılı olan 1966 yılına oranla Türkiye’de araç sayısının yaklaşık 12 kat arttığı Mardin’de ise bu orana yakın olarak 11 kat arttığı gözlenmektedir. Ancak Mardin ilinin Türkiye Ortalamasında aldığı pay bakımından bakıldığında ortalama % 0,3 gibi oldukça düşük rakamlarda kalmaktadır. Tabloda gösterilmemekle beraber 1980-1996 yılları Türkiye genelinde bin kişi başına 83 kara taşıtı düşerken, bu rakam Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 36’ya, Mardin’de ise 26’ya düşmektedir. Mardin ve çevresinde, özellikle 1970’lerden başlayarak canlanan Irak’la ticaret, nakliyeciliğin gelişmesine yol açmıştır. 1980 yılından 2000’li yılların başına kadar yaklaşık 58 bin şoför nakliyat sektöründe çalışmaktadır.²⁰⁰

3.2.9.2. Demiryolu

İl içinde 142 km. Demiryolu mevcuttur. İl topraklarına Şanlıurfa-Ceylanpınar’dan giren demiryolu²⁰¹ sınırı izleyerek Suriye ve Irak’a ulaşır. Ayrıca Şenyurt kasabasından geçen bu yola Mardin 30 km. hatla bağlıdır. Önceleri yolcu taşımacılığına açık olan Demiryolunda sadece yük taşımacılığı yapılmaktadır. Suriye’deki 60 Km.lik hattan sonra Irak’a geçiş yapılmaktadır. Ancak bu yol kapalı bulunmaktadır.²⁰² Mardin istikametindeki hattın 6,5 km. uzaklıkta ve Organize Sanayi Bölgesi içerisindeki Mardin Serbest Ticaret Bölgesine çekilmesi durumunda yörenin ticari hayatında olumlu gelişmeler sağlayacağı ve taşımacılık konusunda muhtemel sorunların önleneyeceği düşünülmektedir.²⁰³

²⁰⁰ Şehmus Ediz, “ABD’nin Irak’ı İşgali Kamyoncuları Vurdu” Zaman Gazetesi, 27 Mart 2007, <http://www.zaman.com.tr/webapp-tr/haber.do?haberno=519656> (Erişim 28.03.2007)

²⁰¹ 1914 yapılan ve Mardin’in 12 km. ötesinden geçerek ili 8 ilin ihraç kapısı yapan bu demiryolu, Ulaştırma alanında gerçekleşen bir değişiklikle 1933’te Fevzipaşa-Diyarbakır Demiryolu’nun inşası ile Diyarbakır’ı öne çıkarmıştır. Bunun neticesinde “Bölgesel Merkez” konumunda olan Mardin “Alt Bölgesel Merkez” konumuna düşmüştür. (Mortan, Arolat, s.472)

²⁰² Sanayi ve Tic. Bak., SAG., s.12

²⁰³ Bu görüş/öneri gerek yerel gerekse de ulusal düzeydeki birçok yayında geçmektedir. (Bkz Sanayi ve Tic. Bak., SAG., s.12, Mardin Valiliği, 2003 Yılı Çevre Durum Raporu, Sanayi Tic. İl Müd. 199 Yılı San.ve Tic. Durum Raporu. Mardin Valiliği İl Planlama Müdürlüğü, Sınır Ticareti İle İlgili Sorunlar ve Çözüm yolları, Mart 2003. Mardin Valiliği.)

Narlı-Nusaybin hat kesiminde Standart yükseltilmesi çalışmalarının faydalı olacağı düşünülmektedir.Ülkeler arası ticareti geliştirebilmek açısından önemli olan Nusaybin–Kamışlı hattının uluslararası taşımacılığa açılması amacıyla hukuki ve diğer altyapı çalışmalarının yapılması yararlı olacağı düşünülmektedir.²⁰⁴

3.2.9.3. Havaalanı

Mardin’de Stol tipi bir hava alanı, Mardin - Kızıltepe arasında 28.05.1996 tarihinde İl Özel İdaresi tarafından ihale edilerek yapımına başlanmıştır. Pist uzunluğu 3 Km.eni 50 m. olarak planlanan Stol tipi hava alanı 1999 yılı sonunda faaliyete geçmiştir.²⁰⁵ Hava alanı Mardin’e 20 Kızıltepe ilçesine ise 8 km. mesafede bulunmaktadır.

3.2.9.4. Haberleşme

Mardin’de 1981’de 13 merkez ve 13 şubeden oluşan 26 PTT iş yeri ile 23 acente vardı.Bir PTT işyerinin hizmet alanı 490 km kare, hizmet verdiği nüfus ise 21.730 kişiydi.Ülke genelinde ise, bir PTT iş yeri 253 km karelik bir alana ve 14.613 kişiye hizmet veriyordu.İlin toplam santral kapasitesi 4.680’di.Telefon abonesi sayısı(iş yeri ve ev); 4.331’i bulmuştu.4.767 kişi ise; telefon bekliyordu.İlde hiç genel telefon yoktu.Aynı yıl, ilde iki teleks abonesi vardı, 36 kişi de teleks bekliyordu.Ruhsatlı radyo alıcısı sayesinde 17.617 ruhsatlı TV alıcısı sayısı da; 5.373’tü. Buna göre, ilde ortalama 32 kişiye bir radyo, 105 kişi’ye bir TV alıcısı düşüyordu. PTT hizmetlerinde olduğu gibi, ilde, radyo ve TV alıcısı başına düşen kişi sayısı da ülke ortalamalarının üzerindeydi.²⁰⁶ Ülkemizin tüm kesimlerinde olduğu gibi Mardin’de 1980 yılından sonra haberleşme alanında büyük gelişmeler yaşanmış Türk Telekom AŞ’ne bağlı Telekom Başmüdürlüğü kayıtlarına göre 2000 yılı Aralık ayı sonu itibarıyla; Kayıtlı Telefon Sayısı 62.247, Teleks 16, Araç Telefonu 428dir. Mardin ve ilçelerin hat kapasiteleri ile diğer bilgiler aşağıda Tablo 62’de verilmiştir.

²⁰⁴ Sanayi ve Tic. Bak., SAG., s.12.

²⁰⁵ Sanayi ve Tic. İl.Müd. 1999 Yılı Durum Raporu, s.10.

²⁰⁶ Yurt Ansiplopedisi, s.5797.

Tablo 62
Mardin İli ve İlçelerinin Telefon Hattı Kapasitesi
(2000 Yılı Sonu İtibariyle)

İLÇE ADI	SANTRAL KAPASİTESİ	ÇALIŞAN ABONE	BEKLEYEN ABONE	TOPLAM SANTRAL
Merkez	18.882	17.222	--	15
Dargeçit	2.192	1.887	--	6
Derik	2.768	2.596	--	7
Kızıltepe	16.348	16.284	466	20
Mazıdağı	2.905	1.733	--	7
Midyat	1.010.144	7.593	--	15
Nusaybin	11.264	10.766	690	8
Ömerli	1.384	1.397	--	5
Savur	1.434	1.198	--	9
Yeşilli	1.704	1.489	--	1
TOPLAM	69.061	62.247	1.156	93

Kaynak: Mardin Valiliği İl Çevre Orman Müd.2003 Yılı Mardin İli Çevre Durum Raporu, s.128.

3.2.9.4. Basın-Yayın

İlde 1999 sonu itibariyle 7 adet özel radyo, 1 adet özel televizyon kanalı, Merkezde 5, Kızıltepe ve Midyat ilçelerinde 2'şer olmak üzere toplam 9 adet yerel gazete bulunmaktadır.

3.2.10. Kamu Yatırım Harcamaları

Özel sektörün yöreye gelmesi uygulanan tüm teşvik programlarına rağmen istenen düzeyde gerçekleşmemiştir. Yapılan yatırımların büyük çoğunluğu devlet eliyle gerçekleştirilmiştir.²⁰⁷ Özel sektörün yöreye gelmemesinde; yörenin coğrafyası, kalifiye eleman noksanlığı, üretim maliyetlerini yüksekliği ve terör gibi unsurlar da etkili olmuştur.

1983-1997 döneminde kamu yatırımı oranı, nüfus oranından doğu Anadolu'da %1.07, Karadeniz'de %3.18, Marmara'da 3.55, daha az olmuştur. Demek ki doğu bölgemizden 2 kat daha az yatırım yapılan yerler bulunmaktadır.100 liralık kamu harcamasına karşılık elde edilen kamu geliri ise Marmara'da 252, İç Anadolu'da 94,

²⁰⁷ sanayinin yatırımlarının gelişmesine başlangıçta İl Özel İdaresi, Kalkınma Bankası ve Kamu İktisadi Kuruluşlarının önderliğinde kurulan sanayi tesisleri öncülük etmişlerdir. Bu tesislerden en önemlileri: Mardin Çimento Fabrikası, KIDAŞ İplik Fabrikası, Güneydoğu Anadolu Fosfat İşletmeleri, Yem Fabrikası, Boru ve Kireç Fabrikasıdır.

Akdeniz'de 57, Ege'de 55, Karadeniz'de 53, Doğu Anadolu'da 18 liradır. Diğer bir deyişle ülkenin diğer yerlerinden buralara bir kaynak aktarımı söz konusudur. Bütçeye katkısı bakımından nüfustaki payının üzerinde bulunan Marmara ve iç Anadolu'dur. Bu katkı Ege'de % 2.4, Akdeniz'de %6.2, Karadeniz'de %7.6, Doğu Anadolu'da ise %15,6 daha azdır. Bu genel değerlendirmeler Mardin ili için de geçerlidir.²⁰⁸

İlde ülke ortalamasının dönem dönem ve belli konularda daha altında kamu harcaması yapılmış olmakla birlikte, Devletin bu il'e yaptığı kamu harcaması, buradan elde ettiği kamu gelirinin ortalama 4 katı fazladır. Diğer bir ifadeyle ülkenin diğer yörelerinden bu ilimize ciddi bir kaynak transferi söz konusudur.²⁰⁹ Mardin ili kamu yatırım harcamalarının gelişimi Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 63'te gösterilmiştir.

Tablo 63
Kamu Yatırım Harcamalarının Gelişimi Türkiye ve Mardin İlinin
Karşılaştırılması (1990-2000) (Cari Fiyatlarla)

YILLAR	HARCAMA TUTARI (Milyon TL)		MARDİN/TÜRKİYE (%)
	TÜRKİYE	MARDİN	
1991	41.863.515	48.686	0.12
1992	75.404.039	77.474	0.10
1993	122.799.478	98.343	0.08
1994	218.875.188	255.912	0.12
1995	312.039.359	353.292	0.11
1996	622.924.899	967.135	0.15
1997	1.346.980.872	2.073.901	0.15
1998	3.162.782.859	5.709.153	0.18
1999	4.605.642.748	3.313.303	0.07
2000	7.612.580.183	6.881.004	0.09

Kaynak: DPT, 2000 Yılı Yatırım Programı, Yatırımların İllere Göre Dağılımı, Şubat 2001, TKB Uygun yatırım Alanları Araştırması Mardin, Ankara, 20001, s.78.

Mardin ili kamu yatırım harcamalarının gelişimi incelendiğinde, 1990 yılı itibariyle cari fiyatlarla 42.808 milyon TL. olan kamu yatırım harcamaları toplamının

²⁰⁸ Sait Aşgın "Mardin İlinde Sektörler İtibariyle Kamu Harcamaları ve Kamu Gelirleriyle Mukayesesi" I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006, s.703-723.

²⁰⁹ Aşgın, s.723.

1999-2000 döneminde yaklaşık olarak 160 kat artarak 2000 yılında 6.881.004 milyon TL. olarak gerçekleştiği görülmektedir. Devlet Planlama Teşkilatı'nın 1998 yılı fiyatlarıyla geriye dönük olarak yaptığı hesaplamada, Mardin ili kamu yatırım harcamalarının 1990 yılından itibaren önemli ölçülerde azalış gösterdiğine dikkat çekilmektedir. İlde yapılan kamu yatırım harcamalarının Türkiye içindeki yeri incelendiğinde, 2000 yılı itibariyle 6.8 trilyon TL. olarak gerçekleşen il kamu yatırım harcamalarının, Türkiye genelinin yaklaşık olarak %1 gibi oldukça küçük bir kısmını oluşturduğu görülmektedir.

2000 yılı itibariyle Mardin iline ilişkin kamu yatırım harcamalarının sektörlere göre dağılımı Tablo 64'te verilmiştir.

Tablo 64
Kamu Yatırım Harcamalarının Sektörsel Dağılımı, Türkiye ve Mardin İlinin Karşılaştırılması (Cari Fiyatlarla, 2000 Yılı) (Milyar TL)

SEKTÖRLER	TÜRKİYE		MARDİN	
	Tutar	%	Tutar	%
Tarım	397.000.001	5,22	1.000	0,01
Madencilik	93.300.000	1,23	0	0
İmalat	398.258.758	5,23	0	0
Enerji	1.201.850.000	15,79	3.000.000	43,6
Ulaştırma ve Hab.	1.796.640.000	23,6	10.001	0,15
Turizm	36.307.760	0,48	0	0
Konut	376.968.695	4,95	33.000	0,48
Eğitim	993.676.002	13,05	1.287.000	18,7
Sağlık	379.772.100	4,99	795.000	11,55
Diğer	1.938.806.867	25,47	1.755.003	25,51
TOPLAM	7.612.580.183	100	6.881.004	100

Kaynak: DPT, 2000 Yılı Yatırım Programı, Yatırımların İllere Göre Dağılımı, Şubat 2001, TKB.Uygun yatırım Alanları Araştırması Mardin, Ankara, 20001,s,78.

2000 yılı itibariyle Mardin iline ilişkin kamu yatırım harcamalarının sektörlere göre dağılımına bakıldığında, Mardin ilinde 6.8 trilyon TL. olarak gerçekleşen kamu yatırım harcamalarının en büyük kısmını % 43.6 ile enerji yatırımları oluştururken, geriye kalan kamu yatırım harcamalarının %18.7' sinin eğitim, %11.6'sının sağlık ve %25.5'inin de diğer kamu hizmetleri sektöründe yapıldığı dikkati çekmektedir.

Diğer kamu hizmetleri olarak adlandırılan yatırımlar genel olarak içme suyu ve kanalizasyon projeleri ile Organize Sanayi Bölgesi ve Küçük Sanayi Sitesi yatırımlarını kapsamaktadır. Tablodan da görüldüğü gibi Türkiye toplam yatırım harcamaları içerisinde en büyük payı %23.6 ile ulaştırma ve haberleşme sektörü alırken, Mardin ilinde ise %43.6 ile enerji yatırımları almaktadır.

3.2.10.1 Teşvik Durumu

Bir ülkede yatırımların özendirilmesinde uygulanan teşviklerden en önemlisi yatırım teşvik tedbirleridir. Devlet, tasarrufları yatırıma yönlendirmek suretiyle, katma değeri yüksek, ileri ve uygun teknolojileri kullanarak bölgeler ve/veya iller arasındaki gelişmişlik farkını gidermek, istihdam yaratmak ve uluslar arası rekabet gücü sağlamak amacıyla illere farklı yatırım teşvikleri sağlamaktadır. Yine Devlet belirli sektörlerin ülke içinde gelişmesini sağlamak amacıyla gelişmesini istediği sektörlerle farklı teşvik tedbirlerini uygulamaktadır.²¹⁰

1991-2000 döneminde Mardin iline verilen yatırım teşvik belgelerinin sayısı, toplam yatırım tutarı ve istihdam durumu Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 65'te verilmiştir.

---

²¹⁰ TKB.Uygun yatırım Alanları, s.57.

Tablo 65

1991-2000Yılları İtibariyle Türkiye, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Mardin İline Verilen Yatırım Teşvik Belgelerinin Dağılımı

YILLAR	TÜRKİYE			MARDİN		
	Belge Sayısı (Adet)	Toplam Yatırım Tutarı (Milyar TL.)	İstihdam (Kişi)	Belge Sayısı (Adet)	Toplam Yatırım Tutarı (Milyar TL.)	İstihdam (Kişi)
1991	1.775	97.411	171.681	31	315	1.137
1992	1.554	168.112	113.227	3	40.121	40
1993	3.052	675.426	199.060	5	197	140
1994	1.392	390.402	90.900	1	76	100
1995	4.955	3.601.405	375.842	8	6.764	457
1996	5.024	3.298.396	270.545	23	9.224	1.100
1997	5.144	4.044.300	335.717	77	33.682	2.857
1998	4.291	4.381.995	287.421	36	11.778	1.410
1999	2.968	5.004.578	192.831	10	14.599	801
2000*	1.669	3.479.017	100.960	5	3.457	113

Kaynak : TKB.Uygun yatırım Alanları Araştırması Mardin, Ankara, 20001,s,57

(*) : 30 haziran 2000 itibariyle

Tablodan da görüldüğü gibi 1997 yılında ilde en üst düzeye çıkan teşvik belgesi ve buna bağlı istihdam sayısı, toplam yatırım tutarı da dahil olmak üzere 1998 yılından itibaren düşmeye başlamıştır. İlde 1997 yılında sınır ticaretine başlanmış olması ve dolayısıyla ithal ve yerli çekici ve treyler yatırımlarının oldukça artması ve daha sonra da sınır ticaretinin durdurulmasından kaynaklandığı bilinmektedir. Ancak Eylül 2000 tarihinde Mardin’de GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığınca gerçekleştirilen bir toplantıda; katılımcılar tarafından, yöreye verilen teşviklerin yetersizliği dile getirilmiştir.²¹¹

3.2.11. Sosyal Güvenlik

Bu bölümde Türkiye’nin sosyal güvenlik sisteminin temelini teşkil eden üç kuruluşu olan Sosyal Sigortalar Kurumu, Emekli Sandığı ve Bağ-Kur hakkındaki DİE kaynaklarından elde edilen veriler incelenecektir.

²¹¹ Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, “Merkezi Planlamadan Katılımcı Planlamaya Güneydoğu Anadolu Bölgesi Kalkınma Planı Vizyon, Amaç, Hedef ve Politikalar Değerlendirme Toplantısı” Çalışma Raporu 19, Mardin, 29 Eylül 2000 ,s.34-38.

Ayrıca İş ve İşçi Bulma Kurumu kaynakları esas alınarak iş başvuruları ve işe yerleştirmelere ilişkin veriler Türkiye ile karşılaştırılmalı olarak analiz edilecektir. Tablo 66’da Mardin İli İş ve İşçi Bulma Kurumuna yapılan başvurular ve bu başvurular sonucu işe yerleştirilenler Türkiye ile karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Tablo 66
İş ve İşçi Bulma Kurumuna Başvuranlar ve İşe yerleştirilenler
Türkiye-Mardin (1996-1998)

	1996		1998	
	Mardin	Türkiye	Mardin	Türkiye
Yıl içinde Yapılan Başvuru	308	411.170	453	430.407
- Erkek	276	292.104	372	332.868
- Kadın	32	119.056	81	97.539
Yıl içinde Alınan Açık iş	900	267.060	810	235.360
- Erkek	867	187.195	750	184.824
- Kadın	33	79.865	60	50.536
Yıl içinde işverene Yapılan Takdim	911	322.469	842	393.853
- Erkek	874	227.218	781	326.459
- Kadın	37	95.251	61	67.394
Yıl içinde İşe Yerleştirme	899	243.280	794	218.354
- Erkek	867	164.996	734	169.073
- Kadın	32	78.284	60	49.281
Devreden İşgücü	2721	590.767	727	646.813
- Erkek	2467	494.289	624	548.402
- Kadın	254	96.478	103	98.411
Devreden işgücünden işsizler	2721	416.795	727	465.235
- Erkek	2467	341.775	624	386.016
- Kadın	254	75.020	103	79.219

Kaynak: DİE,Ekonomik ve Sosyal Göstergeler Mardin, Ankara, 1998, s.322-326, İş ve İşçi Bulma Kurumu İstatistik Yıllığı, İş ve İş.Bul.Kur. Gen. Müd. Ankara,1998.

İlde kuruma 1996 yılında 308 kişi, 1998 yılında da 453 kişi başvurmuştur. Buna karşılık 1996 yılında 899 kişi, 1998 yılında da 794 kişi işe yerleştirilmiştir.1996-1998 yılları itibariyle Sosyal Güvenlik kapsamındaki il nüfusuna ilişkin bilgiler Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 67’de verilmektedir

Tablo 67
Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Nüfusunun Dağılımı
Mardin ve Türkiye (1996-1998)

SOSYAL GÜVENLİK	1996		1998	
	MARDİN	TÜRKİYE	MARDİN	TÜRKİYE
A-Toplam SSK Sigortalı Nüfus	12.507	8.514.191	17.422	9.651.921
-Sigortalı sayısı	6.728	4.624.330	11.263	5.558.582
-isteğe bağlı sigortalı sayısı	396	1055513	448	910.343
-Topluluk sigortası sigortalı sayısı	8	70686	10	23.901
-Tarım sigortalı sayısı	678	224232	380	228.343
-Aylık gelir alanların sayısı	4.697	2.539.430	5.321	2.930.752
B-Emekli Sandığından Aylık Alanlar	3.311	1.119.580	4.012	1.307.324
-Emekli	1.281	719.967	1.586	861.400
-Dul-yetim	2.030	399.613	2.426	445.924
C-Toplam Bağ-Kur Sigortalılar	24.497	5.307.867	20.968	4.013.114
1-1479 Sayılı kanuna tabi olanlar	22.043	4.449.921	17.131	3.122.803
—Aktif sigortalılar	9.809	1.854.160	11.168	2.103.494
—Pasif sigortalılar	12.234	2.595.761	5.963	1.019.309
11-2926 Sayılı kanuna tabi olanlar	2.454	857.946	3.837	890.311
—Aktif sigortalılar	-	796.805	3.837	805.005
—Pasif sigortalılar	-	61.141	-	85.306
TOPLAM SİGORTALI SAYISI	40.315	14.941.638	42.402	14.972.359

Kaynak: DİE,Ekonomik ve Sosyal Göstergeler Mardin, Ankara, 1998, s.322-326.

1996 yılı itibariyle Mardin ilinde aktif sigortalı sayısı 6.728 kişi olup 1998 yılında yaklaşık iki kat artarak 11.263 kişiye çıkmıştır. Bu oran Türkiye ortalamasını üzerindedir. Toplam SSK'na bağlı sigortalı nüfus 1996'da 12.507 iken 1998 yılında 17.422 kişiye çıkmıştır. Toplam SSK kapsamındaki sigortalı nüfus Türkiye genelinde ise 1996 yılında 8.514.191, 1998 yılında ise 9.651.921 kişidir.

İl genelinde 1996 yılında 3.311, 1998 yılında ise 4.012 kişi, Türkiye genelinde ise 1996 yılında 1.119.580 kişi, 1998 yılında ise 1.307.324 kişi Emekli Sandığından emekli aylığı almaktadır. Toplam Bağ-Kur kapsamındaki sigortalı nüfus ise il genelinde 1996 yılında 24.497 iken büyük düşüş göstererek 1998 yılında 20.968 kişiye

düşmüştür., Türkiye genelinde ise 1996 yılında 5.307.867 kişi olan toplam Bağ-Kur'lu nüfus de 4.013.114 kişiye düşmüştür.

3.2.12. Para ve Banka

Mardin ilinde 1962 yılında Merkez ilçede 4 Banka, diğer ilçelerin 7'inde birer Ziraat Bankası bulunmakta iken²¹² 1999 sonu itibariyle 8 ayrı banka toplam 29 şube faaliyet göstermektedir. İl genelinde 10 adedi T.C. Merkez Bankası olmak üzere toplam 19 kamusal sermayeli banka şubesi, 10 adet de özel sermayeli banka şubesi bulunmaktadır. Bu banka şubelerinin 8'i Merkez ilçede, 7 adedi Kızıltepe'de, 4 adedi Nusaybin'de, 3 adedi Midyat'ta, 2 adedi Ömerli'de, 1 adedi Derik'te, 1 adedi Mazıdağı'nda, 1 adedi Estel'de, 1 adedi Yeşilli'de ve 1 adedi de Savur'da faaliyet göstermektedir.²¹³

1995-1999 yılları arasındaki il toplam banka mevduatının gelişimi, Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 68'de verilmektedir.

Tablo 68
Mardin İli Toplam Banka Mevduatının Dağılımı (Milyar TL)

	1995	1996	1997	1998	1999
MEVDUAT TURU					
Tasarruf Mevduatı	601	1.198	2.620	5.035	10.691
Mevduat Sertifikası	0	0	0	0	0
Resmi Kuruluşlar	140	370	403	721	1.280
Ticari Kuruluşlar	177	457	679	1.567	2.212
Bankalar Mevduatı	0	0	1	0	0
Döviz Tevdiatı	806	1.637	3.637	8.051	14.029
Diğer Mevduat	56	110	219	768	606
TOPLAM (MARDİN) (1)	1.780	3.772	7.559	16.143	28.818
TÜRKİYE (2)	2.461.529	5.721.670	11.508.057	21.792.195	44.320.449
(1)/(2) (%)	0.07	0.06	0.06	0.07	0.07

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, Bankalarımız, [http://www.tbb.org.tr/v12/2005.asp\(01.04.2007\)](http://www.tbb.org.tr/v12/2005.asp(01.04.2007))

²¹² Yurt Ansiklopedisi, s.5795

²¹³ TKB., s66-67.

Mardin ilinde 1999 yılı itibariyle toplam banka mevduatı 28.818 milyar TL. olup, bunun büyük bir bölümü döviz tevdiat ve tasarruf mevduat hesaplarından oluşmaktadır. İl toplam mevduatı 1999 yılı itibariyle Türkiye toplam banka mevduatının ise ancak %0.07'sini oluşturmaktadır. Bu oran süreç içerisindeki (1995-1999) diğer yıllar içinde yaklaşık olarak aynı oranlardadır. Mardin ili toplam banka mevduatı içindeki payı, kişi başına banka mevduatı ve banka sayısı Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri ve Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 69'da verilmektedir.

Tablo 69
Banka Mevduatı Açısından Mardin İlinin Bölge İlleri ve Türkiye ile
Karşılaştırılması (2000)

DEĞİŞKEN	YIL	BİRİM	MARDİN	GÜNEY DOĞU ANADOLU	TÜRKİYE	SIRA(81 İL İÇİNDE)
Banka Şube Sayısı	2000	Adet	30	301	7786	49
Fert Başına Banka Mevduatı	2000	Milyon TL.	57	115	939	78
Toplam Banka Mevduatı İçindeki Payı	2000	Yüzde	0,06	1,2	100	67

Kaynak: DPT, İllerin ve Bölgelerin Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması , Ankara,2003 s.201-203.

Tablodan da görüldüğü gibi 2000 yılı itibariyle ilde kişi başına düşen banka mevduatı açısından 81 il içinde 78. Banka şubesi sayısı bakımından 49. ve toplam banka mevduatı içindeki payı bakımından ise 67. sırada bulunmaktadır. Tablo 69'da görülmemekle birlikte Türkiye'nin gelişmiş illeri itibariyle kişi başına düşen banka mevduatına bakıldığında, (1999 Yılı itibariyle) bu rakamın Ankara için 2.138.108.457 TL., İstanbul için 2.005.564.941 TL. ve İzmir için de 868.312.647 TL. gibi düzeylerde iken Mardin ilinde 43.169.412 TL. gibi oldukça düşük bir düzeyde olduğu görülmektedir. 1995-1999 yılları arasında Mardin ili toplam banka kredilerinin gelişimi, Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 70'te ve Toplam Banka Kredileri İçindeki Payı ve Kredilerinin Dağılımı ve Türkiye Ortalaması İle Karşılaştırılması (2000) da Tablo 71'de verilmektedir.

Tablo 70
Mardin İli Toplam Banka Kredilerinin Dağılımı ve Türkiye
Ortalaması İle Karşılaştırılması 1995-1999 (Milyar TL.)

KREDİ TURU	1995	1996	1997	1998	1999
İHTİSAS KREDİLERİ	507	1.580	2.928	5.571	11.027
- Tarım	347	1.082	1.670	3.487	7.550
- Gayri Menkul	18	26	49	83	101
- Mesleki	142	327	693	987	1.428
- Diğer	0	145	516	1.014	1.948
İHTİSAS DIŞI KREDİLER	200	547	2.354	4.411	7.872
TOPLAM (MARDİN)	707	2.127	5.282	9.982	18.899
TOPLAM (TÜRKİYE)	1.554.041	3.429.777	7.847.769	12.457.143	19.240.583
MARDİN/TÜRKİYE (%)	0.04	0.06	0.06	0.08	0.10

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, Bankalarımız, <http://www.tbb.org.tr/v12/2005.asp> (01.04.2007)

Tablo 71
Mardin İli Toplam Banka Kredileri İçindeki Payı ve Kredilerinin Dağılımı ve
Türkiye Ortalaması İle Karşılaştırılması (2000)

DEĞİŞKEN	YIL	BİRİM	MARDİN	GÜNEY DOĞU ANADOLU	TÜRKİYE	SIRA(81 İL İÇİNDE)
Toplam Banka Kredileri İçindeki Payı	2000	Yüzde	0,11	1,8	100	56
Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Kredi Miktarı	2000	Milyon TL.	26	35	138	68
Fert Başına Sınai, Ticari Ve Turizm Kredileri Miktarı	2000	Milyon TL.	34	68	392	73

Kaynak: DPT, İllerin ve Bölgelerin Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması , Ankara,2003 s.201-203.

Tablo 70’de görüldüğü gibi 1995-1999 yılı itibariyle Mardin ilinde kullandırılan banka kredisinin 1. sırada ihtisas kredileri, 2. sırayı ise ihtisas dışı krediler oluşturmaktadır. İhtisas kredileri içinde en yüksek payı tarım kredilerinden almaktadır. 1995-1999 yılları itibariyle ilde kullandırılan toplam banka kredileri, Türkiye toplam banka kredilerinden süreç içerisinde ancak ancak %0.1 gibi çok küçük bir oranda pay alabilmektedir. Tablo 71’de görüldüğü gibi 2000 yılında da aldığı pay hemen hemen

aynıdır.Yıllar itibariyle Mardin ili kredi/mevduat oranları Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 72’de verilmektedir.

Tablo 72
Mardin İlinin Kredi/Mevduat Oranı Açısından Türkiye İle Karşılaştırılması
1995-1999 (%)

	1995	1996	1997	1998	1999
MARDİN	39.7	56.4	70.0	61.8	65.6
TÜRKİYE	63.1	59.0	68.2	57.2	43.4

Kaynak:Türkiye Bankalar Birliği, Bankalarımız, <http://www.tbb.org.tr/v12/2005.asp>(01.04.2007)

Mardin ili banka mevduatı ve banka kredisi ilişkisi incelendiğinde, ilde ticari bankaların açtıkları kredilerin topladıkları mevduata oranının 1995 yılında %39,7 iken süreç içerisinde yükselip dalgalanarak 1999 yılında %65.6 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Tablodan da görüldüğü gibi, il kredi/mevduat oranı 1995-1996 yıllarında Türkiye kredi/mevduat oranının altında son üç yılda ise üzerindedir.

3.2.13. GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) ve Mardin

3.2.13.1. Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Tarihçesi ve Gelişimi

Aşağı Fırat ve Dicle havzalarındaki geniş ovalardan oluşan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illeri yer almaktadır. Güneyde Suriye, güneydoğuda ise Irak'la sınırı bulunan bu Bölge'nin yüzölçümü 75 358 kilometrekare olup, ülkemizin toplam yüzölçümünün yüzde 9.7'sini oluşturmaktadır. Türkiye'de sulanabilir 8.5 milyon hektar arazinin yüzde 20'si, GAP Bölgesi'nde yer almaktadır.

Verimli Hilal veya Yukarı Mezopotamya olarak da adlandırılan Bölge, insanlık tarihinde medeniyetin beşiği olarak bilinmektedir. GAP Bölgesi, tarih boyunca Anadolu ve Mezopotamya toprakları arasında geçiş sağlayan bir köprü görevi görmüştür.

Türkiye'nin iki önemli akarsuyu Fırat ve Dicle nehirleri GAP Bölgesi'nden geçer. Doğu Anadolu Bölgesi'nden kaynaklanan bu iki nehir, sularını Basra Körfezi'ne boşaltır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin diğer bölgelerine oranla daha az yağış almaktadır. Bu nedenle öncelikle Bölge'nin çok zengin su kaynaklarından olan Fırat ve Dicle nehirleri sularının, sulama ve enerji üretimi amacıyla değerlendirilmesi ve bu arada düzensiz akışı olan bu iki nehrin sularının dizginlenmesi düşünülmüştür.²¹⁴

Temel hedefi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi halkının gelir düzeyi ve hayat standardını yükselterek, bu bölge ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını ortadan kaldırmak, kırsal alandaki verimliliği ve istihdam imkanlarını artırarak, sosyal istikrar, ekonomik büyüme gibi milli kalkınma hedeflerine katkıda bulunmak olan GAP, çok sektörlü, entegre ve sürdürülebilir bir kalkınma anlayışı ile ele alınan bir bölgesel kalkınma projesidir. 1970'lerde Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki sulama ve hidroelektrik amaçlı projeler olarak planlanan GAP, 1980'lerde çok sektörlü, sosyo-

²¹⁴ Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, “GAP Tarihçesi”, <http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gtarihce.html> (02.04.2007) Dicle ve Fırat sularının dizginlenip yararlanılması fikrini düşünce bazında 20. yüzyılın başlarına götürmek mümkündür. Yapılan bir yayında; (Bkz. **Türkiye 1915**, (Çeviren Nurettin Süleymangil) Paul.R.Krause(Emekli Osmanlı Hükümet Danışmanı),Heyamola Yayınları, s.96-97) Maliyetinin ne kadar olursa olsun karşılığının mutlaka alınabileceği ve bu işin savaştan sonra en önemli eser olacağı ifade edilmektedir. Bu girişimin devlet tarafından yapılması ve 3-4 yıl içerisinde bitirilmesi planlanan Bağdat tren yolunun gelişmesi bu görevi kolaylaştıracağı da ayrıca anlatılmaktadır.

ekonomik bir bölgesel kalkınma programına dönüştürülmüştür. Kalkınma programı, sulama, hidroelektrik, enerji, tarım, kırsal ve kentsel altyapı, ormancılık, eğitim ve sağlık gibi sektörleri kapsamaktadır. Su Kaynakları Programı 22 baraj, 19 hidroelektrik santrali ve 1.7 milyon hektar alanda sulama sistemleri yapımını öngörmektedir. Toplam maliyeti 32 milyar ABD doları olan Proje'nin, Enerji santrallerinin toplam kurulu gücü 7476 MW olup yılda 27 milyar kilovat/saat enerji üretimi öngörülmektedir.

Proje, gelecek kuşaklar için kendilerini geliştirebilecekleri bir ortam yaratılmasını amaçlayan sürdürülebilir insani kalkınma felsefesi üzerine kurulmuştur; Kalkınmada adalet, katılımcılık, çevre korunması, istihdam, mekansal planlama ve alt yapı geliştirilmesi GAP'ın temel stratejileridir.²¹⁵

3.2.13.2. GAP'ta Temel Büyüklükler

Proje tamamlandığında, yılda toplam 52.9 milyar metreküpten fazla su akıtan Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki tesislerle, Türkiye toplam su potansiyelinin % 28.5'i kontrol altına alınacak, Çukurova'nın 4.5 katı olan 1.7 milyon hektarın üzerinde arazinin sulanması ve yaklaşık 7500 megavatlık kurulu güç kapasitesiyle yılda 27 milyar kilovat/saatlik hidroelektrik enerjisi üretilmesi sağlanacaktır. Planlanan toplam sulama alanı, Türkiye'de ekonomik olarak sulanabilir toplam alanın % 20'sine ve toplam yıllık elektrik üretimi, Türkiye'de ekonomik olarak gerçekleştirilebilir elektrik enerjisi potansiyelinin % 22'sine eşdeğerdir. Ülkede hidroelektrik enerji üretiminin önemli bir bölümü GAP kapsamındaki Karakaya, Atatürk, Dicle, Kralkızı, Birecik, Karkamış ve Batman Hidroelektrik Santrallerinden (HES) sağlanmaktadır. Tesislerin açılışından 2005 yılı sonuna kadar toplam 253 milyar kilovat saat hidroelektrik enerji üretimi gerçekleştirilmiştir. Bu enerjinin parasal değeri yaklaşık 15 milyar ABD Doları'dır. (1 kWh = 6 cent) Türkiye'de 2005 yılında üretilen 39.6 milyar kilovat saatlik hidrolik enerji içinde, GAP 18.7 milyar kilovat saatlik hidroelektrik üretimiyle % 47'lik bir paya sahiptir (GAP enerji hedefi: 27 milyar kilovat saat). Parasal olarak ifade edilmek istenirse, GAP'ta 2005'te üretilen enerjinin karşılığı yaklaşık 1.1 milyar ABD

---

²¹⁵ Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, GAP Nedir? <http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gnedir.html> (02.04.2007)

Doları'dır. Yine 2005 yılında Türkiye'nin 161.5 milyar kilovat saatlik toplam enerji üretimi (termik, hidrolik ve rüzgar) içinde GAP'ın payı % 11.6 olmuştur.

Türkiye'nin bölgesel kalkınmaya yönelik en büyük yatırımı olan GAP'ın sulama projelerinin tamamlanmasıyla 1.7 milyon hektar alanın sulamaya açılması hedeflenmektedir. 2005 sonu itibariyle DSİ tarafından sulamaya açılan alan 236 019 hektar olmuştur. Fiziki gerçekleşme açısından, sulama projelerinin % 14.9'u işletmede, % 7.4'ü inşaat halinde, % 15.8'i ihale ve % 61.9'u planlama aşamasındadır. Sulama projelerinin tamamlandığında ise, Türkiye'de şimdiye kadar devlet eliyle gerçekleştirilen sulama alanına eşit bir alan daha sulu tarıma açılmış olacaktır. Böylece GAP'ın meydana getireceği yüksek tarım ve sanayi potansiyeli, Bölge'de ekonomik hasılayı artıracak, Bölge halkının yaklaşık 3.5 milyonuna iş imkanı yaratacaktır. Ayrıca sulanan alanlarda üretim artışı sağlanacaktır.

GAP Master Planı'nın baz alındığı 1985 yılı itibariyle, kişi başına Gayrisafi Bölgesel Hasıla (GSBH), Türkiye kişi başına Gayrisafi Yurtiçi Hasılası'nın (GSYİH) % 47'si kadardır. Ülke nüfusunun yaklaşık % 10'unu oluşturan GAP Bölgesi'nin ülke Gayri Safi Yurt İçi Hasılası'na (GSYİH) katkısı % 5 düzeyindedir. 1990 yılında 1987 yılı fiyatlarıyla 4 514 milyar TL olan GAP bölgesel hasılası 2001 yılında 6 077 milyar TL'ye ulaşmıştır. Aynı dönemde ülke gayri safi yurtiçi hasılası, 83 578 milyar TL'den 109 885 milyar TL'ye yükselmiştir. 2001 yılında kişi başına gelir, GAP Bölgesi'nde 1 186 dolar iken ülke genelinde 2 146 dolar olmuştur.²¹⁶

3.2.13.3.GAP'ın Yönetimi

Fırat ve Dicle nehirlerinin sulama ve enerji üretimi için değerlendirilmesi, düzensiz akışı olan bu iki nehrin sularının dizginlenmesi amacıyla Fırat ve Dicle havzalarına ilişkin olarak 1960'larda başlayan etüd ve planlama çalışmaları 1977 yılında "Güneydoğu Anadolu Projesi" olarak adlandırılmaya başlanmıştır.

---

²¹⁶Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, "GAP'ta Temel Büyüklükler" [http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gozel.html\(02.04.2007\)](http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gozel.html(02.04.2007))

Bölgenin zengin toprak ve su kaynaklarından yararlanmak amacıyla önce kendi içinde bir enerji ve sulama projesi olarak başlayan GAP, 1989 yılında tamamlanan "**GAP Master Plan**" ²¹⁷ çalışması ile entegre bir bölgesel kalkınma projesine dönüştürülmüştür. GAP Master Planı, bölge gelişmesinin izlemesi gereken seyir ve alt ölçeklerde üretilecek plan, program ve projelerle bir rehber niteliği taşımaktadır. GAP Master Planı'nda yer alan temel kalkınma senaryosu, bölgenin tarıma dayalı sanayi merkezi haline getirilmesidir.

Bugün GAP, insan odaklı, sürdürülebilir insani gelişmeyi temel hedef alan bir anlayışla yürütülen bir bölgesel kalkınma projesidir. GAP kalkınması bölge halkı için, tercih ve ekonomik potansiyellerini eksiksiz bir biçimde hayata geçirme olanakları yaratmayı amaçlamaktadır.

GAP'ın entegre bölgesel planlama çerçevesinde yürütülmesi, koordinasyon sağlanması ve yönlendirilmesi görevi Kasım 1989'da kurulmuş bulunan, Başbakanlığa bağlı GAP Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatına verilmiştir. Teşkilatın karar organı Başbakan başkanlığında GAP'tan sorumlu Devlet Bakanı, DPT'nin bağlı bulunduğu Devlet Bakanı ile Bayındırlık ve İskan Bakanlığından oluşan GAP Yüksek Kurulu'dur. GAP İdaresi, Başkanlık Ankara'da ve Bölge Müdürlüğü Şanlıurfa'da olmak üzere örgütlenmiştir. ²¹⁸

---

²¹⁷ Birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olan ve bir bütünlük teşkil eden hedeflere ulaşmak için **GAP Master Planı** 2005 yılına uzanan zaman perspektifi içinde dört temel strateji belirlenmiştir: 1.Su ve arazi kaynaklarını gerek sulama, gerekse kentsel ve endüstriyel kullanım amaçları için geliştirmek ve yönetmek, 2. Daha iyi tarımsal işletme yönetimi, tarımsal pratikler ve bitki desenleri uygulayarak arazi kullanımını geliştirmek, 3.Tarımla ilişkili ve yerel kaynaklara dayalı üretime özel ağırlık vererek imalat sanayilerini teşvik etmek, 4.Yöre halkının ihtiyaçlarını daha iyi karşılamak, nitelikli personeli bölge'ye cezbetmek ve bölgede kalmasını temin etmek için sosyal hizmetleri ve kentsel altyapıyı iyileştirmek. GAP Master Planı'nın temel kalkınma senaryosu, "**Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni, Tarıma Dayalı İhracat Bölgesi**" haline getirmektir.

²¹⁸ Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, "*GAP'ın Yönetimi*" <http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gyonetim.html> (02.04.2007)

3.2.13.4.GAP'ta Ulaşılan Son Nokta

Projenin nakdi gerçekleşmesi % 56.4 düzeyine ulaşmıştır. Gerçekleşme, sektörler baz alındığında, enerji projeleri bakımından % 83, tarım projeleri bakımından ise % 24.5 düzeyindedir. Ancak, projenin bu aşamasında bile bölge ve Türkiye'ye sağladığı ekonomik değer büyük boyutlara ulaşmıştır. GAP kapsamında yapımı öngörülen hidroelektrik santrallerinin, kurulu güç itibariyle önemli bir bölümü tamamlanmıştır. 2005 yılı sonu itibariyle 8 hidroelektrik santrali (HES) işletmeye açılmıştır. Böylece, santral kurulu güçleri itibariyle hidroelektrik enerji projelerinin % 74'ü üretime geçmiş bulunmaktadır. Bu çerçevede GAP, belli bir süreden beri Türkiye ekonomisine ve Bölge halkının refahına doğrudan katkı sağlamaktadır.

Ülkede hidroelektrik enerji üretiminin önemli bir bölümü GAP kapsamındaki Karakaya, Atatürk, Dicle, Kralkızı, Birecik, Karkamış ve Batman Hidroelektrik Santrallerinden (HES) sağlanmaktadır. Tesislerin açılışından 2005 yılı sonuna kadar toplam 253 milyar kilovat/saat hidroelektrik enerji üretimi gerçekleştirilmiştir. Bu enerjinin parasal değeri yaklaşık 15 milyar ABD Doları'dır. (1 kWh = 6 cent) Türkiye'de 2005 yılında üretilen 39.6 milyar kilovat/saatlik hidrolik elektrik enerjisi içinde, GAP 18.7 milyar kilovat/saatlik hidroelektrik üretimiyle % 47'lik bir paya sahiptir (GAP enerji hedefi: 27 milyar kilovat/saat). Üretilen bu enerjinin parasal değeri ise yaklaşık 1.1 milyar ABD Doları'dır. Yine 2005 yılında Türkiye'nin 161.5 milyar kilovatsaatlik toplam enerji üretimi (termik, hidrolik ve rüzgar) içinde GAP'ın payı % 11.6 olmuştur.

Harran Ovası'nda sulama, 1995 mevsiminden itibaren başlamıştır. GAP'ın sulama projelerinin tamamlanmasıyla 1.7 milyon hektar alanın sulamaya açılması hedeflenmektedir. 2005 yılı itibariyle DSİ tarafından sulamaya açılan alan 256 676 hektar olmuştur. Fiziki gerçekleşme açısından, sulama projelerinin % 14.9'u işletmede, % 7.4'ü inşaat halinde, % 15.8'i ihale ve % 61.9'u planlama aşamasındadır. Yörenin

tarımsal üretiminde büyük artışlar sağlanmıştır. GAP genelinde hedeflenen toplam sulama faydası 3 milyar ABD Doları düzeyindedir.

GAP Bölgesi'nde sınai gelişmenin hızlanması, sanayi yatırımlarının artması, özel sektörün Bölge'de yatırım yapmasının sağlanması için sanayi altyapısının tamamlanması çalışmaları kamu yatırımları çerçevesinde yürütülmektedir. Bölge'de 2 serbest bölge (Gaziantep ve Mardin) mevcuttur. 8 Organize Sanayi Bölgesi (OSB) tamamlanmış olup, 11 OSB ise yatırım programında yer almaktadır. 2006 yılı itibariyle, 11 OSB ile 25 Küçük Sanayi Sitesi (KSS) faal durumdadır; 12 KSS'nin ise yapım çalışmaları devam etmektedir.

2005 yılında, Türkiye genelinde bir yıl öncesine göre artış gösteren istihdamın (2004 yılı: 21 791 bin kişi, 2005 yılı: 22 046 bin kişi), GAP Bölgesi'nde düştüğü (2004 yılı: 1 456 bin kişi, 2005 yılı: 1 373 bin kişi), tarımda azalan istihdamın ise sanayi ve hizmetler sektörüne kaydığı görülmektedir. 2005 yılında GAP Bölgesi'ndeki toplam istihdamın % 30'u tarım, % 21'i sanayi, % 49'u ise hizmetler sektöründe yer almaktadır. Bu oranlar 2004 yılında sırasıyla; % 39, % 17 ve % 44 olmuştur.

GAP'tan yapılan ihracat düzeyinde de artış olmuş; 2001 yılında 683 milyon ABD Doları olan ihracat tutarı 2005 yılında 1,957 milyon dolara yükselmiştir. GAP Bölgesi'nden yapılan ihracatın Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı da aynı dönemde % 2.2'den % 2.7'ye çıkmıştır. 2005 yılı itibariyle GAP Bölgesi'nde karayolu ağı uzunluğu 35 529 km'dir. Bunun 103 km'si otoyol, 5 932 km'si devlet ve il yolu, 29 424 km'si ise köy yoludur. Adana-Gaziantep Otoyolu'nun yaklaşık 80 km'lik bölümü de Bölge içerisinde bulunmaktadır. Şanlıurfa-Gaziantep Otoyolu'nun 2008 yılında bitirilmesi hedeflenmiştir. Türkiye devlet ve il yolu şebekesinin % 9.2'si, köy yolları şebekesinin % 10.1'i Bölge'dedir ve Bölge'deki köylerin % 98'i anayol ağına bağlanmış durumdadır. Bölge'nin 7 ilinde havaalanı vardır. Ayrıca, Türkiye'nin en büyük kargo havalimanı Şanlıurfa'da inşa edilmektedir.

Bakanlar Kurulu Kararı ile GAP'ın tamamlanması için 2010 yılı hedef konmuş ve bu konuda tüm kamu kurum ve kuruluşlarının GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'na girdi vermeleri öngörülmüştür. Bu çerçevede hazırlanan GAP Bölge

Kalkınma Planı'nda belirlenen temel esaslar, sağlık ve eğitim göstergelerinin ülke ortalamalarına getirilmesi, kentlerin nüfus emme kapasitelerinin artırılması, istihdam açığının karşılanması ile GAP'ın değerleri ve ilkeleri itibariyle evrenselliğinin ortaya konmasıdır ²¹⁹

3.2.13.5. GAP Kapsamında Başlangıçtan Günümüze Mardin İlinde Gerçekleştirilen Alt Proje, Faaliyetler ve Ulaşılan Son Nokta

Bu bölümde GAP kapsamında, başlangıçtan günümüze İl'de gerçekleşen alt proje ve faaliyetler²²⁰ hakkında genel bilgiler verildikten sonra Güneydoğu Anadolu Projesinin Mardin'deki Direkt ve dışsal etkileri analiz edilmeye çalışılacaktır.

I. TARIM PROJELERİ

1.Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü: Mardin İli'nde GAP İdaresi, Valilik, Kaymakamlık, Belediye, Mardin Fidanlık Müdürlüğü vatandaşların işbirliği ile 468 130 fidan dikilerek 390 ha. alan ağaçlandırılmıştır.

2.Sulama Dışı Alanlarda Halkın Gelir Düzeyinin Artırılması Projesi: Bu Proje kapsamında şu faaliyetler gerçekleşmiştir: Yabani ağaçların aşılması ve örnek bahçe tesisi faaliyetleri kapsamında 151 000 bittim ağacı aşılanmıştır. 166 çiftçiye 34 890 meyve fidanı dağıtılarak örnek bahçeler oluşturulmuştur. Merkez, Dargeçit, Derik, Mazıdağı, Savur, Ömerli ve Yeşilli ilçelerinde 100 çiftçiye 1 000 adet arılı kovan dağıtılmıştır. 10 çiftçiye 210 m²'lik, 5 çiftçiye 240 m²'lik yüksek tünel kurulmuştur. 14 çiftçiye 500 tavuk verilerek kümes hayvancılığının geliştirilmesine çalışılmıştır. 77 çiftçi 54 ha alanda yem bitkisi üretimi gerçekleştirmiştir. Mardin-Savur Hamzaağa mevkiinde Kültür Balıkçılığı Tesisi kurulmuş, bu tesiste sazan ve alabalık üretimi yapılmaya başlanmıştır.

---

²¹⁹ Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, "GAP'ın Bileşenleri" <http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gbilesen.html> (02.04.2007)

²²⁰ Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, "Proje ve Faaliyetler Mardin" <http://www.gap.gov.tr/Turkish/iller/gpf/mardin.html> (04.04.2007)

3.Sözleşmeli Kovunculuk Projesi (GAP Halkaları): 1999 – 2002 yıllarında 71 çiftçiye 781 hayvan dağıtılmıştır. 2000 yılında başlayan geri dönüşümlerden alınan 387 hayvan 33 yeni aileye verilmiştir.1998-2004 döneminde 792 erkek kuzu satışı olmuştur. 2005 yılı itibariyle mevcut hayvan sayısı 2 570'tir.

II. SOSYAL PROJELER

1.Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM)²²¹'lar : Meydanbaşı, Evren Mahallesi ve Saraçoğlu Mahalleleri, Dargeçit İlçesi, Kızıltepe İlçesi, Midyat İlçesi, Nusaybin İlçesi,Ömerli İlçesi, Dargeçit-Kılavuz beldesi mevcut olup ayrıca Mardin merkezde ÇATOM Derneği kurulmuştur.

2.Gençlik Projesi : 1 Temmuz 2001'de açılan Gençlik ve Kültür Evi'nde toplam 11 910 kişiye ulaşılmıştır.

3.Çocuk Okuma Odaları Projesi: Bu proje kapsamında biri Merkez ilçe olmak üzere toplam üç ilçede şu faaliyetler gerçekleştirilmiştir.

a)Nusaybin Frito-Lay Çocuk Okuma Odası: GAP İdaresi Frito-Lay Firması ve Nusaybin Kaymakamlığı işbirliği ile 05 Temmuz 2003'te faaliyete geçmiştir.Açılışından 2005 yılının ilk altı aylık dönemini kapsayan sürede, 723 çocuk grup programlarından, 25 çocuk açık kapı programlarından, 120 çocuk ise erken çocukluk programlarından yararlanmıştır.

---

²²¹ **GAP** İdaresi tarafından, sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarını bütünleştiren yoksulluğu azaltma stratejileri, katılımcı yaklaşımların teşvik edilmesi, kapasite geliştirmeye yönelik çalışmalar ve bütün bu çalışmalarda dezavantajlı grupların ve cinsiyet perspektifinin gözetilmesi yönünde bir dizi projeler yürütülmektedir. Bu bağlamda yürütülen çalışmaların en önemlilerinden biri Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (**ÇATOM**) projesidir. ÇATOM, GAP İdaresi tarafından 1992-94 yılları arasında yapılmış olan beş temel araştırmanın bulgularına dayalı olarak hazırlanmış olan Sosyal Eylem Planı ile bu araştırmalardan biri olan "*GAP Bölgesinde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması*" bulgularına dayalı olarak hazırlanan Eylem Planı'ndan hareketle ortaya çıkmıştır.Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM), GAP Bölgesi'nde 1995 yılından itibaren açılmaya başlanmış olup halen GAP Bölgesindeki 9 ilde 30 ÇATOM mevcuttur. ÇATOM'ların hedef kitlesi genç kız ve kadınlardır. (Bkz.Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Sürdürülebilir Kalkınma Nedir" <http://www.gap.gov.tr/gap.php?ayfa=Turkish/Ggbilgi/gsurkal.html>) (23.04.2007)

b)Ömerli Frito-Lay Çocuk Okuma Odası: GAP İdaresi, Frito Lay Türkiye Firması ve Ömerli Kaymakamlığı işbirliğinde 24 Eylül 2005 tarihinde açılmıştır.Oda'da okul öncesi programlar kapsamında sanat ve müzik etkinliği, oyun etkinliği, okuma-yazmaya hazırlık çalışmaları ve serbest zaman etkinlikleri yapılmaktadır.Grup programları kapsamında ise kitap okuma- anlatma, resim çalışmaları, zeka geliştirici oyunlar, tiyatro ve bilgisayar etkinlikleri yapılmaktadır. Kasım 2005'te grup programlarından 100, okul öncesi programlardan ise 21 çocuk yararlanmıştır.

c)Saraçoğlu Çocuk Okuma Odası: GAP İdaresi ve Mardin Valiliği desteğiyle Aralık 2003'te açılmıştır.Oda'da uygulanan grup programları ile Ocak - Kasım 2005 tarihleri arasında ise 181 çocuğa ulaşılmıştır.Eğitim programları kapsamında derse destek çalışmaları, kitap okuma- anlatma çalışmaları yapılmakta, bilgisayar eğitimi verilmektedir. Ayrıca halkoyunları, resim, müzik çalışmaları, el becerileri çalışmaları yapılmaktadır. Çocuklar için çeşitli geziler (müze, sergi, tiyatro, sinema) düzenlenmektedir. Aile ziyaretleri yapılarak ailelere rehberlik hizmeti verilmektedir.

4.GAP Bölgesi Halk Sağlığı Projesi: 2001-2003 yılları arasında GAP kapsamındaki 9 ilde (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak) uygulanan proje sonunda bir eylem planı hazırlanarak ilgili kuruluşlara dağıtılmıştır.

5.Küçük ve Orta Ölçekli Girişimcileri Destekleme Projesi (GİDEM)²²²

---

²²² GAP-GİDEM Eylül 1997 yılında Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin ilinde GAP Bölgesinde yatırım yapmak isteyen yerli ve yabancı yatırımcıya ücretsiz danışmanlık hizmeti vermek amacıyla kurulmuştur.GAP Bölgesinde proje ile beraber başlayan gelişmeler Bölge İçi ve dışı girişimcilerin yatırım yapma ve GAP 'in imalat sanayiine doğru yönlendirme ihtiyacının ortaya çıkmasına neden olmuştur. GAP-GİDEM lerin varlığını gerektiren diğer bir neden de GAP'ta sürdürülebilir insani kalkınma yaklaşımının entegre bölgesel kalkınmanın vazgeçilmez bir unsuru olarak benimsenmesidir. GAP -GİDEM büroları yatırım danışmanlık merkezleri olarak yatırımın düşünce aşamasından gerçekleştirilmesine kadar olan süreçte yatırımcıya ,ihtiyaç duyduğu her konuda hizmet verebilecek donanımına sahiptir. Verilen Hizmetler; Uygun yatırım alanları,Finansman ve teknik konuların araştırılması, yatırımcıların yönlendirilmesi,Teşvik Uygulama, Girişimcilerin ihtiyaç duyduğu konularda eğitim programları ve iş gezilerinin düzenlenmesi,Ön fizibilite Etüdü ve Fizibilite etütlerinin yaptırılmasında yol gösterilmesi şeklinde özetlenebilir.Mardin GAP-GİDEM: 1997 Yılından bu tarihe kadar 300'e yakın başvuruya cevap vermiştir. Başvurular yatırım alanında yoğunluklu olarak bulgur, salça, güneş kolektörü, yağ, mukavva kutu, çuval, boya, bakliyat eleme ve paketleme, plastik, poşet üretimi konularında olmuştur. Bu girişimcileri talep ettikleri konu hakkında araştırmalar yapıp gerekli makine ekipman, uygulanan teşvikler, Finansman, yatırım maliyeti konularında bilgilendirme yapılmıştır. Ön fizibilitesi de hazırlanan bu girişimlerden boya fabrikası üretimde, bulgur ve bakliyat eleme ve

III. ALTYAPI VE PLANLAMA ÇALIŞMALARI

1.GAP Bölgesi Katı Atık Yönetimi: Proje kapsamında seçilen yerleşimin SED ve ÇED çalışmaları yapılarak fizibilite raporu hazırlanmıştır. Uygulama projesinin ihale hazırlıkları sürdürülmektedir.

2.Fiziki Planlama Çalışmaları : Proje kapsamında Harita Alımı İşleri ve İmar Planları yapılmaktadır.

3.GAP Bölgesi Köy İçme Sularının Yaygınlaştırılması: Açılan 65 kuyunun 55'i suludur temel hedefi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi halkının gelir düzeyi ve hayat standardını yükselterek, bu bölge ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını ortadan kaldırmak, kırsal alandaki verimliliği ve istihdam imkanlarını artırarak, sosyal istikrar, ekonomik büyüme gibi milli kalkınma hedeflerine katkıda bulunmak olan GAP, çok sektörlü, entegre ve sürdürülebilir bir kalkınma anlayışı ile ele alınan bir bölgesel kalkınma projesidir. 1970'lerde Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki sulama ve hidroelektrik amaçlı projeler olarak planlanan GAP, 1980'lerde çok sektörlü, sosyo-ekonomik bir bölgesel kalkınma programına dönüştürülmüştür.

Kalkınma programı, sulama, hidroelektrik, enerji, tarım, kırsal ve kentsel altyapı, ormancılık, eğitim ve sağlık gibi sektörleri kapsamaktadır. Bu yönü ile projeye bakıldığında, Mardin ilinde henüz ekonomik anlamda direk veya dışsal bir etkisi hissedilir düzeyde görülmemektedir. Temel nedenlerinden en önemlisi Ilısu barajı ve Cizre barajının yapılamamsından dolayı kuru tarımdan sulu tarıma geçilememiş olmasındandır. İl arazisinin % 7'lik bölümünde (28 bin Hektar) sulu tarım yapılabilmektedir. GAP projesinin tamamlanması ile bu oranın % 45 çıkması öngörülmektedir. Ancak barajlar yapılsa bile,

---

paketleme fabrikaları inşaat aşamasındadır. GAP-GİDEM belirtilen bu hizmetlerin dışında; 5 yıllık dönem içerisinde sanayicilere Mardin ve diğer illerde düzenlenen toplantı, seminer, panel ve fuarların duyurusunu yapmıştır. 1997 yılında Girişimci Bilgilendirme Semineri düzenlemiştir. 1998 yılı içerisinde Mardin'den 3 iş adamı ile beraber İsrail'e iş gezisine katılmıştır. 1999 ve 2000 yılları içerisinde sanayi envanteri çalışması yapmıştır. 1999 yılında ISO Kalite Sistem Belgesi konulu eğitim semineri düzenlemiştir. 2000 ve 2001 yılı içerisinde Yerel Gündem 21 çalışmalarını sürdürmüştür , bu çalışma halen sürmektedir. (Bkz.Mardin Valiliği, Son Beş Yılda Mardin İlinde Yapılan Yatırımlar, 04.06.2002)

GAP kapsamındaki Şanlıurfa ve Diyarbakır illerindeki gibi sulama kanalları problemi ile karşı karşıya kalınacaktır.²²³

---

²²³ Bu konuda T.B.M.M. gündem dışı söz isteyen bir milletvekili sulama kanalları konusundaki sıkıntıları şu şekilde dile getirmiştir (Mehmet Faruk Bayrak, Şanlıurfa) :” Dicle ve Fırat Nehirlerinin suladığı, Mezopotamya olarak anılan bölge, dünyanın en verimli, en bereketli toprakları, aynı zamanda tarihte tarımın ilk kez yapıldığı topraklar olarak bilinmektedir. Yine bu bölge, dünyanın en dinamik, nüfus yoğunluğu en fazla ve en stratejik coğrafyasının kalbindedir. Şimdi, bütün bu zenginliklere, bu renkliliğe, bu dinamizme ve birikime rağmen, bu bölge, bugün, problemlerle boğuşuyor. On yıllar boyunca, istenilen noktaya bir türlü ulaşamamıştır. Bütün çabalara rağmen, hâlâ, güneydoğu dediğimiz zaman, akla, işsizlik, yoksulluk, göç geliyor; çarpık kentleşme ve maalesef, yakın geçmişte yaşadığımız üzücü olaylar geliyor. Bu düğümü çözmek, bu negatif Tabloyu mutlaka değiştirmek zorundayız. Değişimi gerçekleştirmek için, Türkiye'nin bugünkü güven ve istikrar ortamını en iyi biçimde değerlendirmemiz gerekiyor. Değerli arkadaşlar, bildiğiniz gibi Güneydoğu Anadolu Bölgemiz, sahip olduğu doğal kaynaklarıyla, sosyokültürel yapısıyla, ekonomik ve sosyal özellikleriyle, jeopolitik konumu, sınıraşan suları, geçmişte yaşanan terör olaylarının izleriyle ülkemizin diğer bölgelerinden farklı bir konumdadır. Bölgenin tüm özelliklerine ve önceliklerine rağmen, **GAP kapsamındaki yatırımlarda istenilen düzeye ulaşamamış, öngörülen hedefler gerçekleştirilememiştir.** Enerji yatırımlarındaki fiziksel gerçekleşme yüzde 76 olmasına karşın, tarım sektöründe ancak yüzde 13 düzeyine ulaşılmıştır. Bugüne kadar enerji ve sulama yatırımlarına, bu ülkenin kaynaklarından yaklaşık 8,5 katrilyonluk bir para harcanmıştır. Harcanan bu kaynaklarla da, toplam 10 000 000 dekar alanı sulayacak su, sulamada kullanım için hazır hale getirilmiştir. **Kalan sulama şebekelerinin tamamlanmaması halinde, bugüne kadar harcanan bu kaynaklar amacına ulaşamayacak ve âdeta ölü bir yatırım haline gelecektir.** Değerli milletvekilleri, GAP'a yapılan kamu yatırım tahsislerinin 1990-2005 dönemi itibarıyla yıllık seyri incelendiğinde, GAP'a toplam kamu kaynaklarından yılda ortalama yüzde 6,9 oranında pay ayrıldığı görülmektedir. 2001 yılında GAP'ın toplam yatırımlar içindeki payı yüzde 4,9 olurken, iktidara geldiğimiz yıldan itibaren bu ödenekler yüzde 6,8'e çıkarılmıştır. GAP'ta temel yatırımlar olan barajlar ve hidroelektrik santralleri büyük ölçüde tamamlanmış, sıra kalkınmanın itici gücü olan sulama yatırımlarına gelmiştir. Sulamanın da bir an önce tamamlanması gerekmektedir. GAP bölgesinde, 2004 yılı sonu itibarıyla 222 617 hektar alan sulamaya açılmıştır. 123 550 hektar alanda da halen sulama şebekesi inşaatı devam etmektedir. Değerli arkadaşlar, ülkemizin bu hayati meselesi bizlere önemli sorumluluklar getiriyor. Bu misyonun üstlenilmesi ve gereğinin yapılmasında bizlere de görevler düşüyor. İşte, bu bakış açısıyla, GAP'ta sulama yatırımlarının bir an önce bitirilmesi için uzun zamandan beri güçlü bir ekiple çalıştığımız modeli sizlerle paylaşmak istiyorum. Modelimiz, sulama yatırımlarının yoğun olduğu ülkelerde de başarıyla uygulanmakta olan "sulama yatırımlarına çiftçi katılımı"dır. Konuyla ilgili modelimizi, başta Sayın Başbakanımız olmak üzere ilgili bakanlarımıza ve kuruluşlarımıza ayrıntılı raporlarda ilettik. Bu model sayesinde, devlete yük olmadan çiftçilerimizin sulama suyu kavuşmaları mümkün olabilmektedir. Sulamada kullanılacak barajlar tamamlanarak depolanmıştır; fakat, bu suyu araziye dağıtacak kanal ve kanaletler tamamlanamamıştır. Önerimiz, her çiftçimizin kendi arazisinden geçecek kanalet maliyetini uygun bir ödeme planıyla ödemesidir. Bugün itibarıyla sulama imkânlarına sahip olmayan çiftçilerin kuru tarımda dekar başına gelirleri yaklaşık 50 YTL'dir. Bu araziler sulandığı zaman, bu çiftçilerin gelirleri de dekar başına 200 YTL olmaktadır. Başka bir ifadeyle, çiftçilerimizin arazileri sulanmadığından dolayı, her yıl dekar başına 150 YTL kayıpları olmaktadır. Kanalet maliyeti dekara ortalama 600 YTL'dir. Önerdiğimiz modelde, çiftçilerimiz sulama geldikten sonra uygun bir ödeme taksidiyle bu maliyeti taksitler halinde ödeyebilecektir. Zaten, bugün, birçok çiftçimiz kendi imkânlarıyla 50 000 000 YTL'ye kadar harcama yaparak, açmış oldukları yeraltı kuyularıyla sulama yapmaktadırlar. Bu sulamalardan dolayı da, her yıl dekara 60 YTL oranında elektrik parası ödemektedirler. İşte, bu parayı, her yıl kendi arazilerinden geçen kanal ve kanaletlerin maliyeti için ödeyebilirler. Dünyada uygulanan model de budur. Çiftçilerimizin kendi talepleri bu yöndedir. Çiftçilerimiz diyor ki, zaten her yıl 60 YTL elektrik parası ödüyoruz ve yine, her yıl kuyularımızın

3.2.13.6.Sonuç ve Değerlendirme:

Kuru tarımdan sulu tarıma geçilememesi, çok ciddi bir problem olup, projenin ana amacından sapma olarak da değerlendirilebilir.

Tarımsal gelişme, sanayi, kentsel ve kırsal altyapı, haberleşme, eğitim, sağlık, kültür, turizm ve diğer sosyal hizmetler gibi sosyo-ekonomik sektörlerin geliştirilmesine yönelik yatırım ve etkinlikleri açısından değerlendirildiğinde, Mardin ilinde gerçekleştirilen ve yukarıda sıralanan proje ve faaliyetler ekonomik değer olarak incelendiğinde oldukça düşük rakamlarla karşılaşmaktayız. (Örneğin:166 çiftçiye 34 890 meyve fidanı dağıtılması / 1999 – 2002 yıllarında 71 çiftçiye 781 hayvan dağıtılması v.b.) Sonuç itibariyle bunlar sermaye birikimine herhangi bir katkıları sağlanamayacağından geçimlik olmaktan öteye geçememektedir. Dolayısıyla; düşük işgücü, düşük üretim, düşük verim, düşük yaşam standardı ve düşük birikim kısır döngüsü aşılamamaktadır.

---

kurumlarından, trafolardan, elektrik kesintileri gibi birçok problemlerden dolayı da verim ve gelir kayıplarımız oluyor. Çiftçilerimiz, ödedikleri maliyeti, arazilerinden geçen kanaletlerle ödeyerek kalıcı bir çözüme kavuşturmuş olacaklarını, bizlere ve konuyla ilgili kurumlara iletiyorlar...” (T.B.M.M. Tutanak Dergisi Dönem 22, Cilt 95, Yasama Yılı 4 ,18 Ekim 2005, [http://www.tbmm.gov.tr/\(06.04.2007\)](http://www.tbmm.gov.tr/(06.04.2007)))

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

A. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı; Mardin ilinin 1950-2000 yılları arasındaki iktisadi ve sosyal yapısının incelenerek ve bu süreç sonunda hangi noktaya gelinmiş olduğunun tespit edilmesidir. Mevcut bilimsel araştırmalarda bu amaca uygun kapsamlı bir çalışma olmadığından dolayı, iktisat tarihi literatüründeki bu eksikliği doldurmayı amaçlamaktadır.

B.Araştırmanın Yöntemi

Araştırma tanımlayıcı bir niteliktedir. Bu sebeple, ele alınan döneme ilişkin (1950-2000) iktisadi ve sosyal gelişmeler incelenmektedir. Gelişme, iktisadi ve sosyal açıdan bir bütün olduğundan hareketle; süreç içerisindeki ekonomik ve sosyal göstergelerle 5'er yıllık zaman periyotları kapsayan Tablolar oluşturulmuş ve bu Tablolardaki veriler esas alınarak karşılaştırılmalı analiz yöntemi kullanılarak durum tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Böylelikle araştırmaya zaman ve içerik sınırlaması getirilmiştir. Araştırmaya; Mardin'in GAP kapsamına alınan illerden olmasından ötürü yapılan değerlendirme hariç tutulursa, mekan sınırlaması da tabi tutulmuştur. Bu bakımdan sadece ilin idari sınırlarını kapsayan veriler incelenmiştir.

C .Araştırmada Veri Toplama Türleri

Araştırmada, ikincil verilere ağırlıklı olarak başvurulmuştur .Özellikle başta DİE olmak üzere DPT ve ilgili resmi kurumlardan elde edilmiş veriler üzerinde yoğunlaşmış olup, ayrıca yerel bazda resmi kurumların birifing dosyaları çalışma raporlarından da yararlanılmıştır.

BULGULAR

Mardin ekonomisi verimli yukarı Mezopotamya ovasının varlığı nedeniyle tarihi boyunca tarım ağırlıklı bir ekonomik yapıya sahiptir. Araştırma sonucunda, ele alınan dönemde de (1950-2000) bu yapı henüz değişmemiştir. Bitkisel üretim içerisinde tahıllardan buğday ve arpa, baklagillerden mercimek ve sanayi bitkileri içerisinde pamuk üretiminde

gerek yöre ekonomisi gerekse de Türkiye ekonomisinde önemli bir konumdadır. Mardin'in Kalkınmada Öncelikli Yöre Kapsamına alınmasından dolayı 1970 yılından itibaren göreceli olarak sanayi sektöründe yaşanan gelişmeler olmuştur. Bununla birlikte istenen düzeyde olmasa da sanayinin gelişmesine başlangıçta İl Özel İdaresi, Kalkınma Bankası ve Kamu İktisadi Kuruluşlarının önderliğinde kurulan sanayi tesisleri öncülük etmişlerdir.(Mardin Çimento Fabrikası, KIDAŞ İplik Fabrikası, Güneydoğu Anadolu Fosfat İşletmeleri, Yem Fabrikası, Boru ve Kireç Fabrikası gibi) Özel sektör bazında ise tarıma dayalı imalat sektöründe orta ve küçük ölçekli bir çok tesis faaliyete girmiştir. Bunların faaliyet alanları Başta un olmak üzere mercimek, bulgur, makarna, bisküvi, gofret, irmiktir. Süreç içerisinde Organize Sanayi Bölgesi, Serbest Bölge, Küçük Sanayi Siteleri faaliyete geçmiştir. Ayrıca başta telkari (gümüş işlemeciliği) olmak üzere Anadolu'nun birçok yerinde kaybolmuş geleneksel el sanatları (El nakışı, boyacılık, basmacılık, kilimcilik, halıcılık, semercilik, keçecilik, tahta oymacılığı, taş oymacılığı, v.b.) Mardin'de varlıklarını sürdürmektedir.

Mardin ve çevresinde, özellikle 1970'lerden başlayarak canlanan Irak'la ticaret, Nusaybin ve Kızıltepe gibi ilçelerde nakliyeciliğin gelişmesine yol açmıştır. 1982 yılında Suriye'nin Nusaybin-Telköçek demiryolunu kapamasından ötürü, Irak-Avrupa bağlantısı tümüyle Adana-Gaziantep-Şanlıurfa-Mardin (E-24) yoluna kaymıştır. Bu durum ekonomik yapı üzerinde olumlu etki yapmış olup, uluslar arası taşımacılık ve ticaret gelişmiştir.

Mardin'de sınır ticaretinin gelişimini süreç içerisinde (1950- 2000) iki döneme ayırmak mümkündür. Birinci dönem 1980 ve öncesi yoğun olarak kaçak yapılan dönem, ikinci dönem ise 12 Eylül 1980 sonrası dönemdir. Birinci dönemde Mardin idari sınırları içerisinde bulunan ilçeler öteden beri ticaretlerini komşu ülkeler olan Suriye ve Irak'la kaçak yollarla yapar, canlı, hayvan, halı, şal, gümüş ve bakır işleri satarak gelir sağlardı. 12 Eylül 1980 den sonra alınan önlemler ve Suriye ve Irak hükümetlerinin konuya gösterdikleri ilgi sonucu olarak bu tür ticarete ilişkileri büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. 1980'lere kadarki sınır kaçakçılığı ve Nusaybin-Kamışlı sınır kapısındaki ticaret de bölgeye büyük bir hareketlilik getirmekteydi. Nusaybin sınır ticareti ve yabancı mal çeşidi bulundurma açısından Kilis'ten sonra en büyük cazibe merkeziydi.

Günümüzde sınır ticaretine ilişkin uygulama şu şekilde gerçekleşmektedir. İl'de mukim gerçek ve tüzel kişilerin müracaatları Sınır Ticaretini Düzenleyen Kararname çerçevesinde Valilikçe incelenerek İthalat Uygunluk Belgesi verilmektedir. Mart 2000 tarihi itibarıyla fiili olarak gerçekleşen belge sayısı 550'dir. 1980-2000 yılları arasındaki dönemin

en belirgin özellikleri bölgede yaşanan terör eylemleri ve Irak ambargosudur. Her iki faktör nedeniyle Mardin ekonomisi genel olarak zarar görmüştür. Mardin ili sosyal yapısı ise özel konumu nedeniyle onu Güney-Doğu illerinden ayırmaktadır. Farklı kültürel yapılar iç içedir. Düünden bu güne kadar farklı kültürlü ve renkli bir sosyal yapıyı barındırmış olup, tüm zamanlarda çok kültürlülüğün ve renkliliğin simgesi olmuştur. Şehircilik geleneği ile beraber bir arada yaşamanın en güzel örnekleri verilmiştir. Ancak 1970-1985 yılları arasında Mardin'in kırsal alanından il merkezi dışına göç, 1985 yılından sonrada kent merkezlerine (özellikle Merkez ilçe, Kızıltepe Nusaybin ve Midyat) yoğun göçler yaşanmıştır. Köyde kentlere göçün yoğun bir biçimde yaşandığı bu dönemde küçük nüfuslu birçok ilçe kaldıramayacağı miktarda artmıştır. En çok göç alan ilçeler Kızıltepe ve Midyat ilçeleridir. 1980-2000 döneminde Kızıltepe'nin nüfusu dört kat artmıştır. 1990 yılında 130 bin olan ilçe nüfusu 2000 yılında 185 bin'e çıkmıştır. 1990 yılı genel nüfus sayımına göre kent nüfusunun % 46'sı kent merkezinde yaşarken 2000 yılı verilerine göre bu oran % 80'e çıkmıştır. Bu durum kentlerin köyleşmesine, işsizliğin artmasına ayrıca huzur ve güven ortamının da bozulmasına sebep olmuştur.

YORUMLAR

Ele alınan dönemde, tarım, sanayi, ulaştırma-haberleşme sektörlerinde nispi gelişmeler olmuştur. Bununla birlikte süreç içerisinde sosyal ve ekonomik sorunlar Mardin ilinin gündeminde mevcudiyetini korumuştur. Bunun arka planında 1960'lerden sonra yaşanan sermaye göçü ve 1970-1995 hane halkı göçleridir.

Tarım ve ticaret gelişmiş bir yapı sergilemesine rağmen, ayrıca Organize Sanayi Bölgesi, Serbest Bölge sanayi ve ticaret altyapısı gelişmiş olmakla birlikte istenen düzeyde kalkınma gerçekleştirememiştir. Bunun başlıca nedenleri; sanayi, ticaret, tarım ve diğer alanlardaki teşviklerin yetersiz oluşu ve daha önemlisi verilen teşviklerin ise (GAP Kapsamına giren illere çok ciddi kaynaklar aktarılmakta, ayrıca Kalkınmada Öncelikli Yöre (KÖY) olmasından dolayı sağlanan teşvikler) denetlenememesidir.

GAP kapsamındaki sulama hedeflerinin gerçekleştirilememesi/gerçekleşmemesi (enerji hedeflerine yönelmeden ötürü) Mardin Ceylanpınar Sulaması, Cizre Sulaması Ilisu Barajı projelerinin hiçbirinin tamamlanmamış olmasından dolayı GAP'ın 2000'li yılların

başları itibariyle Mardin’de ne direk ne de dışsalılık etkisi görülmemektedir. Bu aynı zaman da projenin ana hedefinden sapma olarak da değerlendirilebilir.

İl, Turizm Bakanlığınca kentin Kudüs ve Venedik ile beraber “Üçüncü Dünya Kenti” ilan edilmesi için UNESCO’ya başvurulmuş bu başvuru değerlendirmeye alınmıştır. UNDP-İTÜ-GAP İdaresi Ortak Girişimi olan “Mardin Katılımcı Kentsel Rehabilitasyon Projesi” raporunda; Mardin ili için bir kalkınma modeli olarak ilin yüksek turizm potansiyeli göz önüne alınarak turizm sektörünün kısa ve orta vadede ekonomik gelişmenin motoru olabileceği kanaatine varılmıştır. Ancak turizm potansiyeli fiziki kaynaklar bakımından kentte varolmasına rağmen, edinilen verilere göre ilin turizm altyapısı Venedik ve Kudüs kentleri ile kıyaslanamayacak düzeydedir (Söz konusu kentler yatak kapasitesi bakımından Mardin ilinden 100 kat tan daha fazla bir kapasiteye sahiptir).

Mardin ve çevresinde, özellikle 1970’lerden başlayarak canlanan Irak’la ticaret, Nusaybin ve Kızıltepe gibi ilçelerde nakliyeciliğin gelişmesine yol açmıştır. Sınır ticareti kırılğan bir yapıya sahip olmasına (güvenlik nedeniyle kapatılması komşu ülkelerle ilişkiler ve Irak’a BM tarafından uygulanan ambargo gibi) rağmen bu ticaret yapıldığı dönemlerde il ekonomisinde canlanmalar görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Cumhuriyet dönemi Mardin ilinin iktisadi ve sosyal gelişimine ilişkin istatistiki bilgiler mevcut olmasına rağmen, bilimsel araştırmalar sonucu analiz edilerek yorumlanmış çalışmalar sınırlıdır.²²⁴ Bu çalışmamızda Mardin’in 1950-2000 yılları arasındaki iktisadi ve sosyal açıdan gelişimini ortaya konularak, ulaştığı nokta bakımından durum tespiti yapılması amaçlanmıştır.

Gelişme, iktisadi ve sosyal açıdan bir bütün olduğuna göre, toplumun ve iktisadın zaman ve mekan içerisinde devamlılığı/sürekliliği bulunmaktadır. Bundan dolayı geçmiş dönemlerin iktisadi ve sosyal yapıları, günümüzdeki yapıları belirlemede büyük bir etken olmaktadır. Bu gerekçelerden yola çıkılarak; başlangıçtan Cumhuriyet Türkiye’sine kadar

---

²²⁴ Bu çalışmaların çoğu bir amaca yönelik proje, araştırma veya rapor şeklinde olup, kısa zaman dilimlerini kapsamaktadır. Örneğin: Bkz. Köy Envanter Etüdlerine Göre Mardin, Köy İşleri Bakanlığı Yayını, 1966, Mardin ili Yöresel Uygun Yatırım Alanları Araştırması DESİYAB, Ankara, 1987, Mardin: Sosyo ekonomik Rapor GAP Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara, 1994, Başlıca Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Mardin Ticaret ve Sanayi Müdürlüğü, 1997. Mardin İli Sanayi ve Ticaret Durum Raporu Yıllık şeklinde, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000.

Mardin'in iktisadi ve sosyal gelişimi ana hatları ile özetlenmeye çalışılmıştır. Ele alınan dönem (1950-2000) üzerinde de yoğunlaşmıştır. Amaç Mardin ilinin geçmiş dönemleri arasında mukayese yapmak olmayıp, ele alınan dönemin geçmişteki kırılma noktalarının günümüz sosyo-ekonomik hayatına yansımalarını objektif bir şekilde ortaya koymaktır. Toplumun ve iktisadın zaman ve mekan içerisinde sürekliliği bulunduğundan dolayı geçmiş dönemlerin iktisadi ve sosyal yapıları, günümüzdeki yapıları belirlemede büyük bir etken olmaktadır. Bu bakımdan her ne kadar çalışmamızda zaman, mekan ve kapsam açısından sınır getirilmiş olsa da Mardin ve yöresinin Merkez konumundan alt merkez konumuna düşüren; I. Dünya savaşı öncesindeki konumuna değinilmeden sadece ele alınan dönem üzerinde yoğunlaşmak, ekonomik ve sosyal yapıyı değerlendirmede eksik kalacağı düşünülmektedir.

Mardin ve yöresinde, tüm zamanlarda, (istisnai haller hariç) tarım, ticaret ve zanaat istikrarını korumuştur. Bununla birlikte statik konumu itibariyle de Mezopotamya-Anadolu ve Suriye –İran ticaret yolu üzerinde bulunmaktaydı. I. Dünya savaşı öncesi 3000 dolayında dokuma tezgahı bulunan Mardin savaş sonrası kentin ticari ve tarımsal artalana giren yerler, Türkiye'nin sınırı olmaktan çıkmış, başka ülkelerin sınırına dahil olmuş ve kent toprak ve nüfus kaybına maruz kalmıştır. Ayrıca 1933 yılında demiryolu ulaştırmasında (Fevzipaşa-Diyarbakır Demiryolu inşası) yapılan bir değişiklikle Mardin'in işlevsel olarak daha da önemsiz bir konuma girmiştir. Bunun sonucunda da kent günümüzde de sıkıntısını çektiği Mardin-Gaziantep-Şanlıurfa-Diyarbakır aksından çıkmıştır.

Tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen Cumhuriyetin kuruluşundan başlamak üzere ele alınan dönemde Mardin sosyo-ekonomik açıdan olumlu gelişmeler olmuştur. Ancak bu gelişme süreci tamamlanamadığından ülke ortalaması ile kıyaslandığında ortalamanın oldukça gerilerinde kalmakta olduğu gözlenmiştir. Mardin'in gelişme sürecini tamamlayabilmesi için bünyesinde barındırdığı tarım, hayvancılık, sanayi, madencilik turizm, ticaret, ulaştırma-haberleşme alanlarında yüksek potansiyele sahip olduğu ve bu potansiyelin hayata geçirildiği takdirde milli ekonomiye de katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu potansiyel alanlar ve önerilerimiz, “öneriler” başlığı altında sıralanmıştır.

ÖNERİLER

a) Tarım Sektörü için Öneriler

Mardin İlinin sahip olduğu 889.100 km² lik alanın 385.479 ha.'ı tarım alanı oluşturmakta ve bu toplam alanın % 43,37'sine tekabül etmektedir. Küçük ve çok parçalı olan tarım alanlarında yaklaşık 34.000 aile tarımsal faaliyetlerde bulunmaktadır. 2000 yılı DİE verilerine göre tarımda istihdam edilen nüfusun Türkiye ortalaması 48,4 iken Mardin'de bu oran Türkiye ortalamasının çok üzerinde olup, 69,9 dur. (DİE, İl Göstergeleri, 1980-2003) İlin tarımsal üretimi açısından ana ürünleri: Buğday, arpa, kırmızı mercimek, pamuk ve bağcılık oluşturmaktadır. Sulu arazilerin büyük çoğunluğunda pamuk ekilirken pamuk ekilişi yanında mısır, çeltik, sebze ve meyve tarımı yapılmaktadır.

Mardin de verimlilik ve geliri artırmak için, kaliteli tohum, gübre ve fidan kullanılmasının sağlanması, hayvancılığının geliştirilmesi, su ürünleri yetiştiriciliğinin geliştirilmesi, katma değeri yüksek meyve ve sebze üretiminin artırılması, pazarlama sistemlerinin iyileştirilmesi gerekmektedir. Bu konuda Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Mardin ve idari sınırlarındaki hedeflerine ulaşılması yöre için hayati önem taşımaktadır. Ayrıca orta ve uzun vadede aşağıdaki hedeflerin gerçekleştirilmesine çalışılmalıdır.

1. Mardin Tarım İl Müdürlüğü tarafından Haziran 2003 yılında “ İl Tarım ve Kırsal Kalkınma Master Planlarının Hazırlanmasına Destek Projesi MARDİN TARIM MASTER PLANI “hazırlanmıştır. İlin doğal, fiziksel insan ve kurumsal kaynak boyutunu içine alan tarımsal kaynak envanteri esas alınarak hazırlanan bu plan dikkate ve uygulanmaya alınmalıdır.
2. 50 yılı aşkın bir süredir mayınlarla kaplı olduğu için tarım yapılamayan 700 km uzunluğunda 0,5 – 1 km eninde 350.000 dekar büyüklüğünde olan ülkemiz arazisinde tarımsal üretim yapılamamaktadır. Bu arazinin bir bölümü Mardin ilinin sınırları içerisinde. Bu alanlar mayınlardan arındırılıp katma değeri yüksek olan organik tarım yapılmalıdır. Organik tarım yapıldığı takdirde emek yoğun bir üretim türü olduğu için istihdama katkısı yüksek olacaktır.
3. Tarım İşletmeleri arazi toplulaştırılması yoluyla makine ve diğer girdilerin verimli kullanılabileceği bir işletme büyüklüğüne getirilmelidir.

4. Genel olarak tarımsal üretime egemen olan küçük işletme yapısının sorunları olan pazar fiyat gibi konularında yardımcı olmak amacıyla bu kesimin örgütlenmesine çalışılmalıdır.
5. Ürün çeşitlenmesine gidilerek ihracatı mümkün olan ürünlerin üretilmesi teşvik edilmelidir.
6. Mardin İlinin ormanlık alan ortalaması % 13 olup, İlde ağaçlandırma çalışmaları düşük kalmaktadır 1938-1977 yılları arasında 14 ha. alan ağaçlandırılmıştır. 2000’li yıllar itibariyle de; “Ormanlık alanların çoğu planlara göre bozuk-baltalık ormanlar olup, kaçakçılık, bakımsızlık ve yeni enerji ormanı çalışmalarının uzun süreden beri yapılmaması nedeniyle giderek yok olmayla karşı karşıya gelmiştir.” İlde (124) çeşit bitki türü mevcut olup, değişik nedenlerden ötürü (Tarla açılması, atıklar, yeşil alanın yok edilmesi, ekosistemde oluşan değişiklikler, zirai mücadele ilaçlarının bilinçsiz kullanımı v.b.) tehdit altındadır.Bu konunun çözüme kavuşturulması için ilgili kuruluşlar tarafından projeler geliştirilip uygulanmalıdır.
7. “Tarım İşletmeleri Veri Sistemi” oluşturulmalıdır.

b) Sanayi Sektörü İçin Öneriler

1.GAP projesinde, GAP Kapsamındaki illerde enerji ve sulama yatırımları Proje’nin odağı olmakla birlikte, Bölgenin; tarım, sanayi, eğitim, sağlık ve turizm gibi alanlarda gelişmesinin sağlanması ulaşılması gereken hedefler arasına alınmıştır. Bu kapsamda tarıma dayalı ve yörede bulunan hammaddeleri işlemeye yönelik sanayi dallarına ağırlık vererek imalat sanayinin geliştirilmesine çalışılmalıdır.

2. GAP’ı enerji üretimi dışındaki hiçbir hedefine ulaşamamıştır . Enerjide %74, Ulaşım ve Haberleşmede %38, İmalatta %40, Sulamada %13, Tarımda %21, Turizmde %27, Kamu Hizmetlerinde %87, Genel gerçekleşme oranında ise %52 civarında dır. (*TMMOB GAP VE SANAYİ KONGRESİ* 2005 23-24 Eylül 2005, Diyarbakır) sanayileşmenin sağlanması tarım sektörünün GAP hedeflerine ulaşılmasına bağlı olduğundan dolayı GAP’ın tamamlanması gerekmektedir.

3.Güneydoğu Anadolu bölgelerinde sektörel bir çeşitlilik olmadığı gibi, belirgin bir sektörel yığılma da söz konusu değildir.(TÜSİAD, DPT, Sektör Bölge Yığınlaşmaları 2005) Bu nedenle Mardin’de sanayide sektörsel uzmanlaşma ve çeşitliliğin artırılması amacıyla çalışmalar yapılmalıdır.

4. İmalat sanayindeki firmalar yatırımı özendirirci ve destekleyici alanlara yönelmesi için Devletten teşvikler, yerel yönetimlerden de altyapı sağlanması gerekir.

b) Madencilik ve Enerji Sektörü İçin Öneriler

- 1.Mazıdağı ve Derik İlçelerinde mevcut fosfat yataklarının değerlendirilmesi,
- 2.Kızıltepe, Nusaybin ve Yeşillideki çimento rezervlerinin değerlendirilmesi,
- 3.Nusaybin İlçesindeki petrol damarları ve doğalgaz rezervlerinin değerlendirilmesi,
4. Mardin yöresi Rüzgar enerjisine dayalı santrallerin kurulması,
- 5.Güneş enerjisine dayalı projelerin geliştirilmesi.

c) Ticaret Sektörü İçin Öneriler

1.Mardin Serbest bölgesinin, kuruluş amacına uygun olarak üretim ve dağıtım merkezi haline getirilmesi,

3. Sınır ticaretinin kolaylaştırılması amacıyla;

a) İthalat – ihracat dengesinin kurulabilmesi için, ithalatçı ruhsat belgesi verilen tacirlere belli oranlarda ihracat şartı getirilmelidir.

b) Nusaybin Sınır Kapısının I.sınıf gümrük transit taşımacılığına açılmalıdır.

c) Nusaybin Gümrük Sahası içerisinde açık pazar kurulmalıdır.

c) Turizm Sektörü İçin Öneriler

Son yıllarda tüm dünyanın ilgisini çekmeye başlayan Mardin, tarihi ve kültür yapısı ile UNESCO’nun “Dünya Mirası Kenti Listesine” girmeye adaydır. Bu zenginliğin turizm alanında en iyi şekilde değerlendirilmesi halinde ilin kalkınmasına ve ülke turizmüne büyük katkı sağlayacağı muhakkaktır. Mardin’in aşağıda sayılan turizm potansiyeli değerlendirilmelidir.

1 Kültür Turizmi: Kaleler, çarşılar, Hanlar, hamamlar ören yerleri,

2 İnanç Turizmi: Camiler, Türbeler, Medreseler,Kiliseler-Manastırlar,

3.Mağara Turizmi: Yörede mevcut mağaralar,

4.Kamp : Beyaz su, Karasu, Bakır kırı, Gurs Şelaleleri, Savur Meyve Bahçeleri ve Yeşilli Vadisi.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR:

Adalet İstatistikleri 2000, DİE, 2002 Ankara.

Akyüz, Gabriyel **Mardin İlinin merkezinde Civar Köylerinde ve**

İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi, 1998 İstanbul.

Alioğlu, E.Fusun, **Mardin Şehir Dokusu ve Evler**, Tarih Vakfı Yayınları, 2000 İstanbul.

Aydın Suavi ve Diğerleri, **Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, 2000 İstanbul.

Bakır Abdulhalik, Prof.Dr, **Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil S.Giyim Kuşam ve Moda**, 2005.

Bocutoğlu, Ersan, Metin Berber, Kenan Çelik, **İktisada Giriş**, 2.Baskı, Akedemi yayınevi, 2000 Trabzon.

Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim, Mardin Valiliği Milli Eğitim Müdürlüğü Yayını, 1998 Mardin.

Çavdar, Tefik **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950** İmge kitapevi 2004. İstanbul.

Çelikaya, Hasan, **Fonksiyonel Eğitim Sosyolojisi**, Alfa Basım Yayın Dağıtım, 1998 İstanbul.

Diyarbakır Salnameleri, Cilt I, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1999 Diyarbakır.

Diyarbakır Salnameleri, Cilt II, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1999 Diyarbakır.

Diyarbakır Salnameleri, Cilt III, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1999 Diyarbakır.

Diyarbakır Salnameleri, Cilt IV, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1999 Diyarbakır.

Dolapönü, Hana, **Tarih'te Mardin**, Hilal matbaacılık, 1972, İstanbul.

Ekonomik ve Sosyal Göstergeler Mardin, DİE, 1998, Ankara.

Güneydoğu Anadolu Projesi(GAP), Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Yayını, 1980 Ankara.

- GAP İl İstatistikleri 1950-1996**, DİE, 1998 Ankara .
- GAP İlleri Sanayi Envanteri**, TMMOB yayını No.223, Eylül, 1999 Ankara.
- Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu**, BİGM, 22.10.1950, Tarihsiz Ankara.
- Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu**, BİGM, 23.10.1955, 1961 İstanbul.
- Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu**, 47-Mardin İli, BİGM, 23.10.1955, 1961 İstanbul.
- Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu**, DİE, 23.10.1960, 1961 Ankara.
- Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri**, 24.10.1965 DİE, 1966, Ankara.
- Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri**, 47 Mardin İli, DİE, 25.10.1970, Ankara.
- Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri**, 47 : Mardin İli, DİE, 26.10.1975, 1979 Ankara.
- Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri**, 47 : Mardin İli, 20.10.1985 DİE, 1988 Ankara.
- Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri**, 47 : Mardin İli, 20.10.1990, DİE, 1994 Ankara.
- Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 2000 İl/47-Mardin**, DİE, 2003 Ankara.
- Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri**, 47 : Mardin İli 12.10.1980, DİE, 1982 Ankara.
- Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı 47-Mardin İli, I.Aşama Sonuçları, (1980)** DİE, 1983 Ankara.
- Göyünç, Nejat, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, TTK Basımevi, 1991 Ankara.
- Güran, Tevfik, **İktisat Tarihi**, 1.Basım, Anadolu Üniversitesi Yayını, 2004 Eskişehir.
- İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004)**, DPT, Nisan 2004 Ankara.
- İl Göstergeleri 1980-2003**, DİE, 2004 Ankara.
- İllere Göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2000**, DİE, 2002. Ankara.
- İstatistik Göstergeler 1923-2004**, TUİK, 2005 Ankara.

- İşler, İbrahim, Mehmet Çetin , **Diller ve Dinler Diyarı Midyat**, Midyat Belediyesi Yayını, 2000 İstanbul.
- Krause, Paul R. **Türkiye 1915**, Heyamola Yayınları, 2005, İstanbul.
- Kepenek ,Yakup, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 12. Basım, Remzi Kitabevi, 2001, İstanbul.
- KOBİ Rehberi**, TOBB Genel Yayın No:359-PM:2, TOBB, KOSGEB, 2002 Ankara.
- KOSGEB, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı,TRC 3 Mardin Alt Bölgesi**, Bölgesel Kalkınma Araştırma Raporu, 2006, Ankara.
- Köy Envanter Etütlerine Göre Mardin**, Köy İşleri Bakanlığı Yayını, 1966, Ankara
- Mardin Katılımcı Kentsel Rehabilitasyon Projesi Yaşam Biçimleri Araştırması**, UNDP-GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ, İTÜ Ortak Girişimi, 2001 Ankara.
- Mardin İli 1999 Yılı Sanayi ve Ticaret Durum Raporu**, Mardin Valiliği, Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü Yayını, 1999, Mardin.
- Mardin Tarım Master Planı**, Mardin Valiliği Tarım İl Müd., 2003 Mardin.
- Mardin İli Yöresel Uygun Yatırım Alanları Araştırması**, DESİYAB, Ankara, 1987.
- Mardin : Sosyo Ekonomik Rapor**, GAP Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara, 1994.
- Mc.Neil, WilliamH. **Dünya Tarihi**, İmge Kitabevi, 1998. İstanbul.
- Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim**, DİE, 2004 Ankara.
- Milli Eğitim ve Sayısal Veriler**, MEB Yayını, 2000 Ankara.
- Nusaybin Belediyesi, **Tarih'in Tanığı Nusaybin**, , 2001 İstanbul.
- Orhan, Osman Zekayi **Sınır Ticaretinin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, İTO Yayın No:2000-27 İstanbul.
- Osmanlı dönemi Tarım İstatistikleri 1909-1913**, Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt III, DİE, 2003 Ankara.
- Ökçün, A. Gündüz Osmanlı Sanayii, 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki.:** DİE, Tarihi İstatistikler Dizisi; No:4 1997. Ankara
- Öztürkatalay, Latif, **Mardin ve Mardinliler**, 1995 İstanbul.
- Parasız, İlker, **Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, 1. Basım, 1998 Bursa.

- Sahaw, Stanford, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.I, 1994 İstanbul.
- Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, **Mardin Sanayi Potansiyeli ve Yatırım Alanları Araştırması**, 2000 Ankara.
- Şahin, Hüseyin **Türkiye Ekonomisi**, 5.baskı, Ezgi Kitabevi, 1998 Bursa.
- Sınır Ticaret Merkezleri ve Irak İle İş Olanakları**, Seminer, **MARDİN GAP-GİDEM**, 10.Temmuz 2003. Mardin.
- Tabakoğlu, Ahmet **Türk İktisat Tarihi**, 4. basım, Dergah Kitabevi, 1998 İstanbul.
- Tarım İstatistikleri Özeti 1984-2003**, DİE, 2004. Ankara.
- Tarımsal Yapı (Üretim,Fiyat,Değer)** DİE, 2000 Ankara.
- Temel Ekonomik Göstergeler**, DPT, 2001 Ankara.
- Türkiye Kültür ve Turizm Envanteri Mardin**, Mardin Valiliği Yayını, tarihsiz. Mardin.
- Uygun Yatırım Alanları Araştırması Mardin**, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Yayını, 2001 Ankara.
- Yaşayan Tarih Mardin Türkiye Cumhuriyetinin Yetmiş beş Yılı**, Mardin Valiliği, tarihsiz, Mardin.
- Yatırım Programı, Yatırımların İllere Göre Dağılımı 2000 Yılı**, DPT, Şubat 2001.
- Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri 2000**, DİE, 2003 Ankara.
- Yurt Ansiklopedisi**, “Mardin Maddesi”, VIII. Cilt, Anadolu Yayıncılık, 1982-1983 İstanbul.
- 1987 Mardin İl Yıllığı** , Mardin ValiliğiYayını, tarihsiz, Mardin
- 2000 Yılında Milli Eğitim**, MEB, 2003 Ankara.
- 2000 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri Türkiye**, DİE, Ankara, 2003
- 2003 Yılı Çevre Durum Raporu** Mardin Valiliği Çevre ve Orman Müdürlüğü, tarihsiz. Mardin.

MAKALELER

- Aslan, Handan, Karadoğan, Sabri, **Makalelerle Mardin II.Ekonomi-Nüfus-Kentsel Yapı**, Mardin Ta.İh.Küt.Yayını, No.8, İstanbul, 2007
- Ahunbay ,Metin, “Tarihçe” Filiz Özdem (ed.), **Taşın Belleği Mardin** içinde, Yapı Kredi Yayınları 2274, 2005 İstanbul.
- Biricik, Selçuk “Mardin ve Mücavir Mıntıkasının Strüktür ve Jeomorfolojisi” **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı 26, Yıl: 22, (1974), İstanbul.
- Çalışkan, Ahmet “Serbest Bölge Var, Yatırımcı...” **Garanti Anadolu Sohbetleri Gazetesi** (Mardin Özel Sayısı), 2 Eylül 2005.
- Halifeoğlu, F.Meral, Neslihan Kılıç, “Kent Dokusuyla Mardin” Filiz Özdem(ed.), **Taşın Belleği Mardin** içinde, Yapı Kredi Yayınları , 2005 İstanbul.
- Mortan ,Kenan, Osman S.Arolat, “Ekonomisiyle Mardin” Filiz Özdem(ed.), **Taşın Belleği Mardin** içinde, Yapı Kredi Yayınları 2274, 2005 İstanbul.
- Sakaoğlu, Necdet “Tarihçe” Filiz Özdem(ed.), **Taşın Belleği Mardin** içinde, Yapı Kredi Yayınları 2274, 2005 İstanbul.
- Sakaoğlu, Necdet “Ekonomisiyle Mardin” Filiz Özdem(ed.), **Taşın Belleği Mardin** içinde, Yapı Kredi Yayınları 2274, 2005 İstanbul.
- Soyukaya, Nevin “Kent Dokusuyla Mardin” Filiz Özdem(ed.), **Taşın Belleği Mardin** içinde, Yapı Kredi Yayınları 2274, 2005 İstanbul.
- Tabakoğlu, Ahmet” Klasik Dönemde Osmanlı İktisadiyatı, İktisadi Ziyniyet ve Yapı” Güler Eren (Ed.), **Osmanlı** içinde, Yeni Türkiye Yayınları, 1999 Ankara.
- Taşdemir, Serap “Cumhuriyet Dönemi Mardin Halkevi”, **Makalelerle Mardin C.I.Tarih -Coğrafya**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını No.7, 2007 İstanbul
- Uluçam, Abdüsselam “Tarihçe” Filiz Özdem(ed.), **Taşın Belleği Mardin** içinde, Yapı Kredi Yayınları 2274, 2005 İstanbul.

TEBLİĞ VE BİLDİRİLER

- Acar, Abdurrahman “Arap Coğrafyacılarına Göre Mardin Şehri”, **I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006 İstanbul.
- Aydın, Abdür-rauf “Mardin’de Gümüş İşlemeciliğinin (Telkari)Gelişimi ve Yöre Ekonomisine Katkıları”, **I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu**

- Bildirileri**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006 İstanbul.
- Salim Cöhce , “Türk Hakimiyetine Geçiş Döneminde Mardin ve Çevresi”, **I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006 İstanbul.
- Çevik, Adnan “Üçyüz Yıllık Bir Başkent Mardin”, I.Uluslararası **Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006 İstanbul.
- Erdem, İlhan “Mardin’de Akkoyunlu Mirası”, I.Uluslararası **Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006 İstanbul.
- Erkanal, Hayat, “*Mezopotamya’ya Açılan Kapı Nusaybin*”, **Makalelerle Mardin I Tarih Coğrafya**,(Hzr.İ.Özcoşar), 2007 İstanbul
- Gürbüz, Adnan “16-17.Yüzyıllarda Mardin Kalesi”, **I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006 İstanbul.
- Memiş, Ekrem “Akadlar Çağından Asur İmparatorluğunun Yıkılışına Kadar Mardin ve Çevresi”, **I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006 İstanbul.
- Oktar, Tiğince, Genç Hamdi, “Osmanlı –ABD İlişkileri Bağlamında Mardin Sancağında Faaliyet Gösteren ABD’ye ait Eğitim ve Sağlık Kurumları”, **I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006 İstanbul.
- Ölçen, Yavuz “Milli Mücadelede Mardin”, **I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006 İstanbul.
- Özcoşar, İbrahim Hüseyin H.Güneş, Fasih Dinç, **242 Nolu Mardin Şer’iye Sicili Belge Özetleri ve Mardin**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını, 2006 İstanbul
- Özçelik, İsmail “İşgal Yıllarında Mardin”, **I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006 İstanbul.
- Sarıbıyık, Mustafa “X11.Yüzyılda Bir Ticaret ve Kültür Şehri Olarak Kızıltepe/Koçhisar/Düneysir”, **I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006 İstanbul.

Tabakoğlu, Ahmet “Bir Üniversite Kenti Olarak Mardin”, **I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006 İstanbul.

Yalçinkaya, Alaatin “Avrupalı Seyyahlara Göre Mardin ve Çevresinin Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Durumu(1800-1850)”, **I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri** Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006 İstanbul.

Yuvalı, Abdulkadir “Artukoğulları Döneminde Mardin’deki Maddi Kültür Unsurları”, **I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını no.6, 26-28 Mayıs 2006 İstanbul.

DİĞER KAYNAKLAR

Kaplan Nejdet, **Diyarbakır ve Mardin İllerinde Yetiştirilen Üzüm Çeşitlerinin Ampelografik Özelliklerinin Saptanması Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Ün.Fen Bil.Ens.1994 .

Karkan Kazım, **Mardin İlinin Ekonomik Gelişimi ve Bu Gelişimde Tarımsal Sanayinin Yeri ve Önemi**, İçişleri Bakanlığı Uzmanlık Tezi Mardin, 1999

Mardin Valiliği, **İl Planlama Müdürlüğü, Rakamlarla İl’in Genel Durumu, Mardin İli Milli Eğitim Hizmetleri Faaliyetleri, Sorunları Çözüm Önerileri**, 26 Ocak 2002, Mardin.

Mardin Valiliği, **Son Beş yılda Mardin İlinde Sosyal, Kültürel Gelişmelerle, Sanayi ve Ticaret, Sağlık, Eğitim, Tarım ve Hayvancılık alanında Yapılan Yatırım Faaliyetleri**, 04.06.2002, Mardin.

Mardin Valiliği, **İl Planlama Müdürlüğü, Rakamlarla İlin Genel Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri**, Mart 2000. Mardin.

Mardin Valiliği İl Planlama Müdürlüğü, **Rakamlarla İl’in Genel Durumu, Sorunları Çözüm Önerileri**, 7 Temmuz 2001. Mardin.

Mardin Valiliği İl Planlama Müdürlüğü, **Sınır Ticareti İle İlgili Sorunlar ve Çözüm yolları**, Mart 2003. Mardin.

Mardin Valiliği, İl Planlama toplantısı **Rakamlarla İlin Genel Durumu, Sorunları Çözüm Önerileri**, 24.Ağustos 2000. Mardin.

Mardin Valiliği, **Mardin İli Genel Durumu, Mardin İlindeki Sit Alanları, Kültürel Değerler ve Mimari zenginliklerinin mevcut Durumu**, 23-23 Ağustos 2000 Mardin.

Okyar, Mete Cüneyt, **Cumhuriyet Döneminde Nevşehir'in Sosyo Ekonomik Tarihi (1955-2000)** M.Ü.Sosyal Bil.Ens.Yayınlanmamış Doktora Tezi. 2002, İstanbul.

Ediz,Şehmus, “**ABD'nin Irak'ı İşgali Kamyoncuları Vurdu**” Zaman Gazetesi, 27 Mart 2007, <http://www.zaman.com.tr/webapp-tr/haber.do?haberno=519656> (Erişim 28.03.2007)

DPT, <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/ipp/guneydogu/mardinPER.pdf>-(Erişim13.12.2006)

Mardin Valiliği, Kızıltepe, <http://www.mardin.gov.tr/turkce/ilceler/kiziltepe.asp> (Erişim, 10/01/2007)

Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, İstatistikler, <http://www.hazine.gov.tr/yayin/hazineistatistikleri/1-2D.xls> (Erişim 23.02.2007)

TUİK, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bölgeselİstatistik/değişkenlerÜzerindenSorgular.do> (Erişim.27.02.2007)

TUİK, <http://kutuphane.tuik.gov.tr/Dieyayinlari/adalet.html> (Erişim,27/02/2007)

TUİK, <http://kutuphane.tuik.gov.tr/Dieyayinlari/cevre.html>, (Erişim, 07.03.2007)

TUİK, <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Tarim/ssebze.xls> (Erişim,27/02/2007)

<http://www.ilemod.gov.tr/envanter/htm/Tablof.asp?TabloOID=402143&mode=&BirimOID=87&keyword=&datefrom=1997&dateto=2007&txtYil=&page=1> (Erişim 12.02.2007)

Başbakanlık GAP Bölge Kalkındırma İdaresi Başkanlığı, [http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/\(21.03.2007\)](http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/(21.03.2007))

Başbakanlık GAP Bölge Kalkındırma İdaresi Başkanlığı, <http://www.gap.gov.tr/Turkish/xls> (Erişim,27/02/2007)

Karayolları Genel Müdürlüğü,”Karayolları Tarihçesi”, <http://www.kgm.gov.tr/> (Erişim, 14.03.2007).

Mardin Serbest Bölgesi, Serbest Bölgede Faaliyet Gösteren Firmalar, <http://www.masbas.com/firserbestbolge.htm> (Erişim,02.02.2007)

Mardin Belediyesi, Yeşilli İlçesi, <http://mardin.bel.tr/2006/belediyemiz/ilçeler.html>., <http://yeşilli.org>. (Erişim,06.11.2006)

Mardin Valiliği, Atatürk ve Mardin, <http://www.mardin.gov.tr/turkce/tarihi/tarihceaturkvemardin.asp> (Erişim, 20.03.2007)

- Mardin Valiliği , Müze, <http://www.mardin.gov.tr/turkce/mardinturizm/muze.asp>, (Erişim,03.03.2007)
- Mazıdağı Kaymakamlığı, Kuruluş ve Gelişmesi, <http://www.mazidagi.gov.tr/tarih.htm> (Erişim,10.01.2007)
- Mardin Valiliği Ömerli, <http://www.mardin.gov.tr/turkce/ilceler/omerli.asp> 10/01/2007.
- Midyat Kaymakamlığı,Tarihte Midyat, <http://www.midyat.gov.tr/yeni/midyat/> (Erişim 10.01.2007)
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi Dönem 22, Cilt 95, Yasama Yılı 4 ,18 Ekim 2005, [http://www.tbmm.gov.tr/\(06.04.2007\)](http://www.tbmm.gov.tr/(06.04.2007))
- TUİK, Yayınlar, <http://kutuphane.tuik.gov.tr/Dieyayinlari/kultur.html>, (Erişim, 03.03.2007)
- TUİK, Bölgesel İstatistikler, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/BolgeselIstatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do> (Erişim28.02.2007)
- TUİK http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=492(14.03.2007)
- TUİK, İnşaat İstatistikleri, <http://kutuphane.tuik.gov.tr/Dieyayinlari/insaat.html> (30.03.2007)
- TUİK, Konular, İnşaat, <http://www.die.gov.tr/konularr/yapiRuhsati03.htm> (30.03.2007)

